

Адил Ғудов

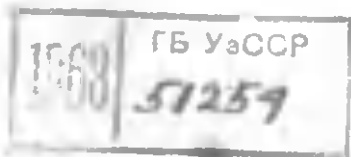
1076

МУҚАДДАС

СИЛМА ҲУЖ

ИККИ
ПОВЕСТЬ

10 53
E-9

УзССР ДАВЛАТ БАДИИЙ АДАБИЕТ НАШРИЕТИ
Тошкент — 1963

Иккинчи нашри

Езувчи Одил Еқубовнинг «Муқаддас» ва «Тилла узук» қиссалари ўзбек китобхонларига бирмунча таниш-дир. Ҳар иккала повесть бугунги ўзбек ёшларининг ҳаёти, ўқиши ва меҳнати, дўстлик ва муҳаббатини тараннум этади.

Муҳаббат инсонни улуғловчи олижаноб муқаддас туйғу, у кишига қанот бағишлайди — ҳар иккала повесть шу ҳақда ҳикоя қилади, ёшларимизни севгида пок ва софдил бўлишга чорлайди.

Еқубов Одил.

Муқаддас. Тилла узук. Т. Ўзадабийнашр.
1963.

192 бет.

Якубов А. Мукаддас. Золотое кольцо.

МУҚАДДАС

Мен бу йигит тўғрисида биринчи марта журналист ошнамдан эшитган эдим. Ошнам у ҳақда шундай самимият, ҳурмат билан гапирдики, у билан бир кўришиш, бир суҳбатлашиш кучли иштиёқи туғилиб қолди менда.

У билан машинасозлик заводининг катта цехида учрашдим. У универсал станокда деталь йўнмоқда эди. Қалин қора сочлари пешонасига тушиб, бир қошини тўсиб қўйган бу новча, озғин йигит қараб турганимни сезмас эди.

Бир оз ишига разм солиб турганимдан кейин, цехдаги шов-шувни босгудек баланд овоз билан исмини айтиб чақирдим-да, икки оғизгина суҳбатлашишга ижозат сўрадим.

Уша кезларда «Коммунистик меҳнат бригадаси» деган гап энди чиққан бўлиб, заводни журналист ва адиблар босиб кетган пайтлар эди. Йигит мени ҳам газета ходими деб ўйлади шекилли, қошларини чимириб:

— Ишдан кейин учрашсак қандай бўлади? — деб сўради.

Йигитнинг сўзларида, қошларини чимириб,

кулимеираб қарашида шундай самимий илтимос ифодаси бор эдики, йўқ деёлмадим.

Шундай кишилар ҳам бўладики, уларнинг бутун фазилатлари юзларидан кўриниб, сўзлари, қилиқларидан билиниб туради. Бир суҳбатдаёқ сизни ўзига ром қилиб қўяди. Истараси иссиқ бу йигит ҳам худди шундай самимий кишилардан эди. Йигирма-йигирма бир ёшлардаги новча бўйли, узунчоқ юзли, қора кўзларига илиқ табассум яширинган бу йигит мени ўзининг меҳнатга бўлган муҳаббати, камтарлиги ва олижаноблиги билан биринчи учрашганимиздаёқ мафтун қилиб қўйди. Ўзи ҳам Коммунистик меҳнат бригадасининг энг яхши аъзоларидан бўлиб, дўстлари орасидагина эмас, бутун цех ишчилари орасида ҳам катта ҳурмати бор экан.

Иккимиз дўстлашиб қолдик. Учрашиб, суҳбатлашиб турадиган бўлдик. Аста-секин мен бу йигит ҳақида бир очерк ёзишни ўйлай бошладим. Бир кун шу ниятимни ўзига айтдим. У олдин кулимсиради, кейин қизарди ва қандайдир ғамгин бир ўйчанлик билан бир нуқтага узоқ тикилиб қолди.

— Йўқ, ҳожати йўқ,— деди у ниҳоят.

— Нега?— дедим ҳайрон бўлиб.

— Чунки... мен сиз ўйлаган олижаноб йигитлардан эмасман...

Илгарилари ҳам унинг гап-сўзларида, боқишида, ҳатто кулимсираб қўйишида аллақандай бир маъюслик борлигини сезиб юрардим, лекин худди шу гап очилган куни буни қандайдир чуқурроқ ҳис этдим.

— «Нима гап ўзи? Бу ёш, соғлом, соф дил йигитнинг кўнглида қандай ғам-андуҳ бўли-

ши мумкин? Нима учун у мен ўйлагандек яхши йигитлардан бўлмас экан?».

— Ҳозир қистаманг,— деди у,— пайти келганда ўзим айтиб бераман.

Ниҳоят, ўша «пайти» ҳам келди. Унинг илтимоси билан биз дам олиш куни эрталаб, шаҳардан ташқарига, Бўзсув бўйига чиқдик.

Эҳтимол биларсиз: Чўпонотадан бир чақиримча ўтганда пастликда, Бўзсувнинг нақ бўйида, уч-тўрт туп жийда ўсган бир хилват жой бор.

Кеч куз эди. Жийдаларнинг япроқлари тўкилиб, яланғоч бўлиб қолган, қирғоқдаги ўтлар, ҳатто Бўзсув бўйидаги қамишлар ҳам қуриб қовжираб қолган, лекин кун илиқ, қуёш нурлари майин ва ёқимли эди.

Шу ерда, жийдазор ёнидаги хилват жойда, у менга ўз ўтмишини, тўғрироғи, шу ёзда бошидан кечирган ва қалбида чуқур из қолдирган бир воқеани ҳикоя қилиб берди. Бу ҳам маънос, ҳам аллақандай нурли оҳангларга тўла бир куй, ажойиб бир севги достони эди. Мен унинг дам мулойим кулимсираб, дам кўзларини бир нуқтага ўйчан тикиб ҳикоя қилаётган севги достонини эшитарканман, инсон ҳаётининг нақадар чигал ва мураккаб эканини тағин ҳам чуқурроқ ҳис этдим.

Мана йигитнинг менга гапириб берган қиссаси.

1

Бу воқеаларга бир қиз сабаб бўлди. Қизнинг исми Муқаддас эди... Мен у билан биринчи марта институтда, кириш имтиҳонлари

бўйича химиядан ўтказилаётган сўнгги кон-
сультация пайтида танишдим, йўқ, танишдим
десам нотўғри бўларди, шунчаки икки оғизги-
на гаплашиш бахтига муяссар бўлдим...

Ўша воқеадан бир кун олдин мен завод-
дан отпускага чиққандим. Отпускам имтиҳон
пайтига тўғри келишини билган ойим билан
ўғай отам: «Институтга имтиҳон топшириб
кўр, кира олсанг, яхши, кира олмасанг сен-
дан нима кетади?» деб анчадан бери қистаб
юришарди. Мен имтиҳон топшириб толеимни
синаб кўришга қарши бўлмасам ҳам: «Бу гап
заводдаги дўстларимнинг қулоғига чалинса:
«Бир йил ишламасдан туёғини шиқиллатиб
қолди-я!» деб кулишмасмикин?» деган анди-
шаларга бориб, иккиланиб юрардим. Ўша ку-
ни нонушта вақтида бу гап яна қўзғалди-ю,
розилик бермай иложим қолмади. Лекин, қи-
зиқ; шу ишга ўзим розилик берган бўлсам
ҳам, уйдан чиққанимдан кейин: «Ишдан қоч-
ди, деган гапга қолмасмикинман?» деган ўй-
лар яна эсимга тушиб, кўнглимни ғаш қилди,
шунинг учун ҳам қабул комиссиясига кирмас-
дан аввал, бу ёғини ҳам бир кўриб қўяй, деган
фикр билан консультация ўтказилаётган ауди-
торияга кирдим.

Мен кирганда деразалари ҳовлига қараган
узун, ярим қоронғи аудитория қиз-йигитларга
лиқ тўлган эди. Қоп-қора ялтироқ сочларини
силлиқ қилиб тараб олган ўрта бўйли ёшгина
домла қўлидаги бўр билан доскани тақ-тақ
уриб, уни тушуниш мушкул бўлган мураккаб
формулаларга тўлдирмоқда эди.

Бахтимга эшикдан кирган жойда, ярич
очиқ турган катта деразанинг тагида, ўринди-

ғи ўпирилиб тушган бўш стол, унинг ёнида кимдир туртиб қулатиб кетган узун пачоқ скамейка ётарди.

Мен домла кўриб қолмасин учун тез бориб скамейкани турғизиб қўйдим-да, четига ўтира қолдим.

Аудитория дим, иссиқ ва аллақандай ёқимсиз тер ҳидига тўла эди. Домланинг «цинкум», «водород», «валентлик», «сульфат кислотаси» каби кимёвий терминларга тўлиб-тошган лекцияси қулоққа кирмас, бир меёрдаги гаплардан мудроқ босарди кишини. Атрофимдаги қиз-йигитларнинг қисилган кўзларидан улар ҳам домланинг лекциясига зор бўлганларидан эмас, балки имтиҳон олдидан кўнгилларини тинчитиш учунгина келиб ўтирганларини пайқадим. Бироқ, кириб қолгандан кейин дарров индамай чиқиб кетиш одобдан бўлмайти, деган андишага бориб, мен ҳам ўтириб қолдим.

Лекцияга бир нафас қулоқ солиб ўтирдим, сўнгра гап оддий кимёвий реакциялар устида кетаётганини тушундим-да, ундан бадтар зеркиб, деразадан ташқарига қарай бошладим.

Деразадан кенг, чор бурчак ҳовлининг фақат бир чети, фонтани бор катта цемент ҳовуз билан унинг атрофидаги гулзор ва уч-тўрт туп кекса сада кўринарди. Ҳовузда, баданлари қуёшда чўяндек қорайиб кетган бир тўда болалар чўмилишарди. Саданинг тепасига чиқиб олган бир бола уларга тош отар, пастдагилар эса унга сув сепишар, лекин сепган сувлари етмагани учун сададаги бола кулар, пастдагилари эса ғазабланар, тош қидирардилар.

Бу манзарага жуда қизиқиб кетган эканман, тўсатдан: «мумкинми озгина сурилса-

нгиз?» деган овозни эшитиб ҳушимга келдим. Овоз шундай майин ва ёқимли эдики, гўё юзимга тоғ шабадаси теккандек, тез бурилиб қарадим.

Ёнгинамда оқ шойи кўйлак кийган ўн ети-ўн саккиз ёшлар чамасидаги бир қиз турарди. У кечикиб келганимни домла кўриб ранжимасин деб қўрқаётган бўлса керак, катта-катта қора кўзларини домладан узмасдан, қаддини сал букиб турар, ўзи ҳам шошиб, югуриб келган бўлса керак, икки ўрим майин, қўнғир сочларининг учлари ечилиб, кўйлагининг этагини бутун қоплаб олганди.

Бундай қизни биринчи кўришим эди. Унинг чеҳрасида, ҳатто бутун қиёфасида ҳали гард юқмаган ёшлик ва беғубор қизлик иффати барқ уриб турардики, ўзимни йўқотиб қўйиб, унга жой беришни ҳам унутибман.

Қиз кўзларини домладан узиб менга қаради ва қошларини сал чимириб ўпкалагансимон:

— Озгина сурилиш шунча қийинми?— деди секин.

Шундагина ўзимга келдим, ёнимга ўтирмақчи эканини тушуниб, шоша-пиша сурилиб ёнимдан жой бердим.

Қиз ўтирди. Юрагим нимагадир дук-дук урар, нафасим бўғиларди. Бир лаҳза шу аҳволда унга қарашга журъат этолмай иккиланиб ўтирдим, кейин секин кўз қиримни ташладим.

Қиз кўзларини дам домлага, дам олдидаги дафтарига тикиб, доскадаги формулаларни кўчирмоқда, ўзича пичирлаб, нималарнидир такрорламоқда эди.

Мен ён томондан унинг узун киприкларининг пирпирашини, нимагадир чимирилган бахмалдек қоп-қора қошларини кўрдим-у, юрагим яна гуп-гуп уриб, кўзларимни олиб қочдим. Назаримда ҳамма бизга тикилиб қараётганга ўхшарди. Тўсатдан қиз мен томонга энгашиб:

— Кечирасиз, домла ўчириб қўйдилар, мана бу формуланинг ёзилиши тўғрими?— деб сўради секин.

Мен ҳам унга томон энгашарканман, пешонамга майин соч толаларининг тегаётганини сездим, лекин кўзларимга ҳеч нарса кўринмас эди.

— Тўғри,— дедим шошиб.

— Қизиқ. Нимага бўлмаса бу ёғи чатоқ чиқяпти?

Мен зўр куч билан ҳушимни тўплаб, дафтارينинг олдимга тортдим-да, ҳарфлар ва рақамлардан тузилган узун, мураккаб формулага тикилдим.

Шу топда мен шундай бир аҳволда эдимки, бу формуланинг хатосини топиш у ёқда турсин, миямга ҳеч бир фикр келмасди, лекин... (бу ҳам бир бахтдир-да!) тўсатдан гўё миямда бир нур «ярқ» этиб, қизнинг «валентлик» билан «атом» тушунчаларини чалкаштириб юборганини сезиб қолдим.

— Қачондан бери водород икки валентли бўлиб қолди?— дедим мен унга қараб.— Кислородни тўрт валентли қилиб қўйибсиз-ку!

— Мен атомлар сонини кўрсатган эдим,— деди қиз ва мени гапиришга ҳам қўймасдан бошини тез-тез силкитиб кулди.

— Ҳа, ҳа, тушундим, тушундим!..

Сўнгра дафтарини олдига тортиб формулани қайта ёзди-да, аллақандай порлаб турган миннатдор кўзлари билан менга бир қараб қўйди.

— Раҳмат сизга!— деди у ва секин кулди:— чарчаса шунақа бўлар экан...

Ёшликда, муҳаббат нималигини ҳали яхши англаб етмаган, лекин кўнгил севгини қўмсай бошлаган бир даврда шунақа пайтлар бўлар эканки, бундай чоғларда чиройлигина эмас, истараси иссиқ қиз бўлса ҳам бир жилмайиб боқишидан, бир оғиз илиқ сўзида ноқ маст бўлиб қолар экан киши.

Мен ҳам у маҳалда шундай даврни бошимдан кечираётганим учун бўлса керак, юлдузи иссиқ бу қизнинг ширин муомаласи жуда эритиб юборди.

Чиндан ҳам маст эдим. Қулоқларим тагида гўё унинг майин овози қайта-қайта такрорланар, «Раҳмат сизга» деган сўзлари руҳимни эркаларди.

Консультация тамом бўлди. Аудиториядаги қиз-йигитлар шов-шув билан эшикка томон ёпирилди. Мен дафтар-китобларимни йиғиштирдим-у, нимагадир чиқиб кетолмасдан тўхтадим. Мен қизни кутардим. Лекин фақат шунинг учун тўхтаб қолганимни ҳали ўзим ҳам сезмас эдим. Шу маҳал тўсатдан биз томон жилмайиб келаётган сиблиқ сочли ёш домлани кўриб қолдим. Даставвал мен унинг нимага илжаяётганини фаҳмлай олмасдан ҳайрон бўлдим, лекин кўзим қизга тушди-ю, дарҳол тушундим: домла қизга қараб жилмайиб келар, қиз эса нима учундир гоҳ дафтар-китобларини тахлар, гоҳ яна столга таш-

лар, қулоқлари ловиллаб ёнар, ҳаяжонланаётгани чехрасида акс этиб турарди.

Хаёлимга: «Нега бундай ҳаяжонланади?» деган фикр келди, ўзимни болалар орасига уриб, ташқарига чиқаётганларга қўшилиб кетдим, лекин эшикка яқинлашгач, беихтиёр тўхтадим. Ўз ихтиёримдан кучлироқ бир нарса мени тўхташга мажбур этди. Шу пайт домланинг: «Салом, Муқаддасхон!» деган мулоҳим овозини, сўнгра қизнинг секингина: «Салом!» деб жавоб берганини эшитиб, бурилиб қарадим. Улар бояги жойда ёнма-ён туришарди. Қиз кўзларини ерга тикиб, столда ётган дафтарларини дам очиб, дам ёпар, йигит эса унинг юзига, уялганидан бўлса керак, сал чимирилган майин қошларига термилиб қолган эди. Унинг қизга бундай тикилиб туриши негадир гашимни келтирарди. Лекин нега?

— Бугун кечикдингиз?— деди домла кулимсираб.

Қиз индамади, фақат бошини силкитиб тасдиқлаб қўя қолди.

— Ҳамма саволларга тушундингизми?

— Ҳа,— деди Муқаддас.

— Агар тушунмаган саволларингиз бўлса...

— Йўқ, ҳаммасига тушундим!— деди қиз ва бирдан дафтар-китобларини тез йиғиштириб, йигитнинг ёнидан ўтди-да, эшикка қараб юрди.

Мен унга йўл бериш учун тисарилаётиб кўзим яна домлага тушди. У бошини сал эгиб, Муқаддасга ер тагидан тикилиб қолган, қизнинг жавоби уни саросимага туришиб қўйгани кўриниб турарди.

Йўлакка чиққанимда, Муқаддас унинг охирига етиб зинапоядан пастга туша бошлаган эди. Мен жадалладим ва йўлакда у ёқдан-бу ёққа юрган қиз-йигитларни туртиб-суртиб, Муқаддас билан кетма-кет кўчага чиқдим. Муқаддас ўнг қўлга бурилган ва эндигина бешолти қадам юрган эди. Мен ҳам у бурилган томонга бурилдим. Яна худди боягидек ўз ихтиёримдан устун бўлган бир куч мени унинг кетидан юришга мажбур қилди. Лекин унга яқинлашишга журъат этолмас эдим. Мен унинг ўримлари ечилиб, кўйлагининг этагини қоплаб олган ва гоҳ ўнгга, гоҳ чапга тўлғанаётган қўнғир сочларидан кўзларимни узолмасдан борарканман, Муқаддаснинг тўсатдан ўгирилиб қарашидан ҳадиксирардим, назаримда ўгирилиб қараса, менинг нима учун эргашиб келаётганимни пайқаб қоладигандек туюларди.

Муқаддас муюлишга етганда рўпарадан тўладан келган, ўнг қошининг четида катта қора холи бор бир қиз чиқди-ю, иккиси тўхтаб гаплаша бошлади. Мен ҳам тўхтадим. Нима қилишимни билмаганимдан, худди осмонда бир нарса бордек, кўка тикила бошладим. Бахтимга сал ўтмасдан иккови ажрашди. Муқаддас муюлишдан ўнг томонга бурилиб кетди, қиз эса менга қараб юрди. У ерга тикилганича ёнимдан тез юриб ўтаркан, ўзича нимагадир илжайиб қўйди: «Нимага кулимсиради? Наҳотки сезиб қолган бўлса?»

Муқаддас бурилган кўчада, муюлишдан юз эллик-икки юз қадам нарида, институтнинг қизлар ётоғи бор эди. Мен бу ётоқхона-

ни яхши билардим, чунки ўтган йили ҳам институтга имтиҳон топшириб юрганымда Муқаддасга ўхшаган бир қизни яхши кўриб қолган эдим, у қиз ҳам шу ётоқда турарди. Мен ҳар куни эрталаб уни бир кўриш умидида ётоқхонанинг ёнига бир келиб кетардим. Кўчанинг нариги юзидан ётоқхонанинг деразаларига тикилиб ўтарканман, биров кўрса бу ерда нима қилиб юрганимни сезиб қоладигандай, юрагим пўкиллаб турарди. Кейин у қиз институтга кирди, мен эсам киролмай қолдим-у, аста-секин эсимдан чиқариб юбордим... Наҳотки Муқаддас ҳам шу ётоқхонада турса?

Муқаддас тўхтади. Ётоқхонанинг олдида турган қизлар тўпига қўшилиб бир зум кўринмай қолди, сўнгра унинг хипча келишган қомати зинапоя устида бир кўринди-ю, яна ғойиб бўлди. Икки ўрим узун қўнғир сочларининг сўнгги марта нафис тўлганганини кўриб қолдим.

Муқаддас ётоқхонага кириб кетиши билан мен ҳам ҳушимга келдим. Унинг менга кулиб қараган қоп-қора маъсум кўзлари эсимга тушиб, «Раҳмат сизга!» деган мулоим овози қулоқларим остида қайта жаранглагандек туюлди-ю, аъзойи баданимдан иссиқ чиқиб кетди...

Орқамга қайтдим. Муюлишга етганимда тўсатдан ҳужжатларимни ҳали топширмаганим эсимга тушиб қолди... Секин юриб институт рўпарасидаги дарахтзор майдонга бордим. Шохлари бир-бирига чирмашиб кетган садалар, нозик акациялар, уларни қучоқлаб, бошларини силаб турган қудратли эманлар-

нинг қуюқ соясидаги қатор скамейкаларнинг ҳаммасини қиз-йигитлар эгаллаб олган. Ҳаммасининг қўлида китоб. Лекин менга шундай туюлдики, худди улар бу ерга дарс тайёрлаш учун эмас, чақчақлашиб ўтириш учун келганлар. Узун хиёбоннинг ўртасига борганимда, чап томондаги скамейкаларнинг бирида ўтирган иккита қиз билан ингичка мўйлов қўйган бир йигитча ўринларидан турдилар. Йигитча дарҳол иккита қизнинг ўртасига кириб уларни қўлтиқлаб олди, бир нимани айтиб уларни кулдирди ва учови хохлашиб, институтга қараб кетдилар. Уларнинг ўрнига ўтирарканман. «Наҳотки шулар кирганда мен киролмасам?» деган фикр кўнглимдан ўтди ва негадир яна Муқаддас эсимга тушиб кетди... Эрта-индин мана шунақа олифталардан биттаси шу хиёбонларда уни ҳам қўлтиқлаб юрмасмикин? Ё мен бу олифтадан камманми? Нимага бу ўқиганда мен ўқимас эканман? Уқишга киришнинг нима айби бор? Ҳеч айби йўқ!..

Фақат бунини цех бошлиғимиз Сулаймон Акромовичга бир оғиз айтиб қўйиш керак эди. Лекин шуниси борки, айтсанг яна гап чўзилиб кетади...

Тўсатдан хаёлимда ғалати бир фикр чақнади: «Ҳужжатларимни топширавераман. Лекин... агар ўша қиз билан бирга ўқишимга кўзим етса, имтиҳон топшириб ўқишга киришга ҳаракат қиламан, бўлмаса — ҳужжатларимни қайтиб оламан!..»

Бу фикр ўзимга шундай маъқул тушдики, бояги иккиланишларнинг ҳаммасини бир зумда ҳал қилиб, кўнглимни чарақлатиб юборди.

Эҳтимол менинг бу гапларим жуда галати туюлар, эҳтимол менинг бундай қарорга келишимга бошқа кўп нарсалар сабаб бўлгандир, лекин ўша куни худди шу гапларни хаёлимдан ўтказганим ва бу ўйлар кўнглимдаги гулгулани босиб, менга тасалли бергани сира-сира эсимдан чиқмайди.

II

Шундан кейин уч-тўрт кунгача Муқаддасни кўролмадим. Лекин у ширин бир туш каби сира хаёлимдан кўтарилмас эди. Кечқурунлари, китобдан чарчаб, уйқум келмасдан юлдузларга тикилиб ётган чоғларимда, доим уни эслардим. Консультация куни энгашиб савол берганимда пешонамга теккан майин соч толалари, мулойим табассуми кўз олдимда бир зум гавдаланар, қулоқларимга «Раҳмат сизга» деган майин овози эшитилиб кетарди-ю, тотли ва ҳароратли бир туйғу қалбимни тўлдирарди... Шу алфозда икки кун ўтди, учинчи куни биринчи имтиҳон эди... Менинг келажагим, ўқиш ё ўқимаслигим шу имтиҳонга, тўғрироғи, ўша ажойиб қизни учратиш-учратмаслигимга боғлиқ эди. Шундай деб ўйлаганим учун бўлса керак, ўша куни жуда эрта турдим. Ойим дамлаб қўйган чойни наридан-бери ичдим-да, йўлга тушдим. Ойим кетимдан кўчагача чиқди. Индамасам институтгача борадиган. Қаттиқ койиб бердим.

Институтда одамнинг кўплигидан эшикка яқинлашиб бўлмас эди. Мен ўтган йилиёқ

имтиҳон пайтида, ўқишга сира алоқаси бўлмаган одамларнинг ҳам институт остонасида санқиб юришини кўп кўрган эдим, лекин назаримда бу йил одам ўтган йилгидан ҳам кўп эди. Бир минутга уларнинг ҳаммаси кўзимга меҳнатдан қочиб юрган эркатойларга ўхшаб кўринди-ю, ғазабим қўзғади, лекин шу пайт хаёлимга: «Ўзинг-чи, ўзинг нима қилиб юрибсан?» деган фикр келиб, кўнглим ғаш бўлди. Хижолат бўлиб ўзимни оломонга урдим. Туртиб-турткиланиб юриб эшикка зўрға етиб олдим-да, ўша ерда навбатчилик қилиб турган юқори курс студентларига имтиҳон қоғозимни кўрсатиб, юз машаққат билан ичкарига кириб олдим.

Ичкарида ҳам одам кўп эди. Қатор эшикларнинг олдида, ҳар ер-ҳар ерда тўп-тўп бўлиб ёшлар турар, уларнинг шивирлашган ҳаяжонли овозлари эшитилар, асабий ҳаракатлари кўзга ташланарди. Бу ерда ҳукм сурган аллақандай ваҳима менинг ҳам вужудимга сингиб, гўё қон томирларимдан юрагимга бориб етди-ю, тўсатдан оёқларим мадори қуригандай бўлди. Муқаддас кўринмас эди. Наҳотки бошқа факультетга кирган бўлса? Зинапоядан секин юриб иккинчи қаватга чиқдим-да, юрагим гуп-гуп уриб чап қўлга бурилдим.

Тор йўлакнинг нариги бошига яқин жойда, мен имтиҳон топширадиган ўттиз бешинчи аудиториянинг олдида бир гуруҳ абитуриентлар тўпланганди. Имтиҳон бошланишига уч-тўрт минут қолган. Уларга қараб бешолти қадам босганимда юрагим бирдан «шиғ» этиб, аъзойи баданим жимирлаб кет-

ди: қизларнинг орасида Муқаддас ҳам бор эди!

Муқаддас тескари қараб турган бўлса ҳам мен уни дарров танидим; оқ шойи кўйлагининг этақларига тушиб турган икки ўрим қўнғир сочидан ва айтиб бериш жуда қийин бўлган яна алланималаридан танидим. Муқаддас бошини тез-тез ирғатиб, ёнидаги дугоналарига нима тўғрисидадир кўйиб-пишиб гапирмоқда эди. Яқинлашиб қолганимда қизлардан бири унга мени кўрсатиб бир нима деди. Муқаддас «ялт» этиб қаради ва юрагимни оловли ҳаяжонга тўлдириб, менга томон бир қадам босди-да, яна тўхтади. Унинг жовдираган қуралай кўзларидан, тортиниб, уялиб қарашидан бир нимани сўрашдан ийманаётгани кўриниб турарди.

— Вой айтавер, нимаси уят? — деди шу вақт қизлардан бири. Бу, ўша тунов куни муюлишда учраган ва ёнимдан ерга қараб кулиб ўтиб кетган қора холлик қиз эди.

Тўхтадим. Муқаддас менга томон яна бир қадам ташлади-да, у ҳам тўхтади.

— Кечирасиз,— деди у ва негадир қизариб тирноқларига тикилди,— кечирасиз, мен Абдуллаева бўлганим учун биринчи беш киши қаторида киришим керак эди. Шунга... шундан жуда қўрқяпман. Менинг ўрнимга киролмайсизми? Бошқаларга айтсам ҳеч ким унамаяпти.— Муқаддас бошини кўтариб юзимга қаради. Унинг кўзлари айни вақтнинг ўзида ҳам умид, ҳам илтимос ва тасвир этиш қийин бўлган аллақандай ҳисларни ифода этиб, порлаб, жовдираб турарди.

Олдин шошиб қолдим. Муқаддаснинг бу илтимоси уч-тўрт кундан бери чизиб юрган ҳамма режаларимдан ҳам аъло чиққани учун бўлса керак, ўзимни йўқотиб қўйдим. Фақат Муқаддас бошини кўтариб, аллақандай қўрқиб қараганидагина ҳушимга келдим ва «хўп» деб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолдим.

Одатда имтиҳонга биринчи бўлиб кириш, кузда совуқ сувга шўнғишдан ҳам қийин туюлади, ҳатто ўз билимига ишонган киши ҳам нимадандир ҳадиксираб, эти жунжикиб туради. Бу жиҳатдан мен ҳам ўзимни дов юраклар қаторига қўшолмайман, лекин бу сафар мен «ҳа» деб жавоб берганимда, Муқаддаснинг қоп-қора кўзларида чақнаган миннатдорлик ифодаси кўнглимга далда берди чамаси, имтиҳонга жуда дадил кирдим, одатдагидек иккиланиб турмасдан билетни ҳам дадил олдим...

Мен «омад» деган сўзга ишонмайман, лекин «омад келиши» рост бўлса, шу сафар менинг омадим юришган экан! Менга айни ўзим тилаб юрган саволлар тушган эди: биринчи савол — саккизинчи синф программасидан Ньютон қонуни, иккинчиси қаршилик кучи, учинчиси осонгина бир мисол!..

Мен бу саволларни шунчалик яхши билар эдимки, ҳатто: «Тайёрлик кўриб ўтирмасданоқ жавоб бериб қўя қолсаммикин?» деган фикрга ҳам бордим, фақат хаёлимни йиғиштириб, ўзимни босиб олиш учунгина ўтириб ҳозирлик кўра бошладим.

Имтиҳон олувчи комиссия икки кишидан иборат эди: биттаси олтмиш ёшлар чамаси-

даги, туксиз юмалоқ боши қуёшда чўғдек қизариб, жигар ранг тусга кирган бир чол эди, иккинчиси тунов куни консультация вақтида Муқаддаснинг ёнига келиб ҳол-аҳвол сўраган силлиқ сочли таниш ёш домла эди. Мен ўтиришим билан у қўлида бир варақ қоғоз ушлагани ҳолда эшикка борди ва у ерда навбатчилик қилиб турган студент йигитчадан:

— Абдуллаева қани? Нимага кирмади?— деб сўради секин.

Муқаддаснинг ўрнига мен киришимга навбатчи йигитнинг ўзи рухсат берганди (эҳтимол у ҳам Муқаддаснинг ялиниб қараган кўзларига топ беролмай «хўп» деб юборгандир!) шунинг учунми, ё шошиб қолиб бошқа сўз тополмай қолдим, билмадим, ишқилиб:

— Абдуллаева бошим оғрияпти, деб ташқарига чиқиб кетди,— деди у ва тез қўшимча қилди:— ҳозир келади!

Домладан: «Абдуллаеванинг ўрнига ким кирди?» деган саволни кутиб, юрагим пўкиллаб турувди, леким у индамасдан жойига бориб ўтирди. У негадир ғамгин эди. Катта аудитория бўм-бўш бўлгани учун биринчи кирган беш бола алоҳида-алоҳида ўтирган бўлса ҳам, ёш домла улардан кўзини узмас, нимадандир шубҳаланаётганга ўхшарди. Кекса домла эса юпқа оқ шойи рўмолча билан ялтироқ дўнг пешонасини тез-тез артганича чуқур ўйга чўмган, гўё имтиҳонни ҳам унутиб юборган эди.

Таввакал қилиб биринчи бўлиб чиқдим. Даставвал ёш домла Муқаддасни сўраганини эшитганимда бир оз ҳадиксираган, савол ёғ-

дириб йиқитишга ҳаракат қилмаса деб ҳавотирланган эдим. Лекин у фақат битта қўшимча савол берди. У ҳам бўлса атом ядроси тўғрисида эди. Мен бўлсам бу мураккаб ҳодиса билан шунчалик қизиқар эдимки, ҳатто ўрта мактаб дарслигидаги маълумотларгина эмас, атом тўғрисида босилиб чиққан ва кўзим тушган оммабоп мақола ва брошюраларни ҳам қидириб топиб, ўқиб юрар эдим. Кекса домла буни жавобимнинг бошидан оқ сезиб қолди шекилли, гапим тугамасдан оқ:

— Бўлди, ўғлим, бўлди, балли,— деди ва имтиҳон қоғозимни олиб, қўл қўя бошлади.

Мен имтиҳон қоғозимни олиб қарамасдан оқ беш олганимни тушундим ва тўсатдан ўзимни қушдек енгил ҳис этиб, ташқарига отилдим.

Йўлакда мени Муқаддас кутиб турарди! У рўпарадаги чанг босган ёпиқ деразанинг олдида, физика дарслиklarини кўкрагига босиб, иккита қиз билан гаплашиб турарди. Лекин эшик очилган ҳамон «ялт» этиб қаради. Шу қарашидан, катта-катта қора кўзларида бирдан чақнаган аллақандай ифодадан у мени кутиб, мен учун қайғуриб, ҳатто хавфсиз раб турганини билдим-да, кўнглим яна ҳам чарақлаб кетди.

Муқаддас жилмайганича олдимга келди.

— Нима бўлди?— деди у қўлимдан ушлаб. Менинг «беш» деган жавобимни эшитиши билан чеҳрасидаги гуноҳкор ифода чуқур ички бир шодлик билан алмашди-ю, юзига гўё ёруғ бир нур қуюлди.

— Вой, мен сизни йиқилиб қолмасангиз деб шундай қўрқдим, шундай қўрқдимки!— деди Муқаддас кулиб.

У яна бир нима демоқчи эди, лекин шу маҳал эшикда турган йнгитча:

— Ўртоқ Абдуллаева!— деб чақириб қолди. Муқаддас сесканиб кетди-да, дарҳол эшикка томон юрди, йўл-йўлакай бурилиб қаради:

— Энди менинг ҳам беш олишимни тилаб туринг!— деди у ҳаяжонли, титроқ овоз билан.

— «Тилаб туринг...» Бу нима дегани? Мен чиққунча кетиб қолмасдан кутиб туринг, дегани эмасми?.. Қандай ажойиб қиз!..

Узун йўлакда секин юра бошладим. Боя даставвал кириб келганимда, йўлакда ҳукм сурган овозлар, ваҳимали гаплар энди тағин ҳам кучайган эди. Кимдир йиғлар, кимдир уни юпатар эди. Лекин ажабо: бу гапларнинг маъноси менинг хаёлимга бориб етмас, мен фақат битта овозни — Муқаддаснинг мулоҳим овозини эшитар эдим. Қулоқларим тагида унинг: «Вой, мен сизни йиқилиб қолмасангиз деб шундай қўрқдим, шундай қўрқдимки!» деган сўзлари тинимсиз такрорланар, ажиб бир мусиқа каби руҳимни эркалар, хаёлимни кўкларга кўтарарди.

Ярим соатча шу аҳволда юрдим. Сўнгра эшикка тикила бошладим. Мен билан барабар кирганларнинг ҳаммаси қайтиб чиқишди, улардан кейин кирганлардан яна битта қиз ҳам чиқди. Муқаддаснинг эса ҳамон дараги йўқ. Аста-секин юрагимда тўлиб-тошган шодлик аллақандай тараддуд ва қўрқув билан алмаша бошлади...

Қизиқ, Муқаддас кечиккан сайин менинг ҳам ҳушим ўзимга кела бошлади. Мен энди атрофимдаги қиз-йигитларни таний бошладим, уларнинг гап-сўзларига, яхши топшириб чиққанларнинг шодлигига, йиқилиб чиққанларнинг қайғусига тушунадиган бўлиб қолдим. Боя йиғлаётган қизга эътибор бермаган бўлсам, энди унинг худди Муқаддасга ўхшаган ёшгина бир қиз эканини кўриб, раҳмим келиб кетди.

Қизнинг атрофини қуршаб олган уч-тўртта дугоналари уни ҳамон юпатишар, у бўлса ҳеч кимга қулоқ солмасдан куюниб-куюниб йиглар эди. Мен уни кўрдим-у, негадир ёш домланинг тунов кунн Муқаддаснинг кетидан жимгина гамгин тикилиб қолгани эсимга тушиб кетди... Кўнглимдаги бояги шодлик энди қандайдир оғир ваҳима билан алмашди. Лекин худди шу маҳал эшикда Муқаддас кўринди. Унинг аллақандай чарақлаб кетган кўзларига, худди гулханнинг таптида тоблангандек гул-гул ёнган юзига кўзим тушиши биланоқ имтиҳонни муваффақиятли топширганини англадим. Унга қараб интилдим, қўлини сиқиб табриклаш учун шошилдим, лекин йўлакда турган қиз-йигитлар уни мендан олдин қуршаб олдилар... Қизлар у билан ўпишиб кетишди, йигитлар эса қўлини қисиб табриклай бошладилар. Сўнгра Муқаддас йиғлаётган қизни қучоқлаб ниманидир қизгин тушунтиришга киришди. Мен эсам... «наҳотки, мени эсидан чиқариб юборган бўлса...»

У атрофига алаглаб, кимнидир қидира бошлади, тўсатдан кўзларимиз тўқнашди,

юзидаги табассумдан мени излаганини тушундим!

У менга қараб юрди, мен унга.

— Табриклайман, Муқаддасхон!

Муқаддас бутун вужуди билан кулиб, қувнаб жавоб берди:

— Раҳмат! Кўрдингизми, навбат алмашганимиз қандай яхши бўлди? Сиз ҳам беш олдингиз, мен ҳам! Энди доим шунақа қилайлик! Бўптимиз?— деди у.

— Бўпти,— дедим чин юракдан қувониб.

У юзимга бир секунд тикилди, гўё мени биринчи марта кўраётгандек аллақандай синовчан назар билан тикилди, сўнгра ерга қаради. Унинг нимадандир хижолат чекиб қулоқлари бирдан ловиллаб ёнганини кўрдим-у, ўзим қизариб кетдим. Муқаддас дилимдаги ҳисларни сезган эди!..

Ўртамизда қандайдир бир ўнғайсизлик вужудга келди. Бу ўнғайсизликдан бизни йўлакда юрган навбатчи йигитнинг: «Имтиҳон топшириб бўлганлар бу ерда турмасин!» деган буйруғи қутқазди.

Секин юриб биринчи қаватга тушдик, сўнгра кўчага чиқдик ва остонани қуршаб олган оломонни зўрға ёриб, ётоқхона томонга ўтиб олдик. Лекин энди нима қилиш керак? Буни иккимиз ҳам билмас эдик. Мен Муқаддаснинг тўсатдан тумтайиб, индамай қолганидан бирга юришимиздан сиқилаётганини, уни уялтирмаслик учун хайрлашим кераклигини сезиб турардим, лекин оёқларим ўз ихтиёримга қарши мени илгари судраб борар, орқада қолмоқчи бўлсам ҳам қололмас эдим.

Қуёш баланд кўтарилиб, ҳамма ёқни ис-

сиқ алангага кўмиб юборганди. Ҳарорат шунчали зўр эдики, тротуарнинг соя тушмай қолган жойларига оёқ қўйиб бўлмас, иссиғи туфлидан ўтиб товонни куйдирарди.

Ҳавода гир этган шабада йўқ, дарахтлар ҳам одамлардек иссиқдан толиб, мудраб турарди. Қани энди шундай пайтда Муқаддас «хўп» деса-ю, бирорта серсоя паркка кириб дам олсак, ё бирга дарс тайёрласак!

Бирдан нима ҳам бўлди-ю, кўзим иккинчи қаватнинг тепасига тушди. Биз имтиҳон топширган аудиториянинг энг четги деразаси олдида иккимизга қандайдир маъюс тикилиб... бояғи ёш домла турарди! «У нима қилиб турибди? Нега бундай тикилиб қарайди?»— деб ўйладим. Бир зумда қалбимни тўлдирган ёруғ ҳисларга ҳам аллақандай соя ташлангандек туюлди.

Домланинг кузатиб турганини Муқаддас ҳам кўриб қолдим, ё уялганидан шундай қилдим, ишқилиб, муюлишга етмасданоқ тўхтади ва ерга тикилиб:

— Сиз қаёққа кетяпсиз?— деб сўради. Мен шошиб қолдим. Азбаройи нима деб жавоб беришимни билмаганимдан:

— Мен... агар бўш бўлсангиз дарс тайёрлардик!— деб юбордим. Муқаддас бошини яна ҳам пастроқ туширди.

— Кечирасиз, мен боролмайман.

— Нега?

— Негаки... мен ўзим шунақаман,— деди Муқаддас,— беш олган куним ҳеч дарс тайёрлай олмайман.

— Бўлмаса... кинога борайлик!— дедим мен, дедим-у, шу сўзни айтишга журъат этга-

нимдан ўзим ҳам ҳайрон қолиб, қизариб кетдим. Муқаддас «ялт» этиб юзимга қаради. Таклифим унинг қулоғига ёмон эшитилганини кўзларидан пайқадим. Лекин ўзимнинг ҳам қизариб кетганимни кўриб, уялиб қолганимни сезди чамаси, кўзларидаги совуқ ифода дарҳол юмшади.

— Раҳмат. Олдин имтиҳонларни топшириб олайлик,— деди у, туфлисининг учи билан ер чизиб, кейин қўшимча қилди:

— Энди... Хайр...

Йўқ, Муқаддас буйруқ бермас, у фақат илтимос қилар, дугоналарининг кўриб қолишидан уялгани учунгина ажрашишни истар эди!

— Кўришгунча,— дедим мен.

— Хайр,— деди Муқаддас ва юзимга бир қараб олгач:— химияни ҳам шунақа қилиб топшираемизми?— деб сўради.

— Албатта,— деди кулиб.

Биз ажрашдик.

Биласизми, илк баҳор пайтида ёмғирдан кейин осмон бошқача бир тиниқ мовийлик кашф этади. Ёмғирда чўмилган дарахтлар худди тўйга ясанган қизлардек очилиб, ҳаво хушбўй ҳидларга, қушларнинг чуғур-чуғурига тўлиб, олам яшнаб кетади.

Муқаддас билан хайрлашиб орқамга қайтарканман, менинг кўнглим ҳам худди ёмғирдан кейинги осмондек чарақлаб кетганди. Гўё ҳамма менга кулиб боқар, гўё ёлғиз мен эмас, ҳамма бахтиёр, гўё одамларнинг ҳаммаси бирдан бир-бирига меҳрибон, жуда мулойим, жуда яхши, жуда ғамхўр бўлиб қолган эдилар.

Уйга кечроқ қайтдим. Биз Комсомол кўлининг орқасида, Бўзсувнинг бўйида, янги участкада турардик. Ҳовлига киришим билан кўзим жигар ранг йўл-йўл пижамасини кийиб, ишкомнинг тагидаги сўрида ёнбошлаб газета ўқиб ётган дадамга тушди, ойим ҳовли супурмоқда эди. Эшикни очишим билан дадам кўлидаги газетасини, ойим супургисини ташлаб менга қаради. Афтидан кўнглимдаги шодлик юзимда шундоқ акс этиб турган бўлса керак, иккиси ҳам бирдан:

— Бешми?— деб сўрашди.

— Шунақага ўхшайдими?— дедим мен.

Ойим пешонамдан ўлди. Дадам эса ёстиққа қайта ёнбошларкан:

— Ана, кўрдингми, кеча ўртоқлар билан гаплашиб қўйганман, десам ишонмовдинг,— деди кўлига газетасини олиб.

— Сиз бултур ҳам шунақа деган эдингиз,— деди ойим.

Дадам бирдан кўлидаги газетани четга отиб юборди, унинг оқ оралаган сийрак сочларининг тагидан бошининг қизариб кетгани, лабларининг пирпираб уча бошлагани кўринди.

— Хўп, мен ҳеч ким билан гаплашмадим. Бултур ҳам гаплашган эмасман, бу йил ҳам!— деди у, титроқ, аянчли овоз билан.

Уларнинг жанжалини, айниқса ўгай дадамнинг худди бир нимадан аразлаган ёш боланинг овозидай аянчли овозини эшитмаслик учун уйга кириб кетдим. Бир йилдан бери давом этиб келаётган бу кўнгилсиз жанжал

менга жуда оғир ботарди. Биринчидан, ойимнинг институтга киролмаганим учун ҳамма айбни дадамга тўнкаши қаттиқ тегса (Салим Қаримович институтда ўқитувчи эди), иккинчидан, бултур бўлиб ўтган катта бир жанжал устида мен Салим Қаримовичнинг ўз дадам эмаслигини, у менга фақат ўгай ота эканлигини билиб қолгандим. Ушанда ойим, афтидан, менинг борлигимни унутиб қўйиб: «Шариф ўз болангиз эмас-да, ўз болангиз бўлганда-ку...» деб юборган, кейин кўзи менга тушиб гапи оғзида қолган, лекин шу бир гапнинг ўзиданоқ менга ҳамма нарса аён бўлиб қолган эди. Бу гап менга жуда қаттиқ таъсир этган, шунчалик қаттиқ таъсир этган эдики, уйдан чиқиб кетиб, бир-икки кун бошқа ёқларда юриб келгандим... Шундан кейин ойим ўз дадамнинг фронтда ҳалок бўлганини, урушдан олдин эса машинасозлик заводида конструктор бўлиб ишлаганини гапириб берганди. Мен ойимдан Салим Қаримовичга қандай турмушга чиққанини сўрамадим, албатга, лекин ўша воқеадан бери уни негадир «дада» деб эмас, «Салим Қаримович» деб чақиргим келадиган бўлиб қолди. Бунинг сабабини ўзим ҳам яхши тушунмайман, чунки Салим Қаримович ёмон одам эмас, у мени жуда яхши кўради, ўғлим деб чақиради, эҳтимол ўз боласи бўлмагани учундир, жуда яхши муомала қилади. Салим Қаримович институтда кўп йиллардан бери оддий ўқитувчи бўлиб ишлар, демак унинг қўлидан келадиган ёрдами ҳам жуда чамали эди. Лекин, ойим буни тушунгиси келмас, бултурдан бери уни қийнаб келарди. Мен дадамнинг бултур яхшигина ҳаракат

қилганини, ўқишга киролмай қолганимда мендан ҳам кўпроқ изтироб чекиб юрганини билардим. У ҳатто мени институтга лаборантлик ишига жойлаштириб қўйишга ҳам ҳаракат қилиб кўрганди, лекин бунга мен ўзим кўнмагандим. Ойимдан ўз дадам тўғрисидаги гапларни эшитганимдан кейин, айниқса дадам машинасозлик заводида конструктор бўлиб ишлаганини билганимдан кейин, нимадир мени шу заводга торта бошлаган, назаримда у ерга бормасдан бошқа жойга бориб ишласам, отамнинг хотирасига ҳурматсизлик бўладигандек туюлганди менга. Олдин ойим билан Салим Қаримовичнинг бу гапларимни эшитгилари ҳам келмаган эди, бироқ бир куни нима ҳам бўлди-ю, ойим эрталаб чиқиб кетиб, уйга узун бўйли, қотма, сочлари оппоқ оқарган, лекин шоп мўйловли қоп-қора одамни бошлаб келди. Бу одам Сулаймон Акрамович эди.

Сулаймон Акрамович дадамнинг энг яқин дўсти бўлганини, улар бирга ўқиб, бирга ишлаганларини, ўзи ҳам соддагина бир одам эканини кейинчалик билдим, бироқ биринчи учрашганимизда у менда ғалати таассурот қолдирган, шоп мўйлови ҳам, йўғон дўриллаган овози ҳам аллақандай ясама туюлганди.

Сулаймон Акрамович мени заводга ўзи бошлаб борган, ҳужжатларимни ўзи тўғрилатиб, ўз цехига олиб кирган ва кейинчалик кадрдон бўлиб кетган мана шу универсал токарлик станогимда биринчи детални ўзи ясаб кўрсатган эди.

Отамнинг хотираси ҳурматигами, ё мени чиндан ҳам яхши кўриб қолганиданми, бил-

мадим, ишқилиб, Сулаймон Акрамович менга доим хушмуомала қилар, баъзан уйига, баъзан цехнинг бир четидаги кичик, тор кабинетига бошлаб кириб суҳбатлашиб турарди. Мен унга жуда ўрганиб қолгандим. Умуман шу бир йил ичида мен заводга, моторларнинг гув-гувига тўлган катта, улуғвор цехимизга, ўзимнинг универсал станогимга, дўстларимга жуда ўрганиб, яхши кўриб қолгандим.

Ойим билан дадам ўртасида бўлиб ўтган жанжал таъсир этди чамаси, бунинг ҳаммасини яна бир эсладим. Лекин, қизиқ, бу сафар институтга ҳужжат топшираётганимдагидек кўнглим хира бўлмади. Муқаддас билан учрашуя қувончи кўнглимнинг бир четида уйфонган шубҳани енгиб кетганди...

Муқаддасни эслашим билан иссиқ бир туйғу яна аъзойи баданимни жимирлатиб ўтди. Ўзим ҳам беихтиёр жилмайиб ўтирган эканман шекилли, уйга ойим кириб:

— Супага чиқ болам, овқат тайёр, нимага куласан!— деб сўрагандагина ҳушимга келдим. Ойим кулгимни бошқа нарсага йўйиб:

— Илоҳим бошқаларидан ҳам беш бўлсин!— деб қўйди.

Овқат вақтида ойим билан Салим Қаримовичнинг орасида яна ўша эски гап қўзғалиб кетармикни, деган хавотирда эдим. Яхши ҳам бу гап қўзғалмади. Бояги сўзларнинг ўзигами, ё мен уйга кириб кетгандан кейин ҳам жанжал давом этганми, билмадим, ишқилиб, дадамнинг қовоғи солиқ эди. У ҳатто вазиятини ҳам ўзгартирмаган: ўнг қўлтиғига иккита пар ёстиқни босиб, ҳамон газета ўқиб

ётарди. Ёши элликларга бориб қолган, институтда ўқитувчилик қилаётган бу салобатли одам баъзан ёш болага ўхшаб кетар, арзимаган нарсадан ҳам хафа бўлаверарди.

Шундай пайтларда менинг унга раҳмим келарди. Бугун вақтим чоғ бўлгани учунми, билмадим, ҳар қалай унга бирон яхшилик қилгим келди. Тўсатдан хаёлимга: «Булар менинг Муқаддасни севиб қолганимни билиб қолишса нима қилишар экан?» деган фикр келди. Бир дақиқа кўзимга супанинг четида ўтириб, дадамга уялибгина пиёлада чой узатаётган Муқаддас кўриниб кетди.

Бу орзу шунчали ширин эдики, унинг давомини ўйлаш истагида овқатдан бир-икки қошиқ едим-да, жойимга бориб ётдим... Мен ҳовлининг кун ботиш томонидаги хилват бурчакка, ўзим эккан икки туп олманинг тагига каравот қўйиб олгандим. Каравотнинг остидан ариқча ўтар, тун-кун тинимсиз оққан сув кечалари руҳимни аллалар, китобдан чарчаган чоғларимда ором берарди.

Бугун бу хилват жой кўзимга яна ҳам жозибали кўриниб кетди. Ўзимни каравотга ташлаб, олманинг қуюқ япроқлари орасидан осмонга тикилдим.

Қуёш ботган, боғни фақат ёз оқшомларидагина бўладиган майин ва сокин бир қоронғилик чулғамоқда эди. Жимжит, фақат қўшни ҳовлида чақалоқнинг йиғиси-ю, каравотнинг тагидан ўтаётган сувнинг майин шилдираши эшитилади, япроқлар орасида битта-яримта олтин нуқталар жимирлайди. Ана, қаердандир узоқдан, афтидан кўлдан бўлса керак, қандайдир маъюс, лекин ёруғ

эсдаликлар уйғотувчи бир куйнинг овози келла бошлади. Хаёлим кузда илиқ мамлакатларга қараб учган қуш каби, яна Муқаддасга қараб учди... Орзунинг чегараси йўқ. Мен унинг шу уйда, шу ҳовлида юришини, шу ариқнинг бўйида, супанинг ёнидаги краннинг тагида ўтириб, ажойиб қўнғир сочларини ювишини кўз олдимга келтирдим...

Узоқдан, кўлдан эшитилаётган маъюс куй секин авжига чиқмоқда эди. Куй авжига чиққан сайин менинг ширин хаёлларим ҳам чуқурлашиб борарди... Биз, албатта бирга ўқиймиз, ҳар куни ярим кечагача бирга ўтириб дарс тайёрлаймиз, сўнгра... Сўнгра уйдан чиқиб, бу ерга келамиз... Йўқ, мен бир ўзим чиқаман ва каравотга ётиб уни кута бошлайман. У бўлса... Уй йиғиштирган бўлиб яна анчагача чиқмай ўтириб олади. Ниҳоят, уйнинг чироғи ўчади ва қоронғида унинг шип-шип этган оёқ товушлари, «қаёқда қолдингиз, Шариф ака?» деган майин овози эшитилади. Мен ўрнимдан сакраб тураман ва уни кўлларимга кўтариб, кулган лабларидан, кўзларидан ўпаман...

Дарвоза томондан эшитилган «Шариф, ҳо Шариф!» деган овоз хаёлимни бўлиб юборди. Ўрнимдан туриб ўтирдим.

— Биров чақиряпти, чиқиб қара!— деди ойим. Шу вақт «Шариф, ҳо Шариф!» деган овоз қайта такрорланди. Бу — Тўлаганнинг овози эди.

— Тўлаганга ўхшайдими?— деди ойим ҳам.

Тўлаган иккимиз бир цехда ишлардик. У мендан икки йил олдин заводга кирган «таж-

рибалик» токарлардан. Бултур ишга кирганимда Сулаймон Акрамович мени унга «шогирд» қилиб тайинлаган эди. Шундан бери Тўлаган ўзини менга яқин олиб юрар, мен ҳам уни ҳурмат қилардим. Лекин ҳозир унинг келиши менга негадир ёқмади, ҳатто кўнглимда аллақандай бир қўрқув уйғотди: «Кечаси нима қилиб юрибди?»

Сўрининг ёнидан ўтаётганимда Салим Каримович: «Заводдаги ошнанг бўлса бояги гапни айтиб юрма яна!» деб огоҳлантирди. У ёрдам масаласини айтмоқчи эди. Гарчи мен унинг ким билан гаплашганини билмасам, ёрдамини сезмасам ҳам, дадам деярли ҳар кунни бир марта мени огоҳлантириб қўяр, афтидан «бу гап»ни бировлар эшитиб қолишини истамас эди.

Тўлаган дарвозанинг олдида, ариқнинг бўйидаги толга суяниб, папирос чекиб турарди. Қоронғида юзи кўринмас эди. Лекин чап қўлини шимининг киссасига суқиб, оёқларини чалиштириб, гавдасини бир оз олдинга эгиб туришидан кўзимга худди уриш учун пайт пойлаб турган безорига ўхшаб кетди. Мени кўргач, у папиросини ғижимлаб оёғининг остига ташлади ва қўлини чўзаркан:

— Хўш, жаноблари, нима қилиб юрибдилар?— деб сўради. Унинг бу гапи менга гўё: «Хўш, бизга билдирмасдан ишдан қочиб қолибсан-да!» дегандай эшитилди.

— Ҳа, нима қилибман?— дедим шошиб, «гап очиб қолса, ишинг бўлмасин дейман. Ростдан ҳам, ўқийманми, йўқми — нима ишлари бор?» деган фикрни кўнглимдан кечириб, ўзимга ўзим далда бериб қўйдим.

Тўлаган кўрагимга бир уриб кулди.

— Тагин нима қилибман, дейди-я, бу акам! Отпусकाга чиққан одам шунақа қиладими, ўн кундан бери бир бормабсан-а? Наҳотки дўстларингни кўргинг келмаса?

Бу гапини эшитиб бирдан кўнглим жойига тушди. Севиниб кетиб, мен ҳам унинг кўрагига бир мушт туширдим.

— Қўл тегмаяпти, дўстим, қаши, уйга кир, бирпас гаплашиб ўтирамиз,— дедим қандайдир енгил тортиб, лекин Тўлаган кирмади. Уни менга Сулаймон Акрамович юборган экан. Эртага заводга бориб учрашар эмишман. Юрагим яна «шув» этиб кетди.

— Нима ишлари бор экан? Айтмадиларми?

— Йўқ,— деди Тўлаган. У яна папирос олиб тутатди. Гугуртнинг ярқ этган шуъласида лабларидати табассум кўриниб кетди.

— Нега куласан?

— Узим...

— Отпускаи маҳалидаям тинч қўйишмайдилар-да!

— Оббо сени-эй?— Тўлаган қаҳ-қаҳ уриб кулди ва елкадан қучоқлаб ўзига тортди:— Сулаймон Акрамовичнинг сенга айтадиган гапи бор экан, шунга чақирди.

— Қанақа гап?— дедим шубҳаланиб,— нимага яширасан?

— Ие, қизиқмисан?— деди Тўлаган,— унинг нима дейишини қаёқдан билай? Эртага ўзингга айтар ахир!..

Тўлаган кетди. Мен дарвозанинг олдида анча туриб қолдим. Кўнглим ғаш, бояги қу-

вончли, ширин, аммо таги йўқ хаёллардан асар ҳам қолмаган эди

«Нимага чақириши мумкин? Яна қанақа гап чиқиб қолдйкин? Ё институтга кирмоқчи бўлганимни эшитиб қолдимикин? Эшитиб қолган бўлса нима дейман? Умуман... шундай яхши коллективдан, бир йил ишлаб орттирган дўстларимдан, ажраб тўғри қиляпманми, йўқми?» бир ҳафтадан бери унутишга ҳаракат қилиб юрганим бу ўйлар хаёлимни яна чулғаб олди.

IV

Эрталаб туриб мундоқ ўйлаб қарасам, кечаси чеккан ташвишларим ўзимга бачкана туюлди.

— Бориб тўғриси айтиман! Бир қизни яхши кўриб қолдим дейман, вассалом!

Шу фикрни кўнглимга қаттиқ тугиб, соат ўн бирлар чамасида уйдан чиқдим. Соат ўн иккида ишчилар овқатга чиқади. Мен худди ўша пайтга етиб боришни кўзлаган эдим, лекин нима ҳам бўлиб автобус кела қолмади-ю, мўлжаллаган вақтимга етиб боролмадим.

Автобус пропуск бюросининг рўпарасида тўхтади. Соат ўн иккидан чорак ўтган, ишчилар овқатга чиқиб кетишган эди. Ичкарига, цехлар жойлашган катта қўрғонга киришни ҳам, ошхонага боришни ҳам билмасдан ҳайрон бўлиб тургандим, кўчанинг ўнг юзидаги завод бошқармаси жойлашган, чанг ва қурумдан кул ранг тусга кирган кўримсиз бинонинг эшигида Кулоянц деган армани йигит кўриниб қолди. Кулоянц иккимиз бир бригадада

ишлар эдик. У бошқарма буфетидан чиққан бўлса керак, бир қўлида нон, бир қўлида бир қарич келадиган йўғон колбаса ушлаб, иштаҳа билан чайнаб турарди. Мени кўриб қолиб, колбаса ушлаган ўнг қўлини кўтарди-да, оппоқ тишларини ярқиратиб кулди:

— Ээ... академик! Нима қилиб турибсан? Ут бу ёққа!

Кулоянцнинг мени «Академик» дейиши бежиз эмас эди. Утган йили кузда, дастлаб заводга ишга кириб қийналиб юрган чоғларимда, бир куни нима ҳам бўлиб бригадамизда ўқиш ва иш тўғрисида қизғин баҳс чиқиб қолди. Ушанда мен Кулоянцга қарши гапириб (унинг нима дегани ҳозир эсимда ҳам йўқ), «Суворов генерал бўлишни орзу қилмаган солдат солдат эмас, деган, катта инженер, ё олим бўлишни орзу қилмаган ишчини ҳам яхши ишчи деб бўлмайди!» деб юборган эдим. Бу гапим баъзиларга маъқул тушиб, баъзиларга маъқул тушмаган бўлса ҳам кўпчилик эсидан чиқариб юборган эди. Фақат Кулоянц ўшандан бери мени «Академик» деб чақирадиган бўлганди. Унинг бу лақаби олдин гашимга тегиб, жаҳлимни чиқарган, кейинчалик нимагадир, эҳтимол ҳазил эканини тушунганим учунми, ўрганиб кетгандим. Лекин қизиқ, бу сафар Кулоянцнинг «Академик» деб чақариши нима учундир жуда қаттиқ ботди. Кўчадан ўтиб, унинг ёнига борарканман, бутун вужудимни титроқ босганди.

— Хўш? Академик бўлсам нима бўпти?— дедим унинг қоп-қора соқол босган юзига, ярқираб турган оппоқ тишларига қадалиб, — нега шу гапнингни қўймайсан?

Кулоянц нон чайнашдан тўхтаб, юзимга таажжуб билан тикилиб қолди. Бир-бирига туташган йўғон қошлари олдин чимирилди, учи эгилган узун катта бурни керилиб, қуёшда куйган қоп-қора юзига кескин ва аллақандай совуқ ифода бағишлади, кейин қаҳқаҳ отиб кулиб юборди.

— Ие, қачондан бери бунақа ҳазил кўтармайдиган тегма позик бўлиб қолдинг? Заводдан кетиб яна ўша интеллигентлигингга борибсан-да, қадрдон?

— Интеллигент бўлсам нима қипти? Интеллигент сендан...

— Ие, ақли ҳушинг жойидами? Олдин кўришайлик!— деди Кулоянц, бироқ қўлини беришдан олдин кўкрагимга бир мушт туширди, сўнгра кулганича елкамдан қучоқлаб, бошқарма жойлашган бинога етаклади!

— Қани, юр, сени кутиб ўтирибмиз!.. Аммо лекин бунақа одатингиз йўқ эди-ю, ўртоқ академик! Тинчликми ўзи?

Кейинчалик, бир-икки ой ўтиб, кўнглимдаги ғалаёнлар босилгандан сўнг, ўша куни Кулоянцга айтган гапларим, қилган муомалам эсимга тушиб кетса, уялганимдан юзимга қон тепар, астойдил изтироб чекардим. Ўша куни эса унинг ҳазилига нақадар дағал жавоб бераётганимни ҳатто сезмас ҳам эдим.

Ўттизинчи йилларнинг бошида завод билан бирга қурилган бинонинг ичи хийла қоронғи, тор ва кўримсиз эди. Лампочка ёқиб қўйилган тор йўлакнинг икки томонидаги баъзиларига оқ тунука, баъзиларига чарм қоплаган ва тез-тез очилиб ёпилаётган қатор эшикларнинг ёнидан ўтиб, йўлакнинг охирига етдик ва

чап қўлдаги уч бурчак хонага кирдик. Бу — завод комсомол комитетининг хонаси эди.

Хонада секретарнинг ўзи йўқ, тўрда, рамкага солинган фахрий ёрлиқлар қўйиб қўйилган шкафга суяниб Тўлаган ўтирарди, унинг олдида ҳам бир-икки тўғрам колбаса билан бир бурда нон бор эди.

— Ээ... яхши келдинг!— деди у, ўрнидан туриб,— биз сени цехда кутдик — келмадинг. Сулаймон Акрамович парткомнинг олдига кириб кетдилар. Ҳозир келиб қоладилар. Утир!

Уйдан чиқишда кўнглимдаги бор гапни айтишга қаттиқ аҳд қилиб, зарур бўлса ҳатто ҳужумга ўтишни ўйлаб келган бўлсам ҳам, Тўлаганнинг гаплари дилимда яна шубҳа аралаш қўрқув уйғотди. Тўлагандан: «Нимага чақирибди, сўрадингми?» демоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган эдим ҳамки, Кулоянц сўзимни бўлди.

— Бу академизимиз отпускага чиққандан бери жа айниб, инжиқлашиб қолибдилар! Бир нима десанг, яна ўша бултурги гапдан келадилар!

Тўлаган пешонасини бекитиб, ўнг қошини тўсиб олган қалин, типпа-тик сочларини бармоқлари билан орқага тараркан:

— Қайси гапларни айтасан?— деб сўради.

— Ҳа, ўша гаплар-да! Эсингдами?..

Ҳужумга ўтиш пайти келган эди. Ё ўз фикрларимни исбот қилишим, ё таслим бўлишим керак эди.

— Менга қара, Кулоянц?— дедим,— академик деб бир мазақ қиласан! Интеллигент деб бир куласан... Нима демоқчисан ўзи? Иш-

чилар синфини интеллигенцияга қарши қўймоқчимисан?

Эшикдан кираверишдаги диванга ўтириб нон билан колбасани тушираётган Кулоянц оғзидагини юта туриб галати жилмайиб қўйди, кейин:

— Хўш, яна қанақа тухматларинг бор?— деди-да, бирдан чаққон сапчиб туриб олдимга келди. У ҳамон кулимсирар, бироқ бурун катаклари кенгайган, кўзлари қисилган эди.— Баҳсдаям мард бўлиш керак, дўстим, тушундингми?.. «Интеллигенцияга қарши эмишман»... Чепуха!.. Мен меҳнатдан қочадиган, меҳнатдан ўлимдан қўрққандек қўрқадиган, турмушда фақат осон йўллارни қидирадиган ҳозирги замон бойваччаларига қаршиман. Тушундингми? Мен ўшанақа бойваччаларни айтяпман сенга! Билдингми? Ё унақаларини ҳам ҳурмат қилайликми?..

Тўлаган юзини тириштирди:

— Ээ... қўйсаларинг-чи, шу эски гапни!— деди у қўлини силтаб.

Лекин Кулоянц бир қизишиб кетса, уни бошиш қийин эди.

— Мен аминманки, меҳнатнинг қадрини билмасдан туриб, меҳнаткаш одамни ҳурмат қилишни ўрганмасдан туриб, киши яхши олим ҳам, яхши инженер ҳам бўлолмайди!— дерди у, бурун катакларини кериб.— Бу қуруқ, дабдабали гап эмас. Мен ўзим ўшанақа бойвачча эдим. Шу заводга келиб одам бўлдим. Шу завод мени турмушга ўргатиб одам қилди.

Шу маҳал орқамда:

— Бунинг ўзи-чи, ўзи?— деган йўғон, дўриллоқ овоз эшитилди.

Бўсағада кенг елкалари билан бутун эшикни тўсиб Сулаймон Акрамович турарди. У хийла олдин келиб, баҳсимизни эшитиб турган бўлса керак, шоп мўйловининг тагида табассум яширинганди, Кулоянцга яна жон кирди.

— Мен ҳам шуни айтяпман-да, ўзиям шу ерга келиб одам бўлди-ку!

Ўрнимдан туриб, Сулаймон Акрамович билан кўришдим. Унинг катта ялпоқ кафтини икки қўллаб сиқарканман, тўсатдан, уйдан чиқишда ўйлаб қўйганимдек, унга бор гапни тўкиб сололмаслигимни сездим.

Ундан қўрққаним учун эмас, аксинча, у менга, заводга келиб одам бўлганимга астойдил ишонгани, мени яхши кўриб, ҳурмат қилгани учун ҳам, бор гапни айтолмаслигимни сездим.

Уни алдаш қанчалик оғир бўлмасин ҳақиқатни очиб, унинг ишончини емириш ундан ҳам оғир эди.

— Қалай, яхши дам оляпсанми?— деди Сулаймон Акрамович.

— Ёмон эмас,— деб гудрандим.

Иккимиз ёнма-ён ўтирдик. Сулаймон Акрамович киссасидан рўмолчасини олиб, оппоқ оқарган қалин сочларини, мунчоқ-мунчоқ тер оқаётган юзини артиб, нимагадир «уф»лаб қўйди. Бугун менга унинг пешонасидаги ажинлар кўпайгандек, яна ҳам чуқурлашгандек, ҳатто шоп мўйлови ҳам қандайдир осилиб, бурунги улуғвор кўринишини йўқотиб қўйгандек кўринди. Қаттиқ чарчагани қисилган кўзларидан ҳам билиниб турарди.

— Хўш, мен сенларни бир масалада чақирдим,— деди Сулаймон Акрамович ва кулимсираб қўйди,— аммо... ҳали ҳозир сир тутасанлар...

Тўлаган билан Кулоянц барабар стуллари-ни суриб, яқинроқ ўтиришди.

— Ўзларингга маълум,— деди Сулаймон Акрамович,— ҳозир ҳар бир завод, ҳар бир корхонада ишчилар Коммунистик меҳнат бригадаси деган ном олиш учун кураш бошлаб юбордилар. Завод партия ташкилоти ҳамма цехлар ва бригадаларнинг иши, интизоми, бригада аъзоларининг ахлоқи ва ҳоказолар билан танишиб чиқиб, бригадаларининг келажакда шу номни олишга лойиқ, деб топди...

Сулаймон Акрамович бу хабар бизларга қандай таъсир қилганини билмоқчи бўлгандек, ҳар биримизга бир-бир тикилиб олди.

— Энди бу ёғи ўзларингга боғлиқ,— деди у,— биттанг бригадир, биттанг комсомол раҳбари, биттанг яхши ишчисан. Яна бир яхши жойи — уювларингни ҳам ўрта маълумотларинг бор...

— Жудаям ерга уриб юбордингиз-ку, кишини!— Кулоянц қалин қоп-қора соқолини кафти билан қаттиқ ишқалаб кулди.— Политехника институтининг иккинчи курс студенти бўламиз, Сулаймон Акрамович!.. Унақа деманг-да!

— Э, кечирасан, эсимдан чикибди.

— Биз ҳам сиртқи бўлимга ҳужжат топшириб қўйганмиз?— деди Тўлаган, пешонасига тушиб турган қалин сочларини жаҳл би-

лан орқага силаб,— яқинда имтиҳон топширамиз...

— У ёқда келаси йили техникумни битирадиганлардан Цой Борис бор,— деди Кулоянц.

— Биладан, биладан... Шундай қилиш керакки, қўлга киритилган ютуқлар кундан-кунга ортиб борсин-у, сира пасаймасин! Сенлардан илтимос шуки, шу ишга ўзларинг бош бўлинглар!— деди Сулаймон Акрамович ва тўсатдан менга юзланди.— Сени бу ерга чақиришдан мақсад шуки, аввало бу гаплардан хабардор бўлиб қўйгин. Иккинчидан... сиртдан ўқиш масаласини тезроқ ҳал қилгин. Истаган институтга киришинг мумкин, лекин заводдан кетишни маслаҳат бермайман... Нима дейсан?

— Нима ҳам дерди? Бизни ташлаб кетиб кўрсинчи!— деди Тўлаган. Унинг узунчоқ бугдой ранг юзи ҳаяжондан ловиллаб ёнар, кўзлари қувончдан чақнарди.

Коммунистик меҳнат бригадасида ишлаш! Сиртдан ўқиш!.. Тўсатдан иккиланиб қолдим. Тарозининг Муқаддас турган палласи қанчали оғир бўлмасин, бу ёғининг ҳам салмоғи оз эмаслигини сезардим... Нима қилиш керак?

Кўз олдимга негадир имтиҳондан кейин Муқаддаснинг жилмайиб туриб: «Энди ҳамма имтиҳонларни ҳам шунақа қилиб топширайлик-а?» дегани келди...

Секин Сулаймон Акрамовичга қарадим. У рўмолчаси билан елпиниб, кулимсираб ўтирарди. Унинг юзидаги бояги чарчоқлик йўқолган, пешонасидаги ажинлар ҳам гўё камайганди, лекин унинг чеҳрасида ҳам ўз муваффақиятларидан хурсанд одамларда бўладиган алла-

қандай совуқ, ёқимсиз бир мамнунлик бордек туюлди менга.

— Хўп, уйдагилар билан маслаҳатлашиб кўрай,— дедим ва ерга қарадим.

Кулоянц шартта ўрнидан туриб кетди.

— Сен ёш боламисанки, ойинг билан маслаҳатлашсанг!

Мен катта жанжал бўлишини кутгандим, бироқ Сулаймон Акрамович Кулоянцнинг сўзини бўлди:

— Майли, маслаҳатлашсин, маслаҳатли тўй тарқамас деган гап бор, Серёжа,— деди ва иккала қўлини столга тираб, ўрнидан турди.

— Соат бир бўлди. Ишга чиқайлик. Гап шу, дўстларим. Бу ёғи энди сенларга боғлиқ. Башарти бу ёғини ҳам ўрнига қўйсаларинг ойнинг охиридами, ўрталаридами — масалани ишчиларнинг ўртасига ташлаймиз...

Заводга кирмадим. Пропуск бюросининг ёнида хайрлашдик.

— Ойингга салом айт,— деди Сулаймон Акрамович,— яхшилаб тушуңтир!

Кулоянц елкамдан қучоқлаб:

— Бояги гапларга хафа бўлма!— деди кулиб,— ҳазилга тушунасан-ку, дўстим!

Автобус келмаган эди. Худди бир нарсасини йўқотган одамдек, остановкада туролмасдан, пиёда кетдим. У маҳалда қанчали катта хато қилганимни астойдил тушунмасам ҳам, ҳар қалай, келажагим учун муҳим бўлган бир нарсани тарк этганим кўнглимда турарди. Бу ажойиб таклифни Муқаддасни деб рад этдим, албатта. Лекин Муқаддаснинг ўзи ким? Қанақа қиз? У кўнглимга умид бағиш-

лайдиган бир гап айтдимики, шунчаликка борсам? Умуман лоақал бирга дарс тайёрлашни ҳам хоҳламаган нотаниш бир қизни деб, оғир бўлса ҳам шарафли йўлдан юрмасдан бошқа ёқларга бурилиб кетишим тўғрими?

Автобусга тушмасдан пиёда кетарканман, шу ҳақда ўйлардим. Бу ўйларимга кўнглимдан аниқ жавоб тополмасдим. Фақат бир нарса равшан эди: бундан кейин қайси йўлдан кетишим ўша нотаниш қизга, Муқаддасга боғлиқ эди!

V

Аҳволимнинг чатоқлиги шунда эдики, Муқаддас иккимизни бир-биримизга яқинлаштира оладиган якка-ю ягона восита ҳозирча имтиҳон эди. Шунинг учун ҳам имтиҳондан қўрқиш у ёқда турсин, унинг тезроқ келишини истардим.

Имтиҳон куни яна жуда эрта уйғондим. Бу сафар чойга ҳам қарамасдан апил-тапил кийиндим-да, институтга чопдим. Имтиҳонга кечикиб қолишимдан эмас, Муқаддаснинг бошқа биров билан келишиб қўйишидан қўрқардим. Лекин институтга етиб, таниш акацияларга кўзим тушиши билан беҳудага қўрққанамни, умуман тўрт кундан бери чекиб келган изтиробларим, умидсизликдан қийнаиб юрганларим — ҳаммаси бекор эканини тушундим: Муқаддас мени кутиб турарди! Аввалги сафаргидек ичкарида, аудиториянинг эшигида ҳам эмас, кўчада, институтнинг олдидаги акациянинг тагида кутиб турарди!..

Бу сафар унинг эғнида ҳаво ранг крепде-
шин кўйлак, бошида тагдўзи дўппи, оёғида
енгил босоножка эди. Ҳаво ранг кўйлак чеҳ-
расини очиб юборганиданми, ё тагдўзи дўппи
жуда ярашиб тушганиданми, билмадим, иш-
қилиб, Муқаддас кўзимга тунов кунгидан ҳам
латофатли бўлиб кўринди. У шундай жозибал-
ли ва маъсум эдики, илк гуллаган бодом
ниҳолини эслатарди. Мени кўриши билан ол-
димга қараб юрди. Кўзларида бирдан чақна-
ган қувончдан, лабларида ўйнаган табассум-
дан Муқаддаснинг мени, ёлғиз мени кутиб
турганини билдим-у, юрагим яна баҳор куй-
ларига, баҳор қўёшидек илиқ ва ёруғ ҳисла-
рига тўлиб яйраб кетди.

Биз қўл беришиб кўришдик. Муқаддас
қошларини ўпкалагансимон чимириб:

— Вой, мен сизни кечикиб қолармикинсиз
деб, жонимни ҳовучлаб турибман-а?— деб
кулди. Менга унинг кулгисида ҳам аллақан-
дай эркалик аралаш бир гинахонлик бордек
туюлди.

— Мен кечикар эканманми?— дедим,—
сиз билмайсиз Муқаддас, мен сизни ҳар
куни...

— Юринг,— деди Муқаддас сўзимни бў-
либ, гўё гапимнинг охирини эшитишдан қўр-
қиб,— ичкарига кирайлик...

Худди тунов кунгидек менга яна шундай
туюлдики, гўё у юрагимдаги туйғуларни се-
зар, севиб қолганимни ҳис этар ва буни гапи-
риб қолишимдан қўрқар эди.

— «Қандай ажойиб қиз!»— Муқаддаснинг
ўрнига имтиҳонга кирарканман, кўнглимдаги
ҳамма ғалаён босилган, хаёлим равшан эди.

Лекин турмуш шунақа нарса эканки, у ўнг қўли билан бошингизни силаса, чап қўли билан юзингизга тарсаки тушуриб тураркан. Уша куни имтиҳондан йиқилишимга оз қолди. Қизиги шундаки, бунга дадам сабаб бўлган экан. Буни мен имтиҳон олган озғин, нимжон домланинг аудиторияга киришим билан бир имтиҳон қоғозимга, бир юзимга тикилиб: «Салим Каримович сизнинг кимишгиз бўлади?» деган саволиданоқ тушундим. Бир дақиқа ҳушимни йўқотиб, довдираб қолдим, лекин шу заҳотиёқ миямда бир нарса «ярқ» этиб, чолнинг мақсадини ҳам, истеҳзоли жилмайишини ҳам — ҳаммасини ёритиб юборди. Айни замонда юрагимдаги қўрқув ҳам қаёққадир йўқолди. Хаёлимдан: «қулатса қулатар!» деган фикр ўтди, бу фикр кўнглимда қандайдир шўхлик аралаш бир жасорат уйғустди-ю, дадиллик билан:

— Ҳеч кимим! — деб жавоб бердим чолга.

— Нима? — деди у пастдан юқорига қараб.

— Ҳеч кимим! — такрорладим мен, — умуман... жавобимга қараб баҳо қўяверасиз, домла, мен сиздан енгиллик сўрамайман!..

Чолнинг ажин қоплаган узунчоқ юзига бирдан мулойим нур тушиб, кўзларида илиқ табассум жилваланди.

— Марҳамат, олинг! — деди у, ўйинчоқ ёғоч куракчага ўхшаган кичкина кафтини столдаги билетларга чўзиб.

Мен қўлимга теккан биринчи билетни олдим ва одатдагидек саволларни ўқиб ҳам турмасдан, деразанинг ёнига ўтиб ўтирдим. Ўтиришим билан комиссиянинг иккинчи аъзо-

си ҳам кирди. Бу — қишлоқ аёлларига ўхшаб кетган, соддагина кийинган новча, семиз бир хотин эди.

— Хўш, нечанчи билет?— деди чол, аллақандай хушчақчақ овоз билан.

— Ун тўртинчи.

Менга учта савол — Ньютон биномининг ечилмаси, кесик конуснинг ҳажми (ечими билан) ва битта мисол чиққан эди.

Билганда қийин савол ҳам осон бўлиб кўринади кишига. Бу учта савол, аслида хийла мураккаб бўлса ҳам, жуда осон туюлди. Бунинг устига чол ҳам бояги гаплардан кейин менга тез-тез қараб жилмайиб қўяр, гўё кўнглимга далда берарди. Бу ҳам сабаб бўлди-ю, биринчи бўлиб қўл кўтардим.

— Марҳамат!— деди чол ва кафти билан столи «шап» этиб уриб, рўпарасидан жой кўрсатди.— Қулоғим сизда, яхши йигит.

У худди ёқимли куйни эшитишга ҳозирлангандек, кичкина нимжон гавдасини орқага, креслонинг суянчиғига ташлаб, кўзларини шифтга тикди. Сўнгра то мен жавоб бериб бўлгунимча вазиятини ўзгартирмади, фақат баъзи-баъзидагина қўлини столга ташлаб, узун ингичка бармоқлари билан уни чертиб қўяр, лекин шунда ҳам жавобим унга ёқяптими, йўқми — билиб бўлмас эди.

Имтиҳон топшираётганда ўз жавобининг домлага қандай таъсир этаётганини билмаса жуда қийналиб кетади киши. Бир-икки марта ер остидан чолнинг ёнидаги аёлга кўз ташладим, лекин унинг гўё ярми чўрт кесиб ташлагандек, калта бурунли семиз юзидан бир ни-

мани билиб олиш қийин эди. Ниҳоят, бор гапимни айтиб бўлдим. Чол вазиятини ўзгартирмасдан:

— Саволингиз йўқми?— деди, афтидан аёлга муружаат этиб.

Аёл истар-истамас лабини қимирлатди:

— Йўқ.

— Уч!— деди чол, бирдан ўзини олдинга ташлаб ва кўкраги билан столга суяниб. Унинг сал қисилган кичкина кўзларида, юпқа лабларида табассум ўйнагани учунми, билмадим, ҳеч чўчимасдан:

— Нега энди уч бўлар экан?— деб сўрадим.

— Негаки, молига қараб пул тўлаймиз-да, яхши йигит!— деди чол, бармоқлари билан столни асабий тақиллатиб. Бу сафар, совуқ бир титроқ аъзойи баданимни жимирлатиб ўтди.

— Қўшимча савол беринг!— дедим, дедим-у, овозимнинг бирдан қандайдир ўзгариб бўғиқ эшитилганини пайқаб қолдим.

— Қўшимча савол денг? Ҳм...— деди чол,— хўш... ҳмм... қани, арифметик прогрессиянинг формуласини ёзиб беринг-чи!..

Қўлларим негадир титрар эди... Нега? Ахир арифметик прогрессия формуласи эсимда турибди-ку! Мен қинғир-қийшиқ рақамларни тез ёзиб кўрсатдим:

$$S_n = \frac{a_1(q^n - 1)}{q - 1}$$

Чол тўсатдан қаҳ-қаҳ уриб кулди:

— Икки!— деди у ва рўмолчаси билан кўзларини артаркан, қўшимча қилди:

— Қани, бўлмаса геометрик прогрессиянинг формуласини ёзинг-чи, кўрайлик!

Қоғозни олдимга сурдим ва чолнинг кулгисига дарҳол тушундим: боя ҳаяжон устида арифметик прогрессия формуласи ўрнига геометрик прогрессия формуласини ёзиб юборган эканман.

— Кечирасиз,— дедим,— бу...

— Икки!— деди чол. У ҳамон кўкрагини столга тираб, кўзларимга жилмайиб боқарди...

Йўлакда мени Муқаддас кутиб турарди. Ҳозир у билан ажрашишимга, қайта кўришмайдиган бўлиб, бир умр ажрашишимга ақлим етиб турарди. Лекин кўзларимга тикилиб, нимагадир жилмайиб ўтирган бу чол... Шартта ўрнимдан турдим:

— Истаган баҳонгизни қўйинг!

Чол яна қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

— Яша! Ўғил бола экансан!— деди у ва имтиҳон қоғозига тез қўл қўйиб, ёнидаги аёлга берди, аёл ҳам кулимсираганича қўл қўйди-да, менга узатди. Бирдан аъзойи баданимда кучли чарчоқ ҳис этиб, бўшашиб, ташқарига томон юрдим. Эшикка яқинлашиб қолганимда аудиторияга Муқаддас кирди. Афтидан, рангим ўчиб, алланечук бир ҳолатда бўлсам керак, унинг кўзлари катта-катта очилиб: «Сизга нима бўлди!» деган ифода пайдо бўлди, лекин тўхтаб унга жавоб берадиган пайт эмас эди. У кўзларида шу савол билан ёнимдан ўтиб кетди. Мен ташқарига чиқдим.

Домла мен ўйлагандек «икки» эмас, «уч» қўйганини йўлакка чиққанимдагина билдим.

Лекин олдинги «беш» олдида бу «уч» кўзимга жуда хунук кўринди шекилли, кўнглимни ғаш қилди...

Муқаддас ярим соатларда чиқди. У эшикда кўриниши биланоқ кўзлари билан мени излаб топди, атрофини қуршаб олган дугоналарига аллақандай асабий овоз билан «тўрт-тўрт!» деб жавоб берганича тўппа-тўғри олдимга келди. Қошлари сал чимирилган, кўзлари нимадандир қўрққан кийикнинг кўзларига ўхшарди.

— Вой, сизга нима бўлди?

— Нима бўларди, уч олдим!— дедим мен. Муқаддасга биров мени «икки» олди деган бўлса керак, «хайрият» дегандек чуқур нафас олиб энтикди, юзига қон югурди.— Хафамисиз?— деди у, кўзларимга тикилиб, деди-ю, бошини эгиб секин қўшимча қилди.— Мен сизга жавр қилдим...

Рўпарамда бошини қуйи солиб туришидан, овозидан, жовдираган кўзларидан мени деб изтироб чекаётганини билишнинг ўзи бир олам қувонч, бир олам бахт эди.

— Нимага хафа бўлар эканман! Битта учнинг зарари йўқ...

Муқаддас «ялт» этиб юзимга қаради, бошини тез-тез силкитиб тасдиқлади:

— Рост, рост, битта учдан қўрқмасангиз ҳам бўлади. Лекин бу ёғига эҳтиёт бўлинг. Энди мен ҳам сизга жавр қилмайман,— деди у яна гуноҳкорона жилмайиб.

Кўчага чиқиб хайрлашаётганимизда, Муқаддасдан яна бирга дарс тайёрлашни илтимос қилдим. Муқаддас бу сафар ҳам кўнмади. Лекин шунга қарамасдан кўнглим нега-

дир тинч эди. Уша куни менга Муқаддаснинг қалбида ҳам яхши бир ҳис уйғонаётганга ўхшаб кўринганди.

— «Бу ҳақиқатми, ё амалга ошмайдиган бир ширин хаёлми?»

Бунинг хаёл эмас, ҳақиқатга яқин бир нарса эканига иншодан имтиҳон берган кунимиз ишондим.

Иншони биринчи қавагдаги ўн олтинчи аудиторияда бир неча группа бирлашиб ёзиши керак эди. Мен кирганда, аудитория одамга тўлиб қолган, фақат энг олдинда, домлар ўтирадиган жойнинг қаршисидагина, биринчи столда бир-иккита бўш жой қолганди. Лекин аудиторияга одам ҳамон ёпирилиб кирмоқда, жадалламасам ўша жойдан ҳам қуруқ қолишим муқаррар эди. Мен Муқаддасни йўқлашга ҳам сабрим чидамасдан, ўртадаги тор йўлакдан биринчи қатордаги бўш столга интилдим. Аудиториянинг ярмига бориб қолган эдим, орқамдан:

— Шариф ака!— деган таниш мулойим овозни эшитдим. Юрагим «жиз» этиб орқамга бурилдим. Муқаддас мендан икки қадам нарида, аудиториянинг кўча томонидаги столнинг четида ўтирарди. Имтиҳон деган нарсанинг нақадар даҳшатли эканини шунинг ўзидан ҳам билса бўлади: жонимдан ортиқ кўрган қизнинг ёнидан ўтибман-у, уни кўрмабман!

У қўлини бермасдан фақат кўзлари билан саломлашди.

— Битта бўш жой бор, хоҳласангиз ўтиринг,— деди у секин, гўё ёнидаги қизларнинг эшитиб қолишидан қўрққандек. Ўзи эса ме-

нинг «хўп» дейишимни кутмасданоқ сурилиб ёнидан жой берди.

Бутун вужудим билан ловиллаб ёнига ўтирдим, бошқаларга билдирмасдан қўлини олиб секин сикдим.

— Сиз қайси темани ёзмоқчисиз?— деди Муқаддас.

— Қайси тема тушишини биласизми?

Муқаддас кулди.

— Кўрқмайсизми?

— Йўқ,— дедим, «Сиз ёнимда экансиз ҳеч нарсадан кўрқмайман» деган фикр кўнглимдан ўтди, буни унга айтмоқчи ҳам бўлиб оғиз жуфтладим-у, журъат этмадим. Унинг чеҳрасидаги поклик, беғубор қизлик иффати, ҳам тортиниб, ҳам севишиб гапиришлари кишини қандайдир софликка, самимиёликка ундарди.

Қалбимда яна баҳор эди. Кўнглимдаги бояги ваҳима у ёқда турсин, имтиҳон топширгани келганимни ҳам унутмаётган эдим. Шу топда фақат бир нарсани — Муқаддаснинг яқинлигини, гоҳо-гоҳо мулойим қараб қўйишларини, уялганидан сочларини ўйнаб, жилмайиб гапиришларини сезардим, бунинг ҳаммасидан бошим айланарди.

— Вой, тулинг, домлалар келишяпти!— деди Муқаддас.

Шошиб ўрнимдан турдим. Аудиторияга бир эмас, бирдан уч домла кирган эди. Ари уяси-дек ғувиллаб турган аудитория бирдан сув қўйгандек жимжит бўлиб қолди. Атрофимга қараб қиз-йигитларнинг ҳаяжонланган юзларини кўрдим. Ҳамма бирдан худди буйруқ кутаётган солдатлардек жим бўлиб, серрайиб қолган эди.

Икки ассистент аудиторияни оралаб «ҳуж-
жатлар»имизни текшириб чиққанларидан ке-
йин, уларни бошлаб кирган ўрта бўйли, узун
дўнг бурнига олтин кўзойнак қўндириб олган
мўйсафид домла бутун деворни қоплаган кат-
та доскага темаларни ёзишга киришди. Би-
ринчи тема Йўлчи билан Гулнор образлари
эди. «Образ» деган сўзни ёқтирмасам ҳам
домла бошқа темаларни ёзиб тамом қилмас-
даноқ биринчисини танлаб олдим.

«Қутлуғ қон»ни ёшлигимдан севар эдим,
менга Йўлчи ҳам, Гулнор ҳам жуда ёқар,
Гулнордай бир қизни севишни орзу қилиб
юрардим. Ҳозир эса менинг Гулнорим ёнимда
ўтирарди. Мен ёзганларимнинг дарслик та-
лабларига қанчали жавоб беришини билмай-
ман, лекин Йўлчи билан Гулнорга бўлган
самимий муносабатимни, ҳурмат ва муҳаб-
батимни қоғозга туширишга астойдил ҳара-
кат қилдим. Қоғозга Гулнор билан Йўлчининг
номларини ёзардим, аслида эса ўз муҳабба-
тимни ҳикоя қилардим.

Иншони шундай самимий, шундай зўр
ҳаяжон билан ёзар эдимки, ҳамма нарсани,
ҳатто ўтирган жойимни ҳам эсимдан чиқара-
ёзган эдим. Фақат бир марта хаёлим бўлин-
ди — аудиторияга таниш ёш домланинг кириб
келганини кўриб қолдим. У биринчи столнинг
орқасида олтин кўзойнагини чақнатиб ўтир-
ган кекса домланинг қулоғига ниманидир ши-
вирлади. Ўзи домлага гап уқтирар эди-ю, кўз-
лари Муқаддасда эди... Аудиториядан қайтиб
чиқиб кетаркан, назаримда менга ҳам бир қа-
раб қўйгандек бўлди. Кўнглимдан: «Ўзи тил-
чи эмас-ку, бу ерда нима қилиб юрибди?» де-

гап гап ўтди ва яна тунов кунгидек юрагим «шув» этиб кетди. Унинг кирганини Муқаддас ҳам пайқадимикин, деб ер остидан кўз ташладим. У пайқамаган бўлса керак, бошини чап томонга эгиб, ёзиш билан банд эди...

Муқаддас «Шоҳи сўзана»ни танлаган эди... Биз иккимиз «чурқ» этиб оғиз очмас, ҳар биримиз ўз ишимиз билан банд эдик. Фақат бир марта — ёзганларимни оққа кўчиришга киришганимда, унинг: «севгисини» эмас, «севгисининг» деб ёзинг, «ни» эмас «нинг» деб шипшиганини эшитиб қолдим...

Биз иккимиз баравар ёзиб тугатдик, лекин Муқаддас ёзганларини қайта-қайта ўқир, ниманидир тузатар эди. У ҳамма қизлардек энг сўнгги минутгача топширмаслигини билдим-да, сабрим чидамасдан, олдинроқ топшириб чиқиб кетдим.

Муқаддас мендан анча кейин чиқди. У одатдагидек яйраб-қувнаб эмас, аллақандай бўшашиб чиқди, гўё мен олдиндан билишим мумкиндек:

— Беш оламизми, йўқми? Сиз нима дейсиз?— деб сўради юзимга тикилиб.

Қаромат қилишни билмаслигимни айтиб кулдим.

— Мен энди то баҳомизни эшитмагунимча сира тинчимайман, уйқум ҳам келмайди,— деди Муқаддас ва қошларини сал чимириб ўйчан овоз билан қўшимча қилди:

— Энди энг қийини қолди. Нима бўлса ҳам тезроқ тамом бўлиб қўя қолса эди!

— Қўрқсангиз бирга тайёрлай қолайлик!— дедим унинг кўзларига тикилиб.

— Сиз химияни яхши биласизми? — сўради у.

— Яхши биламан. Ишонмасангиз бирга тайёрланайлик. Узингиз...

— Йўқ, ишонаман,— деди Муқаддас ва бир секунд иккиланиб тургач:

— Қаерда тайёрланамиз?— деб сўради.

— Сиз қаерни хоҳласангиз ўша ерда... Агар хоҳласангиз...

Муқаддас юзимга савол назари билан тикилиб турарди.

— Агар хоҳласангиз биз томонларга борамиз,— дедим мен ва шошиб қўшимча қилдим: уйда эмас, биз томонларда жуда яхши жойлар бор. Жуда ажойиб, салқин...

— Сиз қаерда турасиз?

— Комсомол кўлининг орқасида. Майдачуйда олиб чиқиб кетсак... Эрталабдан кечқурунгача ўқиб келамиз. Ҳеч ким халақит бермайди.

Муқаддас ерга тикилиб турарди. Бу сафар у йўлакда юрган қиз-йигитлардан тортинмас, ё хаёли бошқа ёқда бўлиб, уларни пайқамас эди. У яна бармоқларига тикилиб ўйланиб қолди. Унинг қаттиқ иккиланаётганини яна бир нафас кутсам:

— «Йўқ, боролмайман», деб жавоб беришини пайқадим ва тўсатдан кутилмаган бир журъат билан қўлини ушладим:

— Нимага бундай қиласиз? Ё менга ишонмайсизми?— дедим.

Овозим титраб кетди.

Муқаддас ҳайрон бўлиб юзимга қаради.

— Ишонмасам шундай қилармидим?— деди у секин.

— Ишонсангиз нега...

— Хўп, майли, бораман,— деди Муқаддас, тўсатдан бошини кескин силкитиб,— лекин эртарақ чиқиб кетайлик!

Биз эртасига эрталаб соат саккизда Комсомол кўлининг олдида, почтанинг ёнида учрашадиган бўлдик.

«Эртага кўнглимда бор гапни унга очиқ айтаман! Пайти келди!» — шу қарор билан уйга кетдим.

VI

Эртасига учрашмоқчи бўлган жойимизга жуда барвақт бормоқчи эдим, лекин уйдан энди чиқаман, деб турганимда тўсатдан дадам чақириб қолди, кеча иншоини қандай ёзганим тўғрисида сўроқ қила бошлади.

Салим Каримовичнинг мақсадига тушуниб турардим. У ишнинг олдини олмоқчи эди, чунки физикани учга топширганимдан буён уйда яна жанжал ва ташвиш кўпайиб кетганди. Лекин шунга қармасдан, унинг саволлари ғашимга тегарди. Назаримда, у қаёққа шошаётганимни билар ва жўрттага ушлаб тургандек туюларди. Ниҳоят, сабр косам тўлиб кетди. «Мен ҳозир...» — дедим-у, Салим Каримовичнинг бир нима деб чақирганига ҳам қулоқ солмасдан ташқарига отилдим, дарвозадан чиқишим билан худди қафасдан қутилган қушдек, автобусга қараб югурдим.

Аҳдлашган жойимизга ўз вақтида етиб бордим, Муқаддас эса чорак соат кечикиб

келди. У маҳалда ҳамма қизлар ҳам бунақа учрашувларга кечикиб келишларини, жиндек кутдириб қўйишни яхши кўришларини билмас эдим, шунинг учун ҳам бу чорак соат менга чорак асрга ўхшаб кўринди. Гап Муқаддасни кутиб қолишимда эмас эди, албатта, ҳамма даҳшат шунда эдики, мен уни келиб кетиб қолган, деб хавфсирардим. Энди уни кўра олмас эканман-да, деб ичимда дадамдан астойдил хафа бўлиб турганимда, орқамдан кимнингдир:

— Шарифжонмисан?— деган дўриллоқ овозини эшитиб, чўчиб ўгирилдим.

Олдимда, айланасига ғишт терилган чор бурчак гулзорнинг ёнида, Сулаймон Акрамович турарди. Уни бу ерда учратишни сира кутмаганимдан бўлса керак, ўғирлик устида тутилган одамдек довдираб қолдим, ҳатто қўл бериб кўришишни ҳам эсимдан чиқариб қўйдим. Ўзим ҳам қизариб-бўзариб, терлаб кетдим шекилли, Сулаймон Акрамович қопқора шоп мўйлови остидан кулимсиради-да, томирлари бўртиб чиққан катта суякдор кафтини узатиб:

— Ясан-тусанлар жойида-ю, кимни кутиб турибсан, ўғлим,— деб сўради.

Унинг «ўғлим» дейиши ҳар вақтдагидек қулоғимга жуда иссиқ эшитилди-ю, бу одамдан яшириб юрган ва уч-тўрт кундан бери ёдимдан кўтарилган бутун ишим эсимга тушиб кетди...

— Тунов кунги саволимизга жавоб бермадинг-ку?— деди Сулаймон Акрамович.— Сиртдан ўқиганинг тузук эмасми? Ё заводдан кетгинг борми?

Мен кўзимни унинг юзидан узиб трамвай келадиган томонга қарадим: Муқаддас ўша ёқдан келиши керак эди.

— Ойнинг хоҳламадими?— деди Сулаймон Акрамович.

Унинг юзига қарай олмадим, ерга тикилдим. Юрагим гуп-гуп урарди, юзим, қулоқларим ловиллаб ёнаётганини сезардим, лекин нима деб жавоб беришимни билмас эдим. Зотан отамнинг энг қадрдон дўсти бўлган, мени ўз бағрига олиб, яхшигина ҳунар ўргатган, ниҳоят ўз ўғлидек яхши кўрган бу мўйсафидга нима ҳам дердим? Унга фақат ҳақиқатни айтишим мумкин эди. Лекин бўлиб ўтган шунча воқеадан сўнг, ҳозир Муқаддасни кутиб турганимда, унга ҳақиқатни айтишим мумкинмиди?..

Сулаймон Акрамович менинг сукутимни тасдиқ аломати деб билди шекилли, бир зум жим тургач:

— Ҳмм... Шунақа дегин?.. Мабодо характеристика учун ишлаб юрилган йўқми ўзи?— деб кулди.

Оқ кўнгил одам! У менинг нақадар муғамбир эканимни қаёқдан билсин? Мен унинг яна саволлар беришидан, айниқса жим туриб жавоб кутишидан қўрққан эдим, лекин у:

— Майли, ўзинг биласан, ўғлим,— деди ва нимадандир чарчаган одамдек уф тортиб қўйди,— ўқиган яхши. Мен ўқишингга қарши эмасман. Лекин сиртдан ўқиганингда ҳам ёмон бўлмас эди... Хўп, майли, отпусканг қачон тамом бўлади?

— Яна ўн кунларда...

— Уйга бир бор. Тунов кунги иш энди пишиб қолди. Бир гаплашайлик. Хўпми?

— Хўп,— дедим унинг юзига қарамасдан. Шу маҳал автобус келиб қолди, Сулаймон Акрамович шошиб хайрлашди.

У тушган автобус юриб кетгунча тикилиб қолдим. Бир неча дақиқага Муқаддас ҳам эсимдан чиққан эди.

«Уни яна нега чалғитдим? Нимага ростини айтиб қўя қолмасдан уни алдадим?» Бунинг сабабини ўзим ҳам билмас эдим. Фақат бир нарсани — бу ёлғон гапларим билан Сулаймон Акрамовичдан, дўстларимдан, заводдан тағин ҳам узоқлашганимни, уларга бир оғиз айтмасдан, институтга ҳужжат топширган куним ўртамизда пайдо бўлган гов ҳозирги гапларимдан кейин тағин ҳам ўсиб кетганини сезардим. Яна тунов кунгидек юрагимдан мустаҳкам жой олган азиз, қиммат баҳо бир нарсани йўқотганимни ҳис этдим ва биринчи марта чин кўнглимдан ачиндим... Бу ўйлар хаёлимни шундай чулғаб олган эканки, Муқаддаснинг қачон ва қайси томондан келганини ҳам пайқамай қолибман, фақат унинг:

— Ҳа, сизга нима бўлди?— деган таниш овозини эшитганимдагина ҳушимга келдим.

— А? — дедим томирларимга иссиқ қон югуриб. Назаримда бирдан кўз олдимни тўсиб келган қора булут тарқаб, ҳамма ёқ нурга чўмилгандек туюлди.

— Чақирсам ҳам қарамайсиз?— деди Муқаддас. У аллақандай маънос қоп-қора кўзлари билан юзимга ўйчан тикилиб турарди.

Бу сафар унинг эғнида биринчи марта кўрганимдаги оқ шойи кўйлак, бошида ўша тағдўзи дўппи эди, лекин ўзи кўзимга қандайдир ғамгин кўринди.

— Юринг, нариги томонга ўтайлик, автобусга чиқамиз,— дедим мен.

— Автобусда бориладими?— деди Муқаддас ва яна юзимга тикилиб,— узоқ эмасми?— деб сўради.

Менга шундай туюлдики, гўё у автобусга чиққиси келмас, нимадандир тортинар эди.

— Йўқ-йўқ — дедим,— узоқ эмас бирпасда етиб борамиз. Бўзсувнинг бўйида. Шундай салқин, шундай яхши жойларки... Юринг.

Нимагадир шошар эдим, шошаётганимни, Муқаддаснинг олдида ўзимни худди ёш боладек тутаётганимни сезиб турардим-у, лекин барибир, ўзимни босиб ололмас эдим. Қизиги шундаки, ҳозиргина Сулаймон Акрамовични кўрганда кўнглимни ғаш қилган нотинч ўйлар ҳам ҳар сафаргидек Муқаддасни кўришим билан дарров йўқолган, ҳаммаси қувончли ҳаяжон билан алмашган эди.

Биз катта кўчадан ғизиллаб учиб ўтаётган енгил машиналарга йўл бера-бера, рўпарадаги автобус тўхтайдиган жойга ўтиб олдик.

Кун чиқиш томондаги тўрт қаватли бино устидан кўтарилган қуёш кўчаларни нур селига кўмиб юборган, одамлар ўзларини дарахтларнинг соясига ура бошлаган эдилар.

Муқаддас бугун нимагадир маъюс ва камгап, у қандайдир ўз ўйлари билан банд эди. У билан гаплашгим келар, лекин гапни нима-

дан бошлашни билмасдим, сукутнинг чўзилиб кетганидан хижолат чекардим. Бунинг устига автобус ҳам кечикмоқда эди. Назаримда, Муқаддас автобус кутишдан зерикиб, тўсатдан айниб қоладигандек туюлар, автобус чиқиб келадиган муюлишдан кўзимни узолмас эдим.

Ниҳоят, автобус ҳам келди. Одам кўп булишига қарамай, бир амаллаб чиқиб олдик. Муқаддас орқадаги бир жойга илинди, мен унинг ёнида типша-тик турардим. Биз ҳамон гаплашмас эдик, машина юриб, кўлнинг орқасидаги биринчи кўприкка етгандагина, Муқаддас:

— Ҳали узоқми?— деб секин сўради.

— Йўқ, узоқ эмас,— дедим унга.

Муқаддас индамасдан ўйчанлик чўккан аллақандай ғамгин кўзларини яна деразага тикди. Асфальт йўлнинг ёнгинасида, чуқур жарликнинг тагида, кўм-кўк шишадек тиниқ Бўзсув оқарди, жарликнинг иккинчи томонида, баландликда, бир-бирига қўшилиб кетган ям-яшил боғлар туташ бир ўрмонзор кашф этарди.

Автобус иккинчи кўприкдан ўтиб тўхтаганда Муқаддас: «Ҳалиям келмадикми?» деган маънода менга бир қараб қўйди. Мен, ўзимни кўриб кўрмаганликка солдим, Муқаддаснинг ёнида ўтирган чол ўрнидан турган эди, унинг жойига ўтирдим.

— Нимага бундай хафа кўринасиз? Тинчликми?— дедим секин.

— Йўқ, ўзим...— деди Муқаддас ва тўсатдан ўрнидан туриб, автобуснинг олдига ўта бошлади.

Бир дақиқа ўзимни йўқотиб қўйдим, сўнг, секин юриб орқасидан бордим.

— Мен тушаман,— деди Муқаддас. У юзимга қарамас эди.

— Нега? Яна бир остановка...

— Керакмас!..— Бу сафар Муқаддаснинг овози қаттиқроқ эшитилди.

Ундан «нимага бундай қиляпсиз?» деб сўрамоқчи бўлдим-у, тўсатдан автобусдагиларнинг ҳаммаси бизга тикилиб турганлигини, ҳамманинг диққат-эътибори бизда эканини кўриб, гапим оғзимда қолди.

Машина тўхташи билан Муқаддас гўё уни биров ушлаб қоладигандек, автобусдан биринчи бўлиб сакраб тушиб кетди.

Мен олдин унга аччиқ қилиб тушмай ўтиб кетавермоқчи бўлдим-у, лекин чидаб туролмай автобусдан секин тушдим — ўз иродамдан зўр бир куч унинг орқасидан мени ҳам машинадан судраб туширди.

Муқаддас жарликнинг бўйида, секин оқаётган Бўзсувга ўйчан тикилиб турарди. Унинг ёнига келиб тўхтадим.

— Нимага бундай қилдингиз? — дедим ҳаяжонимни зўрға босиб.

— Бормайман,— деди Муқаддас.

— Нега? Сабаби...

— Сабабини нима қиласиз? Бормайман дедимми-бормайман!

Бу сафар унинг овози қандайдир жуда кескин жаранглади. Бу кескинлик кўнглимга жуда қаттиқ тегди-ю, кутилмаган жойда мендаги журъатсизликка барҳам берди.

— Сиз... ёмон жойларга бошлаб кетяпти деб ўйладингиз чамаси!— дедим, қаттиқ га-

пираётганимни сезиб ва нимагадир бундан севиниб,— мени ёмон мақсадда бошлаб кетяпти, деб ўйлаганга ўхшайсиз! Сиз мени ким деб ўйладингиз? Наҳотки мен шунчаликка борсам?

Шундай самимий гапирганим учунми, ё айтган сўзларим қаттиқ таъсир қилдим, билмадим, Муқаддас қандайдир тез ўзгарди, юзидаги совуқ ифода бир зумда мулойим табассум билан алмашди.

— Йўқ, унақа эмас, унақа деб ўйлаганим йўқ,— деди у ерга қараб,— шунчаки... Юринг, сквердаги паркка бора қолайлик!— тўсатдан таклиф қилди Муқаддас ва қандайдир шўх порлаган қора кўзларини ўйнатиб кулиб қаради.— Ана, машина ҳам келяпти! Хўп дея қолинг, Шариф ака!

Муқаддас мендан куларди, албатта! У менинг «хўп» демасдан иложим йўқлигини, унинг ҳар қанақа талабини бажаришимни биларди-ю, тагин мендан ижозат сўрарди!.. Шўх кўзларини ўйнатиб, оқ кўнгил ва пок қизлардагина бўладиган беғубор бир ноз билан жилмайиб, ўзининг «ғолиб» келишини билиб туриб... яна ижозат сўрарди!

«Бу қиз олдида ўзимни жуда ерга уриб юбордим чамаси. Менда на йигитлик иззатнафси, на ғурур, на ирода қолди» — деб ўйлдим ичимда. Буни ўзим ҳам сеза бошлаган эдим. Лекин унга қарши чиқишга кучим етмас эди. Бу сафар ҳам яна таслим бўлдим.

Кўнглимда ўйғонган ғазаб ва алам унинг «хўп дея қолинг», деб бир кулиб боқишидаёқ

тарқаб кетди, лекин унинг яна шундай кулиб боқиши ва шундай илиқ сўзларини эшитгим келгани учун бўлса керак, автобусда кетаётганимизда атайин қовоғимни солиб олдим. Муқадас бир-икки марта ер остидан менга кулимсираб қараб қўйди. Лекин буни кўриб кўрмаганликка солдим.

Муқаддас мени астойдил хафа бўлди деб ўйлади шекилли, паркнинг ёнига келиб автобусдан тушганимизда юзимга аллақандай гуноҳкоропа тикилиб:

— Мен сизга ишонмаганим учун эмас, шунчаки... ўзингиз бир ўйлаб кўринг: яхши эмас-да,— деди ва қизариб қўшимча қилди:

— Қўйинг энди, шунақа қилманг!

— Соя жойга нур тушгандек кўнглим бирдан ёришиб кетди:

— Нима қилдим?

— Шунақа... Бирам қовоғингизни солиб олдингизки!..

Иккимиз барабар кулиб юбордик, орамизда ғов бўлиб турган номаълум тўсиқ ҳам кўтарилди-да, гўё бир-биримизга яна ҳам яқинроқ бўлиб қолдик.

Паркда одам кўп эди, институтга кириш имтиҳонларини топшираётган ёш-ялангларнинг ҳаммаси гўё бошқа ердан жой тополмагандек шу ерга келган, улар паркнинг энг хилват бурчакларигача эгаллаб олган эдилар. Қизил қум сепилган аллеяларнинг ўртасидан ўтарканмиз, скамейкаларда ўтирган йигитларнинг бизга тикилиб қараб қолаётганларини кўрдим, бир вақтнинг ўзида ҳам ғазабим қўзғар, ҳам нимагадир фахрланардим. Муқаддас эса уялганидан юзлари гул-

гул ёниб, яна ҳам жозибали кўринар, у кўзларини ерга тикиб борган сайин жадаллаб борар ва текис ерда ҳам ҳадеб қоқилар эди. Ниҳоят, паркни бир айланиб, қайтиб чиқаётганимизда, эшикка яқин жойдаги эстрада театрининг орқасида битта бўш скамейкани кўриб қолдик.

Муқаддас худди уни биздан бурун бошқалар эгаллаб олишидан қўрқандек, чопиб бориб ўтириб олди.

Скамейканинг икки ёнида икки туп кўк терак қад кўтарган, лекин унинг сояси қуюқ эмас, япроқлари орасидан сирганиб ўтган нурлар худди шойи қуроқлардек парча-парча бўлиб ерга тушиб турарди. Скамейканинг олдига сепилган қизил қум ҳам қўғирмочдек қизиб кетган эди. Лекин Муқаддас ўтирган ҳамон:

— Яхши жой экан-а? Ҳеч ким халақит бермайди! — деди-да, нимагадир ўз-ўзидан қувониб теварак-атрофга бир қараб қўйди.

— Тўғрими?

— Тўғри,— дедим. Унинг: «Ҳеч ким халақит бермайди» деган сўзлари қулоғимга жуда иссиқ эшитилган, ўртамизни бўлиб турган масофа гўё яна бир-икки қадам қисқарганди.

Муқаддас қўлига химия дарслигини олди.

— Бўлди! Энди ким гапирса ҳам...

— Кинога билет олсин! — дедим мен.

Муқаддас «жуда муғамбирсиз-а?» деган маънода бир қараб қўйди-ю, индамасдан ўқишга киришди. Мен унинг нимадан бошланиши сўраб ҳам ўтирмасдан китобнинг тўғри келган жойидан шариллатиб ўқиб кетганидан сал ўтмасданоқ тўхташини сезиб, ён

томондан қараганда жуда нафис кўринган майин қошига, жимир-жимир терлаган пешонасидаги соч толаларига тикилиб, кўнглим аллақандай пурга, бахтга тўлиб ўтирардим, лекин қулоғимга ҳеч нарса кирмас эди.

Тўсатдан, худди мен ўйлагандай, Муқаддас ўқишдан тўхтади гўё бу китобни сира қўлига қайтиб олмайдигандек, четга отиб:

— Сиз қўрқяпсизми?— деб сўради.

— Йўқ,— дедим,— нимадан қўрқаман?

— Мен шундай қўрқяпман, шундай қўрқяпманки, қўлимга китоб олгим келмай қолди!— деди Муқаддас ва ҳар сафаргидек бирдан ўйчанлик чўкиб, маъюс бўлиб қолган кўзларини бир нуқтага тикиб, кейин қўшимча қилди:

— Ўқишга киролмай қолишдан эмас, шарманда бўлиб уйга қайтиб боришдан қўрқаман... Ростини айтсам дадамни хафа қилишдан қўрқаман,— деди Муқаддас, сўнгра гап ўз-ўзидан Беговотга, уларнинг оиласига ўтиб кетиб қолди...

Муқаддаснинг онаси ўзини болаларига фидо қилиб, фақат уларнинг бахтини ўйлаб, уйида ўтириб қолган содда аёллардан экан, отаси заводда мастер бўлиб ишларкан. Лекин у киши мастерликка ўқиш, илм орқали эмас, пешона тери тўкиб, меҳнат билан эришган одамлардан экан. Уларнинг жуда кўп фарзандлари бўлган, лекин ҳозир фақат Муқаддас билан унинг укаси қолган, иккита акаси урушда ҳалок бўлган, ҳозир Муқаддас бу оиланинг энг катта фарзанди экан. Шунинг учунми, ёки отаси ўзи ўқий олмасдан кўп захмат чеккани учунми, ишқилиб,

кўпдан бери Муқаддасни ўқитиб, инженер қилиш орзуси кўнглига қаттиқ ўрнашиб қолган экан. Уйларига меҳмонлар келганда, дўстлари билан чақчақлашиб ўтирган чоғларида дадаси ҳамиша қизини чақириб, уларга кўрсатар, яхши ўқишини айтиб мақтар ва кизим албатта инженер бўлади, деб ўзи ҳам фахрланиб қўяркан.

Бизнинг тақдиримиздаги бу кутилмаган ўхшашлик мени ҳам таажжубга солиб қўйган, ҳам қаттиқ қувонтирган эди.

Муқаддаснинг ота-онаси тўғрисидаги қизларга хос бошқача бир меҳр-муҳаббат билан қилган ҳикоясини тингларканман, уларни ҳеч қачон кўрмаган бўлсам ҳам, назаримда қаердадир учратгандек, биладигандек туюлар, гўё уларни кўпдан бери танийман, яхши кўраман. Кўнглимда ҳалитданоқ уларга нисбатан қандайдир бир фарзандлик туйғуси уйғонган, уларга бир яхшилик қилиш истаги туғилган эди. Менга негадир айниқса унинг дадаси ёқиб қолган эди. Кўнглимда гўё у менга меҳрибон бир ота бўлишига, мен эсам фронтда ҳалок бўлиб кетган ўз падаримни топиб олишимга ишонч уйғонган эди...

Муқаддаснинг ота-онаси, ўртоқлари, она шаҳри ҳақида гоҳ маъюс, гоҳ қувончга тўлиб айтаётган ҳикоясини эшитарканман, кўнглимдаги бу истак-орзулар ҳам гуркираб ўсиб борар, яна хаёл дарёсида сузардим. Мен ҳалитданоқ бир кун эмас, бир кун Му-

қаддас билан бирга чамадон кўтариб Бего-
вотга боришимизни кўз олдимга келтира
бошлаган эдим... Биз шаҳарнинг бир чети-
даги шафтоли, ўрик ва олчаларнинг қуюқ
соясига кўмилган шинамгина ҳовлиларига
кириб борамиз... Бизни эшикда чол-камбир
кутиб олади. Кўзларидаги ёшларини артиб,
пешоналаримиздан ўпадилар, узоқ умр ти-
лаб, дуо қиладилар..

— Ие, доим шундақа қиласиз-а? Ҳушингиз
жойидами ўзи? Юринг!

Уйқудан уйғонгандек чўчиб кетдим. Ки-
тоб-дафтарларини қўлтиқлаб олган Муқад-
дас скамейканинг олдида менга таажжуб
билан қараб турарди.

— Қаёққа?— дедим.

— Кетамиз...

Муқаддаснинг қошлари чимирилган, кўз-
ларида аллақандай бир қатъиятлик бор эди.

— Нега энди?— дедим ҳайрон бўлиб.

— Қўйинг, бирга дарс тайёрлай олмас
эканмиз...

Мен унга бошқа савол бермадим.

Шу топда менинг кўнглимда нималар бўл-
са, унинг кўнглида ҳам шунга ўхшаш бир
нарсга бўлаётганини пайқаган эдим. Фақат
уни бир-икки кун кўролмай қолишдан қўр-
қиб:

— Агар эрта-индин бир учрашсак...— деб
гап бошлаган эдим, Муқаддас:

— Йўқ, энди имтиҳонда учрашамиз,— де-
ди оғзимдан сўзимни олиб.

Биз индамасдан паркдан чиқдик ва хайр-
лашиб, иккимиз икки томонга кетдик. Уч-
тўрт қадам босмасдан оқ орқамга ўгирилиб

қарадим, худди шу пайт Муқаддас ҳам қаради-да, садаф тишларини чақнатиб бир кулди.

Қандай ажойиб қиз!

Тўсатдан, кечаги қароримни унутиб қўйганимни, Муқаддасга севгим тўғрисида бир оғиз айтмаганимни эсладим. Эсладим у, беихтиёр кулиб юбордим: унга бу ҳақда гапириб ўтиришга ҳожат қолмаган, чунки у ҳам мени севишига энди ишонаверсам бўларди. Энди олдимда бошқа мақсад турарди. Қандай бўлмасин ўқишга киришим керак эди!

VII

Ниҳоят, бизнинг тақдиримизни ечадиган сўнгги имтиҳон ҳам келди. Бу сафар унинг қандай ўтганини, қандай саволлар тушганини ҳикоя қилиб ўтирмайман. Бунинг кераги ҳам йўқ, фақат шуни айтишим мумкинки, сўнгги имтиҳондан яна Муқаддас тўрт олди, мен беш олиб чиқдим. Бунга Муқаддаснинг ўзи сабаб бўлди. Ўтган имтиҳонда унинг ўрнига кириб уч олганим унга жуда қаттиқ теккан экан, бу сафар менинг хоҳиш билдиришимга қарамасдан ўз павбатида кирди ва худди олдиндан кутгандек, тўрт олиб чиқди.

У шундай руҳи тушиб, лаблари титраб чиқдики, йиқилибди деган хаёлга бориб шошиб қолдим. Лекин «тўрт» олганини эшитиб қойиб бердим. Югуришиб келиб, қуршаб олган қиз-йигитлар ҳам уни уриша бошладилар:

— Иккита тўртга шунча хафа бўласизми?

— Сиз қўрқмасангиз ҳам бўлади, ўн саккиз у ёқда турсин, ўн етти бал олганларни ҳам қабул қилишади!

— Сизни қаранг, мен тўрт олсам дўппимни осмонга отган бўлардим!

Бу самимий гаплар Муқаддаснинг кўнглига таскин берди шекилли, мен имтиҳонни топшириб чиққанымда хийла ўзига келиб қолган эди.

— Ана, мен нима деган эдим?— деди қошларини чимириб ва ҳаяжонли овозда давом этди:

— Деканатга чиқдим. Қизларнинг гапи рост экан. Ун саккиз бал олганларни қабул қилишимиз аниқ дейишди!

— Энди кўнглингиз жойига тушдими?

Муқаддас кулди.

— Ҳали иншо нима бўлишини айтинг! Домла оғриб қолган эканлар. Бугун келибдилар. Натижасини тушдан кейин эшитдиришар эмиш,— деди у ва қўлидаги кичкина соатига кўз ташлаб қўшимча қилди:

— Нима бўлса ҳам тезроқ эшитдириша қолишса бўларди.

Кўчага чиқиб бир айланиб келишни таклиф қилдим.

Муқаддас бу сафар одатдагидек ийманиб, тортиниб турмади. Аксинча севиниб кетиб: «Лимонад ичиб келамиз!» деди.

Биз кўчага чиқдик-да, қуюқ соя тушган хиёбонлардан паркка қараб кетдик. Кўчада одам кўп эди. Ҳар қачонгидек улар бизга қараб ўтар, айниқса ёш йигитлар менинг рашкимни келтириб Муқаддасга суқланиб тикиларди. Шу рашкланми, ё Муқаддаснинг

яқинлигиданми, билмадим, ўзимни худди ловиллаб ёнаётган гулханнинг таптида тобланаётгандек ҳис қилардим, аъзойи баданимдан ловиллаб ўт чиқиб борарди. Муқаддас эса (ажабо!) гўё ҳеч нарсани сезмас, у нимагадир севинар, ҳадеб кулар, юзлари гул-гул яшнаб, ўткинчиларнинг диққат-этиборини яна ҳам ўзига тортар эди. Аста-секин ундаги бу сабабсиз шодлик менга ҳам ўтди-ю, кўнглимдаги ғашликни тарқатиб юборди.

Иншонинг натижасини бир соатча айлашиб қайтиб боришимиз биланоқ эълон қилишди. Биз борганда абитуриентлар аудиторияга тўпланиб бўлган эдилар. Ҳамманинг юзида ҳаяжон, аудитория сув сепгандек жим. Биз эшикдан кирган жойда, орқада тўхтадик. Аудиториянинг тўрида, кўндаланг қўйилган катта столнинг орқасида, иншо ёздирган ўша катта, дўнг бурнига олтин сопли кўзойнак кўндириб олган мўйсафид домла турарди. У худди бизнинг кириб келишимизни кутиб тургандек, кўзойнагини тўғрилаб қўйди-да, қўлига рўйхатни олди.

Тўсатдан юрагим уришдан тўхтаб, нафасим қисилганини сездим, лекин домланинг: Абдуллаева «беш» деган овози билан бирга гўё кўкрагимга оромбахш, хушбўй ҳаво қуйилиб енгил тортдим-у, ялт этиб қарадим; худди оқ дастурхонга қизил бўёқ тўкилгандек, Муқаддаснинг бирдан оқариб кетган юзига қирмизи ранг тарқалиб, қулоқларигача ловиллаб ёнди. Қўлини қидириб топиб, секин қисдим, у миннатдор бўлиб бошини силкитди, сўнг, «жим» деган маънода қўлимни қисди-

да, домланинг оғзига тикилди: энди у менинг тақдиримни кутарди!..

Менинг фамилиям рўйхатнинг ўртасида, балки ундан ҳам олдинроқда бўлиши керак эди. Лекин бу масофа менга негадир жуда узоқ туюлди, гўё чумоли карвонидай тизилган рақамлар ва баҳоларнинг охири кўринмас эди.

— Содиқов.. уч!

Мен ёмон бир ҳодиса рўй берганини «уч» сўзининг маъносини англашдан ҳам олдин «ялт» этиб қараган Муқаддаснинг кўзларидаги қўрқувдан билдим.. Бир нафас хаёлим тўс-тўполон бўлиб кетди, кескин бурилиб аудиториядан чиқдим. Кетимдан Муқаддас ҳам чиқди. Мен нимага ва қаёққа кетаётганимни ўзим ҳам билмасдан узун йўлакнинг тўрига томон юргандим, Муқаддас қўлимдан ушлаб тўхтатди.

— Шошманг, қаёққа кетяпсиз?

— Қўйинг, нима қиласиз?— дедим тўсатдан, менга ачинишига қарамасдан қоп-қора ажойиб кўзларида бахт ва шодлик порлаб турган бу қизга кўнглимда қандайдир бир душманлик сезиб.

— Унақа деманг, балки ўн олти бал олганларни ҳам..

— Майли! Юпатмай қўя қолинг! Мен институтга киролмайдиган бўлганимдан хафа эмасман! Нима қиласиз мени..

— Бўлмаса нимага бундай қияпсиз?— деди Муқаддас.

— Нимага эканини билмайсизми?— дедим унинг юзига газаб билан тикилиб. Мен шунчалик тўлиб-тошиб кетган эдимки, аудито-

риядаги қиз-йигитлар бирдан ёпирилиб чиқиб қолмаганда, кўнглимдаги бор гапни тўкиб ташлашдан ҳам тортинмаган бўлардим.

— Муқаддас! Сиз билан гаплашишим керак. Шу бугун, ҳозир гаплашишим керак...

Муқаддаснинг нимагадир сал ранги ўчди. У қандайдир таажжуб чўккан кўзларини юзимдан узиб четга қаради.

— Мен бугун... соат тўртда Беговотга кетмоқчи эдим.

— Шунақами?— дедим,— майли, йўлингиздан қолманг...

Овозим титраб кетди. Муқаддас юзимга бир қаради-ю, бошини кескин силкитди:

— Юринг!

Биз ўша паркка, атиги ярим соат олдин хушвақт бўлиб, ўйнаб-кулиб чиқиб кетган паркка қайтиб келдик. Паркда одам сийрак эди. Одатда бўш ётмайдиган хилват жойлардаги скамейкаларнинг кўпчилиги бугун кимсасиз бўлиб, институтларда имтиҳонлар тугаб қолганлигини кўрсатиб турарди. Биз нимагадир бу хилват жойларда тўхтамас, тўхташни на у, на мен таклиф қилардик. Умуман мендаги бояги қатъийлик қаёққадир йўқолган, Муқаддаснинг «юринг» деган кескин гапидан кейин бирдан паст тушиб, журъатсиз бўлиб қолган эдим. Муқаддас эса менинг нима демоқчи эканимни яхши сезса керак, институтдан ўзи бошлаб чиққан бўлса ҳам, энди гап очолмас, оғзига сўк солгандек, чурқ этмасдан ерга тикилиб борарди.

Паркнинг энг охирига борганда, ўнг қўлдаги қизил қум сепилган торгина йўлнинг бўйида чирмовуқ билан қопланган кичик бир

соябон кўринди. Биз унга кўзимиз тушиши билан худди олдиндан аҳдлашиб қўйгандек, индамасдан баравар бурилдик...

Соябон тагида уч бурчак қилиб қўйилган иккита скамейка турарди. Муқаддас биринчи скамейканинг четига омонатгина ўтирмақчи эди, қўлидан ушлаб, бурчакка ўтқаздим-да, ўзим унинг рўпарасига ўтирдим. Бирпас жим қолдик. Сўнгра Муқаддас юзимга бир қараб олди-да:

— Мен сиздан бунни сира кутмагандим,— деди секин, бўёғи кетиб, оқариб қолган босопожжасининг учи билан қумни ковлаб.

— Нимани кутмагандингиз?— дедим гапига тушунмасдан.

— Мен сизни... бунчалик... бўшанг деб ўйламовдим. Биламан, осон эмас. Бироқ... сиз ўғил боласиз ахир!..

Муқаддас биринчи марта иззат-нафсимга теккан эди. Наҳот менинг нимага озор чекаётганимни ҳалиям тушунмаса?

— Сиз мени институтга киролмайдиган бўлганим учун алам қияпти деб ўйлаяпсизми? Агар билсангиз... Менга институтингиз керак эмас!..

— «Бўлмаса нимага бунча хафа бўляпсиз?» деган саволни кутиб тўхтадим. Лекин Муқаддас «чурқ» этиб оғиз очмас, ҳамон босопожжасининг учи билан қумни чизиб ўтирарди. Мен унинг қўнғир соч толалари орасидан қулоқларининг яна ловиллаб кетганини кўрдим: у нима демоқчи эканимга яхши тушунган эди! Бироқ тушунган бўлса ҳам бор гапни айтмасдан иложим йўқ эди, унинг мақсадимга тушунгани ҳолда гапимни жим

ўтириб эшитиши эса кўнлимга далда берарди.

— Мен сизни деб... ёлғиз сиз учун!— дедим ниҳоят.

Муқаддаснинг боши яна ҳам пастроқ эгилди.

— Қўйинг, унақа деманг!— деди у секин титроқ овоз билан.

— Нимага демас эканман? Ахир мен сизни шунчали...

Муқаддас секин бошини кўтариб пастдан юқорига қаради. Унинг учлари эгилган узун киприклари орасида гўё гул чаноқларига қўнган шудрингдек тиниқ ёш томчилари ялтираб, аллақандай титраб турарди.

— Менга ишонмайсизми?— деди у, деди-ю, лаблари худди ўксиган боланинг лабларидек пирпираб уча бошлади, киприклари орасидаги тиниқ томчилар кўпайиб, кўзлари жиққа ёшга тўлди.

— Муқаддас!— дедим унинг қўлларидан ушлаб.

— Агар ишонсангиз... бунақа деманг...

Мен индамасдан уни ўзимга тортдим, ҳали ўзимга, бахтимга, унинг бўса беришга рози эканига ишонмасдан бағримга босдим. Муқаддас жиндек ҳам қаршилик қилмади, у гўё боғбонга бўйин эгган ёш ниҳолдек итоаткорлик билан кўкрагимга бошини қўйди...

Бир минутга бу олам, оёқларим остидаги мен туғилиб катта бўлган бу ер, тепамдаги бу зангори осмон... ҳаммаси қаёққадир йўқолди-ю, Муқаддас билан икковимизгина танҳо қолдик, холос...

Унинг лаблари худди баҳор қуёшини эм-

ган лолани эслатар, лола япроқларидек майин ва илиқ эди, уларда тоғ шабадаси тегиб япроқ ёзган чечакларнинг ажиб тароватли иси бор эди. Сочларидан, ажойиб қўнғир сочларидан райҳон ҳиди келарди...

Мана, бир ой бўптики, мен шу масъуд дамни, шу бўсани орзу қилардим, лекин уни қўмсаб кечалари уйқу кўрмай тонг отдирган чоғларимда ҳам мен бу лабларнинг бунчалик тотли бўлишини билмаган эдим, мен битта бўса, худди чанқоқни қондирадиган бир пиёла булоқ суви каби қалбимдаги бутун алам ва изтиробларни боса олади деб ўйламаган эдим!.. Ажабо: битта бўса кўнглимдаги ҳамма чигалларни ечиб ташлаган эди.

Паркдан чиқиб Муқаддас билан бирга яна институтга томон борарканман, ўзимни асфальт устида эмас, гўё пат гилам устида юриб кетаётгандек ҳис қилардим; лабларимда ҳамон лабларининг бахмал майинлигини сезардим, димоғимга ураётган райҳон ҳидидан бошим айланарди... Фақат институтга кирганимизда ва мен эшикда қолиб, Муқаддас «бир минутга» қабул комиссияси жойлашган хонага чиқиб кетганидагина энди мен учун бу бинонинг эшиги ёпилгани эсимга тушиб, яна юрагим бир қисилиб қўйди. Сўнг, ойимга телефон қилмаганимни эслаб, эшикдан кирган жойдаги телефон-автоматга бордим.

Ойимнинг қўрққан, титроқ овози узоқдан жуда галати эшитилди.

— Нима дединг? Нимага уч бўлади?

— Нимага бўларди? Ёмон ёзганим учунда!— дедим мен ансам қотиб.

— Дадангга айтдингми?

— Нима дейман?

— Дарров айт! Тентак бўлдингми? Сенга айтяпман, эшитяпсанми — дарров топиб айт!

— Хўп!

Юқоридан Муқаддаснинг тушиб келаётганини кўриб трубкани илиб қўйдим.

«Энди бир қилмаган ишим имтиҳондан йиқилдим, деб Салим Каримовичга йиғлаб боришми?»

Мен унинг қандай қилиб уч олганимни синчиклаб узоқ суриштиришини, аччиғи чиқиб пўнғиллашларини кўз олдимга келтирдим.

— «Йўқ, ўлсам ҳам бормайман!»

Муқаддас кулгисини, қувончини яширишга ҳаракат қилар, лекин қирғоққа сапчиган тошқиндек, шодлик юзига тепиб, кўзларида жилваланиб турарди.

— Ўн саккиз бал олганларнинг кириши шак-шубҳасиз эмиш!— деди-да, кўнглимни кўтариш учун бўлса керак:— Ақалли ўн етти балга ҳам етолмадингиз-да!— дея кўшимча қилди.

Бояғи игна юрагимга яна бир қадалди.

У дарҳол Беговотга жўнамоқчи эканини айтди, шундай айтдики, гўё мендан ижозат сўради. Мен уни кузатиб қўймоқчи бўлдим. У қаршилиқ билдирмади. Умуман, илгари кинога боришга кўнмай юрган бу қиз, бугун битта ҳам илтимосимни рад этмас, гўё бу билан қалбимдаги ярага малҳам берарди. Менинг эса бунга ҳам кўнглим тўлмас эди. Кейинчалик мен, Муқаддаснинг муваффақияти ва ўз муваффақиятсизлигим ўша куни мени қандайдир инжиқ ва эгоист қилиб қўйганини,

умуман мен ўзимни ўғил болаларча тутмаганимни кўп марта уят билан эслардим. Аммо ўша вақтда мен буни сезмасдим. Афтидан, худди шундай ишжиқликнинг таъсирида бўлса керак, вокзалда поезд кутиб ўтирганимизда, мен чидай олмадим-да, бизнинг муносабатимиз келажакда қандай бўлишини билмоқчи бўлдим...

— Кейин. Мен қайтиб келай, кейин гаплашамиз!— деди Муқаддас ва энди боягидек йиғлаб эмас, кулиб туриб сўради:

— Бир нимадан шубҳа қиляпсизми?

— Йўқ, нега?— дедим дудуқланиб.

Муқаддас бир зум жим қолгач:

— Энди нима қилмоқчисиз?— деб сўради.

— Нима қилардим, ишлайман,— дедим ва бу сўзларим Муқаддаснинг юзида қандайдир илиқ ва шод табассум уйғотганини кўриб қолдим.

— Агар йиқилганимда мен ҳам ишлардим,— деди Муқаддас нимагадир ҳаяжонланиб,— ўзимизнинг металл заводимизга кириб ишлардим. Сиз ҳам заводга киришг. Бунақа юришдан ҳеч бир фойда йўқ...

Мен машинасозлик заводининг бир йиллик стажи бор ишчиси эканимни айтмоқчи эдим, поезд жўнайдиган бўлиб қолди. Шошиб хайрлашдик. Муқаддас вагонининг зинапоясига чиқаётиб қулоғимга шипшиди:

— Икки-уч кунда қайтиб келаман. Етоқхонага келинг! Кутаман. Хўпми?

Поезд узоқлашиб, унинг шамолда ҳилпираган оқ шойи кўйлаги кўздан йўқолгунча қараб турдим.

Кўнглим энди мутлақо тинчиган эди. Қу-

лоқларим тагида «Ётоқхонага келинг. Кутаман...» деган сўзлари такрорланар ва юрагимга аллақандай осойишта ва сўнмас бир шодлик бағишлар эди.

Кўчада, қаёққа боришимни ўйлаб, бир нафас турдим, сўнг бирдан қандайдир енгил тортиб, қувонч билан қарор қилдим — заводга!

Заводни эслашим билан бўлиб ўтган ҳамма воқеа қайта эсимга тушиб, ўзимдан ўзим уялиб кетдим.

Лекин шу заҳотиёқ «шунчалик хижолат бўладиган бирон жинс-ят қилдимми?» — деб ўзимни юпатиб қўйдим, кўнглим ўша осойишта, ёруғ қувончга тўлиб, автобус билан заводга жўнадим.

VIII

Заводга биринчи смена ишини тугатиб, навбатдаги смена ишга тушадиган пайтда етиб бордим. Автобусдан тушиб заводнинг қизил гиштан қурилган баланд қўрғонига қараб юрганимда, дарвозадан ишчилар ҳам тўп-тўп бўлиб чиқа бошладилар. Ўртоқларимни кўчада кутсам ҳам бўларди-ю цехни, станогимни бир кўриб кетиш ниятида ичкарига кирдим.

Дарвозадан кираверишда ярим гектар келар-келмас гулзор бор эди. Гулзорнинг ўртасида заводнинг ҳурмат тахтаси, баъзи стендларга завод физкультурачилари олган кубок ва фахрий ёрлиқлари қўйилганди. Гулзорнинг орқасида, то кўз илғамас жойларгача,

бир-бирига параллель қурилган баланд ойна-
ванд цехлар қад кўтарганди. Улар худди
катта парникларни эслатарди.

Бизнинг механика цехимиз гулзорнинг ор-
қасидаги учинчи бинога жойлашган.

Ҳовлига киришим билан гулзорнинг ўрта-
сидан ўтган йўлнинг чап томонида, кичкина
цемент ҳовузчанинг ёнида тўпланиб турган
бригадамиз йигитларига кўзим тушди. Ме-
нинг тўғримда қандайдир гап кетаётган бўл-
са керак, дарвозадан киришим билан йигит-
лардан бири:

— Ана, ўзи ҳам келди!— деб юборди.

Ҳовузнинг ёнига тиз чўкиб, соқол қиртиш-
лаётган Кулоянц:

— Оламда бормисан, академик?— деди
кўпик чаплашган юзини буриб.— Излама-
ган жойимиз қолмади-ку! Қаёқларда юриб-
сан?

— Нима гап ўзи?— дедим, йигитлар би-
лан кўришарканман, лекин ғовур-ғувур бўл-
ганиданми, билмадим, ҳеч ким менга жавоб
бермади.

Белигача қип-яланғоч бўлиб, краннинг
сувига ювинаётган Тўлаган дабдурустан:

— Уртоқлар, тунов куни мен буни битта
жонон билан бошлашиб юрганини кўрув-
дим!— деди итоатсиз сочларини артаркан.—
Аmmo жонони жа зўр экан!

— Шунинг учун ўқишга кирмасдан қочиб
юрган экан-да,— деб кимдир орқамдан гап
отган эди, ҳаммаси бирдан қаҳ-қаҳ отиб
кулиб юборишди.

— Нима гап ўзи? Нимага қидирдила-
ринг?— дедим юрагим пўкиллаб.

Соқолини олиб бўлиб ёнимга келган Кулояниц елкамга битта туширди:

— Жононга ошиқ бўламан деб ақли ҳушингдан айрилибсан-да! Тунов кунги гаплар эсингдан чиқдимми?

— Бригадамиз Коммунистик меҳнат бригадаси, деган ном олмоқчи-ю, сен бўлсанг лақиллаб юрибсан, Қойилман сендақа академикка!

— Одамларни чалғитма!— деди Тўлаган, пахмоқ сочиқ билан мускуллари бўртиб турган баданини қизартириб артаркан,— ном олиш учун курашга бел боғламоқчимиз дегин! Ҳали пойгада ўзиб келсанг оласан бу номни!

— Пойгага тушгандан кейин ўзамиз-да!

Мен болаларнинг ҳаммаси бирдек яхши кийинганларини, баъзилари эса бўйинларига галстук тақиб олганларини эндигина пайқадим.

Демак ҳозир тунов куни Сулаймон Акромович айтган мажлис бўлади. Бригадамиз Коммунистик меҳнат бригадаси деган ном олиш учун кураш бошлаб юборган бригадалар қаторига қўшилади!.. Буни чиндан ҳам эсимдан чиқариб юборган эканман! Бирдан кўнглим ғаш бўлди-ю, станогимни кўриб чиқаман, деган баҳона билан тезроқ цехга қараб кетдим. Тўлаган орқамдан: «тўғри клубга боравер, ҳозир мажлис бошланади», деб қичқириб қолди.

Сиртдан қараганда парникни эслатадиган цех ичига кирганда, уни тўлдирган оғир машиналарнинг салобатидан, станокларнинг гуриллаши, йўнилаётган деталларнинг учқун

сачратиб гувиллаши, темир-терсакларнинг чарс-чурси ва яна аллақандай овозлардан улуғворлик кашф этиб, биринчи бор кирган одамнинг ҳушини қочиради, бир вақтнинг ўзида ҳам чўчитади, ҳам жўшқин кучи билан қандайдир ўзига тортади. Лекин аста-секин киши бунга ўрганиб кетади-ю, ҳамма нарса оддий ва табиий бўлиб қолади. Қизиқ, мен бир ойга яқин келмаганим учунми, билмадим, кўзимга цех худди биринчи марта кирганимдагидек жуда улуғвор, ҳайбатли ва айна маҳалда жуда иссиқ кўриниб кетди.

Иш жойим цехнинг ўртасида эди. Икки томонида қатор станоклар саф тортган кенг йўлакдан юриб, ўз станогимга бордим. Станогимда пакана, лекин зуваласи пишиқ корейс йигит Борис Цой ишламоқда эди. У селяканинг бир деталини йўнмоқда, станокнинг ўткир пўлат пичоқлари орасидан темир қириндилар худди ранда остидан чиқаётган юпқа пайраҳалардек буралиб-буралиб чиқмоқда эди.

Цой мени кўрмади, мен ҳам унинг ишига анча вақт индамасдан разм солиб турдим.

Аста-секин станокнинг бу ажойиб иши, Цойнинг эпчиллиги, ерга буралиб гушаётган ғалати шаклдаги темир қириндилари, бир четга қаланаётган деталлар кўзимни қиздириб институт ҳам, имтиҳон ғовлари ҳам, ҳатто Муқаддас ҳам кўзимга аллақандай узоқ ва аҳамиятсиз бўлиб кўринди. Бирдан енгил тортиб, Цойнинг елкасига қўлимни қўйдим.

— Ҳорма, дўстим!

Цой бурилиб қаради:

— Ҳа, сенмисан?— деди у ва чап қўлининг орқаси билан пешона терларини артаркан, ўнг қўлини чўзиб кўришди:

— Нима қилиб юрибсан?

— Шу... ўзим...— дедим.

— Ҳа-а!..— деди Цой ва яна ўз ишига киришди.

Цой азалдан камгап эди. Буни яхши билардим, лекин кишининг кўнглида бир шубҳа бўлса ҳамма нарса бошқача тус олиб, бошқа маъно кашф эта бошлайди. Ҳозир мен ҳам худди шундай бўлдим. Цойнинг мен билан ёзилиб гаплашмагани жуда қаттиқ ботди, энг муҳими менга шундай туюлдики, гўё у ишдан қочиш инъида бўлганимни билгани учун бундай совуқ муомала қилди. Мажлисга боришга ҳам негадир журъат этолмай қолдим. Ҳозир бригадамиз Коммунистик меҳнат бригадаси деган ном олиш учун бел боғлашаётган азамат коллективлар сафига ўтадиган бўлса, демак, мажлисда фақат яхши ишлашгина эмас, шу билан бирга ҳаққонийлик, софдиллик, камтарлик ва яна кўп нарсалар тўғрисида ҳам гап боради, албатта. Шундай пайтда мен нима дейман? Бўлган воқеани очиқ айтсам бригадада қолдиришармикин? Қолдиришмаса нима қиламан? Муқаддас эшитса нима дейди?

Шу вақт орқамдан:

— Шарифжонмисан?— деган таниш овоз эшитилди.

Бу Сулаймон Акрамович эди. У бирорта станокни тузатганми, ё одатдагидек ишлаб чиқарилган деталларни текшириб юрганми,

ишқилиб кўллари билакларигача қоп-қора мой эди. Ўзига ярашиб тушган кўкраги очиқ комбинезон уни худди спортчиларга ўхшатиб кўрсатарди.

— Мажлисга келдингми? Нимага клубга бормасдан бу ерда турибсан?— деди у, кўллари эски латта билан артаркан.

Станогимни кўргани кирганимни айтгандим, Сулаймон Акрамовичнинг кўзларидаги ифода қандайдир юмшаб, жилмайди.

— Соғиниб қолдим дегин? Унақа бўлса — яхши!— деди у.— Станогингга мана Цой қараб турибди. Жойида. Қани юр, мажлисга борайлик.

Цехдан чиқиб клубга қараб кетдик. Мен Сулаймон Акрамовични кўрган заҳотиёқ унга бор гапни айтиб берсаммикин, деган фикрни кўнглимдан ўтказгандим, лекин гапириб бериш учун уни тўхтатиш керак бўлади, мен эсам ҳаяжонланганимдан гапни нимадан бошлашимни билмас эдим. Бунинг устига Сулаймон Акрамович ойим билан ўзим тўғримда тўхтовсиз саволлар бериб борардики, унинг гапини бўлиш ҳам ноқулай эди. Клубга ҳам етиб бордик.

«Агар сўз беришса нима дейман?— хаёлимга келган бу фикрдан юрагим шувиллаб кетди.— Ҳаммасини очиқ айтаман!»

Заводнинг худди қутига ўхшаган узун, энсиз клуби одамга лиқ тўлган, кўпчилиги ёшлар, кекса ишчилар эса олдинги икки-уч қаторда ўтиришарди.

Бригада аъзоларимизнинг ҳаммаси президиумда ўтирар, кириб борганимизда, саҳнада Тўлаган гапирмоқда эди.

Сулаймон Акрамович, худди мажлис раиси кўриб қолиб президиумга таклиф этишидан кўрққандек, эшикдан кирган жойдаги бўш скамейкага секин ўтира қолди, мен орқароққа ўтирдим.

Тўлаган ўнг қўли билан итоатсиз қалин сочларини тинимсиз қайириб, қандайдир хушчақчақ, жарангли овозда гапирмоқда эди:

— Яхши ишлаб, планни бажариш яхши! Аммо бу билан иш битмайди. Биз чиндан Коммунистик меҳнат бригадаси деган номни олмоқчи бўлсак, ҳар жиҳатдан илғор бўлишимиз керак. Хўш, илғор бўлиш осонми? Йўқ! Осон эмас. Масалан, ўқиш масаласини олайлик. Коммунистик жамиятнинг ҳар бир аъзоси чуқур илмли киши бўлиши шарт. Тўғрими? Тўғри! Лекин орамизда шу оддий нарсани тушунмайдиган ишчилар ҳам бор, Масалан, Шарифжонни олайлик. Урта маълумотли бўла туриб, сиртдан ўқишни хоҳламайди. Қийинчиликлардан кўрқади чамаси...

Пастдан:

— Ўзи борми? Ўзи жавоб берсин!— деган овозлар эшитилди. Юрагим гурс-гурс уриб ўрнимдан турмоқчи бўлган эдим ҳамки, Тўлаган қўлини кўтариб овозларни босди:

— Шарифжонни ёмонламоқчи эмасман!— деди у,— Шариф яхши йнгит, яхши ишчи. Биз уни барибир ўқитамиз! Фақат демоқчи-манки, коммунистик бригада деган номни олмоқчи бўлсак, қийинчиликлардан кўрқмаслигимиз керак! Бу ном биздан кўп нарсани талаб қилади. Биз софдил, камтар, ишда зарбдор, турмушда ҳаққоний бўлишимиз ке-

рак. Ароқ деган ифлос нарсанинг ёнига ҳам йўламаслигимиз керак. Қизлар масаласида ҳам...— Тўлаган негадир дудуқланиб, гап тополмай қолди, шу вақт яна кимдир пастдан:

— Қизларнинг ҳам ёнига йўламаслигинг керак!— деб юборди-ю, зўр қаҳқаҳа клубни ларзага келтирди.

Тўлаган бошини кескин силкитди:

— Йўқ, бекорларни айтибсиз! Биз турганда қизларнинг ўзи сенинг ёнингга йўламайдиган бўлишади! Биз улар билан шундай хушмуомалада бўлиб, уларни шундай ҳурмат қиламизки, қизлар биз турганда сенинг ёнингдан ҳам ўтмайдиган бўлишади! Тушундингми?— деди-да, зўр қарсақлар остида жойига бориб ўтирди.

Тўлагандан кейин минбарга соч-соқоли оппоқ оқарган, узун бўйли, қотма бир чол чиқди. Бу заводнинг энг кекса ишчиси, кекса большевик эди. У гапни жуда узоқдан, революция йилларидан бошлади, лекин унинг эсдалиги мажлисга бирдан қандайдир руҳ киргизиб, тантанали бир вазият вужудга келтирди. Ҳамма гўё бу мажлиснинг қанчали жиддий эканини эндигина тушунгандек, зал бирдан сув сепгандек жимжит бўлиб қолди.

— Ўғлимнинг гапини эшитиб астойдил қувондим,— деди у ва боши сал қалтираб, Тўлаганга қараб қўйди,— биз кексалар ёшларнинг камчилигини кўрсатишни, уларни танқид қилишни яхши кўрамыз. Аммо шу бугун мен бундай ёшларни, бундай йигитни бағримга босиб ўпгим қелди. Балли ўғлим!..

Чол боши сал қалтираб президиумга борди ва Тўлаганнинг бошини ушлаб, пешона-сидан ўпди.

Залдагилар бирдач ўринларидан туриб кетдилар ва мен худди боя цехга кирганим-дагидек Муқаддас ҳам, институт бўсағасида чеккан ташвишларим ҳам — ҳаммаси қандайдир узоқ, аҳамиятсиз, кераксиз бўлиб қолганини ҳис этдим. Қўллари, юзлари, кийимлари мой бўлган бу меҳнаткаш одамларнинг вазмин, босиқ, самимий гаплари ва қандайдир олижаноб муносабатлари олдида чеккан ташвишларимнинг ҳаммаси арзимайдиган бир нарса бўлиб кўринди. Уша пайтда президиумда бўлмаганим учун, чол мени ҳам ўпмагани учун чин кўнглимдан афсусландим, ўз дўстларимга ҳасад билан тикилардим.

Минбарга Сулаймон Акрамович чиқиб қўлини кўтарди. Унинг йўғон, дўриллоқ овози зални тўлдириб шов-шувни босиб қўйди.

— Ҳурматли отахонимиз тўғри айтадилар. Биз кексалар ўзимизни кўп мақтаб, ёшларни кўп уришамиз. Аммо бир томондан мақтанмасдан илож йўқ!— деди Сулаймон Акрамович ва залда кўтарилган кулги босилгунча қўлини кўтариб кулимсираб кутиб турди.

— Масалан, ҳозир қийинчилик тўғрисида гап кетди. Шу гап тўғрими? Менинча унча тўғри эмас. Аввало ўқиш масаласини олайлик. Айтсам мақтаняпти дейишларинг мумкин, аммо... масалан биз қай аҳволда ўқиганмиз: рус тилини билмас эдик, ўрта мактаб ҳажмида мустаҳкам илмга эга эмас эдик. У маҳалда турмуш ҳам ҳозиргидан ўн

баравар оғир эди. Шунга қарамасдан ўқидик, олий маълумот учун ётиб тортишдик! Мақтансак арзийдими? Арзийди! Шунинг учун арзийдики, ҳозир баъзи ишчи ёшларимиз, Тўлаган айтгандек, қийинчиликдан қочадилар!

Сулаймон Акрамович, ҳозир менинг номимни тилга оладиёв деб аъзойи баданимни совуқ тер босди, лекин у мени уялтиргиси келмади шекилли, бирдан гапни буриб юборди. Бугундан бошлаб бригадамиз зиммасига зўр масъулият тушганлигини айтди, бу масъулиятни оқлашимизга ишонч билдирди ва ҳаммамизга муваффақиятлар тилади. Ундан кейин завод парторги гапириб, гулдурос қарсақлар остида Коммунистик меҳнат бригадаси деган ном олиш учун курашаётган бригадалар сафига ўтганимизни эълон қилди...

Залда тўпланганлар тарқалиша бошлади, ёлғиз мен пастда, залда ўтирар ва нима қилишимни билмас эдим.

Мажлисга кеч келганим учун шундай бўлаётганини, акс ҳолда мени ҳам президиумга чақиришларини билар эдим, лекин худди боягидек, кўнглимдаги шубҳа бунинг ҳаммасига бошқа тус бермоқда эди.

— «Йўқ, ҳозир айтаман, ҳаммасини ўзим айтиб бераман!» деган фикр хаёлимда ҳануз такрорланарди, лекин кимга айтишимни ўзим ҳам билмас эдим.

Шу вақт, президиумдан тушиб келаётган Сулаймон Акрамовични кўриб қолдим. Кейин билсам, у менинг бир четда қолиб кетганимни кўриб, атайин ёнимга келган экан.

— Қани, табриклаб қўяй, ўғлим!— деди у, узоқдан қўлини чўзиб ва кулимсираб.

Шу топда ўзим жуда тўлиб турган эканманми, ё Сулаймон Акрамовичнинг илиқ муомаласи сабаб бўлдими, ишқилиб шу залнинг ўзидаёқ у «ўғлим» деб гап бошлаши биланоқ, оғзидан сўзини олиб, бўлган воқеани сўзлай кетдим. Ҳаяжонланиб, дудуқланиб гапира бошладим. Сулаймон Акрамович палла-партиш ҳикоямни типпа-тик турганича олдин кулимсираб (афтидан, менинг самимийлигимдан севиниб), сўнгра қошларини чимириб, ўйчан кўзларини бир нуқтага тикиб, индамасдан эшитди. Гапириб бўлганимда клубда битта ҳам одам қолмаган, бўш залда фақат иккимиз турардик. Ниҳоят, Сулаймон Акрамович кўзларини бир нуқтадан узиб, юзимга тикилди.

— Агар сўнги имтиҳондан ҳам яхши ўтганимда... бу ерга қайтиб келмас экансан-да, шунақами?— деб сўради.

— Ҳа,— дея бош ирғатдим.

Унинг юзига қарашга журъат этмасдим, гапни ўзим бошлаган бўлсам ҳам юрагимда бор гапни айтиб бўлганимдан кейин, бирдан ўзимни йўқотиб қўйдим.

Жуда узоқ туюлган жимликдан кейин Сулаймон Акрамович:

— Эрталаб ойинг уйда бўладими?— деб сўради.

— Бўлсалар керак.

— Айтиб қўй: эрталаб соат саккизларда бораман, йўлдан кириб ўтаман.

Ялт этиб унинг юзига қарадим. Сулаймон Акрамович ўсиқ қошларини чимириб, ўйчан

кўзларини бир нуқтага тикиб, узун, дағал бармоғи билан учлари сарғайиб қолган мўйловини силаб турарди. Бошимни кўтаришим билан у ҳам қаради, томирлари бўртиб чиққан катта, ялпоқ кафтини чўзди:

— Хўп, гап шу!— деди у,— эртага учрашамиз!

«Нима демоқчи? Ойим билан нима тўғрисида гаплашмоқчи?» хаёлимда шу нотинч ўйлар билан уйга кетдим...

IX

Уйга кун ботиб, қош қорайиб қолганда кириб бордим. Ойим гулзорнинг ўртасидаги супада икки қўлини тиззасига қўйиб, аллақандай ўйчан, ғамгин бир вазиятда ўтирар, оқ шойи кўйлагининг устидан попукли ипак камар тақиб олган Салим Каримович эса супа билан гулзор ўртасидаги бир парча ерда у ёқдан-бу ёққа бориб-келиб турарди. У камарининг бир учини ўнг қўлига ушлаб олган ва унинг попуғи билан чап қўлини ҳадеб савалар, бу эса унинг нимадандир безовта бўлаётганини кўрсатарди. Эшик «ғийқ» этиб очилиши билан Салим Каримович тўхтади, кўзойнаклари устидан тикилиб қаради. Ойим чўчиб бошини кўтарди.

— Хайрият!— деди Салим Каримович ва нимагадир бошини чайқаб уф тортиб қўйди.— Биз сени деб қаёқларга бориб, эрталабдан бери чоп-чоп қилиб юрибмиз-у, сен бўлсанг... ўз холингга юрибсан. Одам деган ҳам шунақа берва бўладими, ўғлим?

Ойим индамасдан ўрнидан туриб олдимга келди ва аллақандай ҳолсиз, чарчоқ овозда:

— Қаёқларда юрибсан, болам?— деди секин. Унинг кўзлари жиққа ёшга тўлганини кўриб, шошиб қолдим.

— Қани юр, уйга кирайлик,— деди Салим Каримович, қатъий овозда,— бир соат вақт қолди!

Хайрон бўлиб бир ойимга, бир Салим Каримовичга кўз ташладим. Салим Каримович менга қараб мамнун кулди:

— Бир бало қилиб ишингни тўғриладик, ўғлим... Ўртоқлар илтимосимизни қайтармадилар. Қани бўла қол, иншонгни тўғрилатиб келганман, тезроқ кўчириб бер!..

Шошганимдан:

— А?!.— деб юбордим. Салим Каримовичнинг бу хабаридан қувониш керакми, йўқми, буни ҳали ўзим ҳам яхши тушуниб етмасданок, ёдимга Сулаймон Акрамович тушди. Тушди-ю, кўнглимнинг бир четида «ярқ» этган шодликка совуқ сув сепилгандек бўлди.

— Йўқ, фойдаси йўқ,— дедим.—Энди фойдаси йўқ...

Бу сўзларни секин айтдим, лекин қизиқ, шундай дейишим билан Муқаддасни эсладим!

«Наҳотки тўғрилаш мумкин бўлса? Наҳотки биз бир институтда, бир аудиторияда, бир жойда ўтириб беш йил ўқишимиз мумкин бўлса? Наҳотки у билан доим бирга бўлиш бахтига муяссар бўлолсам?»

— А?— деди Салим Каримович,— қайта айт: нима дединг?

— Уйга кирайлик, уйга кириб гаплашайлик,— деди ойим. Унинг овозида қандайдир қўрқув бор эди.

— Бу қандоқ бўлди?— деди Салим Қаримович. У бунақа жавобни сира кутмаганидан бўлса керак, кўзойнагини дам қўлига олар, дам қайта тақиб, бир ойимга, бир менга қарарди,— ўқишга хоҳишинг йўқ бўлса, яъни умрбод шу заводда оддий ишчи бўлиб ўтаман десанг... тагин ўзинг биласан. Аммо бундай қулай пайт турмушда бир келади, ўғлим. Сенинг ўрнингда бўлсам, уни қўлдан бермас эдим, тагин ўзинг биласан!

Ойим қўлимдан ушлади:

— Юр, ўғлим, уйга кирайлик...

Индамасдан ойимнинг кетидан уйга кирдим. Салим Қаримович нимагадир кирмади.

Хаёлим бирдан тўс-тўпалон бўлиб кетган, кўнглимда бир-бирига зид ҳислар олишмоқда эди. Ҳақиқатан ҳам ғалати аҳволга тушиб қолгандим. Муқаддасни десам, бояги ажойиб одамлардан, дўстларимдан айрилишимни сезардим, лекин уларни десам... Муқаддас нима бўлади?..

Ойим айвондан уйга кираётиб эшик тепасидаги тугмачани босди. Уйни чарақлатиб юборган лампочка нурида столда турган катта сопол товоқ тўла ошни кўрдим. Ошга ҳеч ким қўл урмаган, афтидан, ойим уни менга сузган-у, келмаганимдан кейин ўчоққа қўйишни унутган, ош совиб қолган эди.

— Овқатингни иситиб берайми?— деди ойим. «Йўқ» деб бош чайқандим, юзимга тикилди.

— Қани ўтир, нима гап ўзи, тузукроқ тушунтир-чи!

Ойим қўлимдан тортиб стулга ўтқизди-да, ўзи ҳам четда турган стулни рўпарамга суриб ўтирди. Лампочканинг кўзни қамаштирувчи ўткир ёруғлигида унинг пешонасидаги, кўзлари ва лабларининг четларидаги ажинлари аниқроқ кўриндими, ё бутун қиёфасидаги аллақандай мунгли, маъюс ифода таъсир этдими, билмадим, ишқилиб, биринчи марта унинг хийла қариб, чарчаб қолганини аниқ кўрдим. Назаримда унинг дилида мендан, ўз фарзандидан яшириб юрган бир дарди, нидоси бордек туюлди-ю, бир секундга оёғига чўккалаб, унинг тиззасига бош қўйгим, ювилавериб ранги ўчиб қолган чит кўйлагига юзимни яшириб, ором олгим, ҳамма нарсани унутгим келди... Лекин худди шу пайт ойимнинг кўзларидаги маъюслик аллақандай совуқ бир ифода билан алмашди.

— Нимага индамайсан? Қаёқларда тентираб юрибсан?

Бу совуқ ифодани кўрмаслик учун ерга қарадим, шу вазиятда бўлган воқеанинг ҳаммасини айтиб бердим, заводга борганимни, дўстларимнинг қандай қарши олганларини, Сулаймон Акрамовичга сиримни очганимни ва унинг эртага келмоқчи бўлганини — ҳаммасани гапириб бердим, фақат Муқаддас тўғрисида ҳеч нима демадим.

Ойимнинг кўзларига ўйчанлик чўккан эди. У юзимга тикилиб ўтирар, лекин хаёли бошқа ёқларда эди. Аста-секин қалбимга тагин бояги туйғулар қуйилиб кела бошлади: тагин боягидек унинг муштипар бир аёл эканини,

кўнглининг бир бурчида мендан яшириб юрган сирлари борлигини ўйлай бошладим, бироқ худди боягидек тагин кўнглим эриб кетаётганда ойим гап бошлади:

— Сулаймон ака билан ўзим гаплашман,— деди у босиқ, маъюс овозда,— унга ҳаммасини ўзим тушунтираман. Нечук сени ўқишга киритишга бунчалик уринаётганимни ўзингга ҳам айтиб бераман, болам. Эҳтимол мен нотўғри қилаётгандирман. Бироқ, бошқа иложим йўқ. Бунинг сабабини кейин тушунтириб бераман, болам. Лекин... Сен ҳозир дадангининг айтганини қил: иншонгни унга кўчириб бер. Бўлмаса кеч қоламиз...

Йўқ, ёш бўлишига қарамасдан юзини ажин тўри қоплаган бу аёл ўглининг заводга кириб ишлашидан қўрқадиган хотинлардан эмас. Буни мен яхши билардим. Демак, уни бу ишга мажбур этаётган қандайдир бошқа сабаблар бор!

Ойим менинг кўнмасдан ўжарлик қилишимни кутган бўлса керак: «Сен олдин иншони ёзиб бер, кейин ҳаммасини тушунтириб бераман, ҳаммасини айтиб бераман» деган сўзларни бир неча марта такрорлади. Мен эсам... Ойим бу сўзларни ҳар такрорлаганида елкамни босиб турган оғир тошларнинг биридан қутулаётгандек бўлардим, ўзимни тобора енгил сезардим... Ахир менинг ўқишим шунчали шарт экан, бунга ҳозирча мен учун номаълум бўлган жуда муҳим сабаблар бор экан, ниҳоят Сулаймон Акрамовичга ҳам ойимнинг ўзи жавоб берар экан, нимага унинг талабини адо этмас эканман? Зотан

унинг талабини рад этишга қандай ҳақим бор?

Тўғриси айтсам, кўнглимнинг бир четида қандайдир шубҳа бор эди. Ойим келтирган, тўғрироғи иншони ёзиб берганимдан сўнг айтадиган далиллари қанчалик салмоқли бўлмасин, дўстларим олдида ўзимни оқлай олмаслигимни сезардим, лекин... кўз олдимда кулиб турган Муқаддас, у билан беш йил бирга бўлиш истаги бу ўйлардан зўр чиқди-ю, қандай қилиб: «хўп» деб юборганимни ўзим ҳам билмай қолдим.

Ойим ташқарига чиқиб бирпасдан кейин дадамни бошлаб кирди. Нимагадир кулимсираган, афтидан, ўз ишидан мамнун бўлган Салим Каримович, қўлимга ўроғлик қоғозни бераркан.

— Қанақа ёзганингни бир кўриб қўйгин-у, қанақа ёзиш кераклигини ҳам ўрганиб олгин, — деди жилмайиб, — келажагингни шу қоғоз ҳал қилади. Эҳтиёт бўл, ўғлим!

Бу ўша — Гулнор билан Йўлчи тўғрисида ўз қўлим билан ёзган иншо эди. У қизил қалам билан шундай тузатилган, шундай чизиб ташланган эдики, худди қуроқ кўрпани эслатар, қалам тегмаган битта ҳам жумла қолмаган эди. Мен бунчалик тузатишларнинг сабабларига тушунмоқчи бўлиб, иншони ўқий бошлаган эдим, дадам қўлини елкамга қўйиб:

— Олдин кўчириб бер! Кейин ўқийсан! — деди.

Ойим бу гаплар менинг иззат-нафсимга тегиб кетишидан қўрқса керак:

— Бўлақол, болам, тезроқ кўчириб берақол,— деди секин.

Ойим қўрқмаса ҳам бўларди: Салим Каримовичдан хафа бўладиган жойим ҳам йўқ, ҳақим ҳам йўқ эди.

Кейинчалик, ҳамма нарса ҳал бўлгандан кейин, мен ҳар сафар ўша дақиқаларни эслаганимда шундай уялар, юрагимни шундай қаттиқ бир оғриқ чангаллаб олардики, инграб юборардим. Лекин у маҳалда бировнинг қўли билан тузатилган иншони кўчириб нақадар катта хато қилаётганимни сезмас эдим, чунки хаёлим қувончли бир фикр билан банд эди:— Энди Муқаддас иккимизни ҳеч нарса ажрата олмайди!

Менинг ўрнимда ҳамма ҳам шу аҳволга тушиб қолармикин, ё мен ўзим шунчалик беқарор эканманми, билмадим, ишқилиб, ўшандан атиги бир соат олдин, мажлис вақтида қилган афсусларимни унутиб, иншони қайта кўчирар эдим. Мажлис маҳалида, у ерда жўш урган меҳнат руҳига мафтун бўлиб, Муқаддасни унутган бўлсам, энди ўша дўстларимни, ўша ажойиб руҳни унутиб, ёлғиз Муқаддасни ўйлардим...

Ниҳоят ёзиб бўлдим. Салим Каримович ёзганларимни ўзи бир марта ўқиб чиққач, бирор соатда қайтиб келишни ваъда қилиб, ошнасининг олдига жўнади. У чиқиб кетиши билан ойимга қарадим: унинг қўлида бу нотўғри, ифлос кирдикорни оқлайдиган қандайдир бир ҳужжат бор эди. Мен бу ҳужжатни кўришни, виждоним олдида ўзимни оқлашни истардим! Ойим ҳам менинг мақсадимни сўзсизоқ тушунди шекилли, уйнинг тўрига бо-

риб, бутун деворни қоплаб олган гулдор чойшабни кўтариб миҳга илди ва таҳмонда турган катта эски сандиқнинг устидаги кўрпаларни битта-битта олиб столга қўя бошлади.

Мен индамасдан унинг ишини кузатиб ўтирардим. Кўрпаларни олиб бўлгач, ойим сандиқни очди-да, унинг ичидан четлари қирқилган эски бир чамадон олиб, олдимга қўйди. Чамандонни очаётганида қўллари секин титраётганини пайқаб қолдим.

«Нега?! Мен ҳамма балони ўзим қилиб, яна айбни унга тўнкаб, дилига озор бераётганим йўқмикин?..»

Чамандондаги нарсалар оқ шойи билан ўралган эди. Ойим шойини кўтарди ва мен эҳтиёткорлик билан таҳланган бир чамадон хатларни, эски конвертларни кўрдим. Уларнинг кўпчилиги уч бурчак хатлар бўлиб, сарғайиб, четлари йиртилиб кетган, кўк қалам билан битилган устидаги ёзувлари ҳам ўча бошлаган эди.

— Бу... отангнинг хатлари,— деди ойим, деди-ю, кўзлари жиққа ёшга тўлди,— мана, ўзиниям бир кўриб қўй...

Ойим хатларнинг тагидан катта бир конверт топиб ундан иккита сурат олди ва биттасини менга узатди.

— Фронгда тушган сурати...

Бу — узун бўйли, чакка суяклари туртиб чиққан, лунжлари ичига ботиб кетган қопқора бир одамнинг сурати эди. У жилмайиб турар, лекин негадир, афтидан, жуда озиб-тўзиб кетгани учун бўлса керак, йиғлаб турганга ўхшарди. Унинг бошида эски пилотка,

эгнида гижимланган эски гимнастёрка, оёғи-да катта рабочий этик, суратнинг тагига эса қалам билан «Ленинград, 1941» деган ёзув битилган эди. Кўзим шу ёзувга тушди-ю, йиғ-лаб турганга ўхшаган бу қоп-қора новча одам юрагимга яқин, меҳрибон, гўё мард ва довюрак бир кишига айланди, гўё «Ленин-град, 1941» деган сўзлар тўсатдан ярқ этиб нур сочи-ю, бу нур пилотка кийган нотаниш одамнинг қалбини, ички дунёсини, руҳини ёритиб юборгандек бўлди...

«Ота!» мен бу сўзни фақат хаёлимда тил-га олсам ҳам, у тўсатдан кўнглимни эритиб юборди. Ажабо: мен бу сўзни биринчи марта чин қалбимдан, самимий тилга олишим эди...

— Мана, буни ҳам бир кўриб қўй! — Ойим иккинчи суратни чўзди, чўзаркан, били-нар-билимас қизаргандек ва кулимсираган-дек бўлди.

Бу, дадам иккисининг урушдан олди-ол-дирган суратлари эди. Иккиси ҳам ёш ва бах-тиёр эдилар.

— Мана шу одам сенинг отанг, ўғлим, — деди ойим секин. — Мен отанг олдида гуноҳ-кор эмасман, ўғлим. Хоҳласанг, мана хат-ларини ҳам ўқиб кўр. Мен жуда ёш бўлганим учун... турмуш қилдим. Бироқ мен ҳанузга-ча... — Ойим энтикди, бир секунд сўзидан тўх-таб, рўмолча билан кўзларини артди, сўнгра ўзгарган, босиқ овозда давом этди: — Мен уни ҳанузгача унутганим йўқ, ўғлим. Шу-нинг учун унинг биттаю битта васиятини ба-жармасам виждоним олдида тинчий олмай-ман. Унинг биттаю битта васияти сени ўқитиш эди, ўғлим, ўқитиб инженер қилиш эди. У

Ўзи инженер эди, яхши инженер эди, ўғлим. Сенинг ҳам инженер бўлишингни орзу қиларди. Мапа, унинг ўлим олдида госпиталдан ёзган хати. Ишонмасанг ўзинг ўқиб кўр.

Ойим бир чамадон хатларнинг орасидан, уч бурчак қилиниб букланган ва устига кўк қалам билан адрес ёзилган сарғиш конвертни олиб, менга чўзди.

— Госпиталдан, ўлим олдида ёзган хати,— такрорлади ойим, кейин юзимга қарамасдан секин қўшимча қилди:

— Отанг қорнидан яраланган эди...

Хатни олмадим. Отам тўғрисида яна бир оғиз сўз эшитадиган бўлсам, ўзимни тутолмай қолишимни сездим-да, ўрнимдан туриб эшикка томон юрдим. Ойим тўхтатмади: у менинг қалбимдаги ҳисларни тушунган эди...

Ташқарида ҳаво бирдан ўзгариб, шамол кўтарилган, ҳовлидаги олча ва ўриклар совуқ куз келаётганини эслатиб қаттиқ гувиллар, шовиллар эди. Тиниқ, бахмалдек майин осмонни тўлдирган юлдузлар ҳам бугун одатдагидан бошқачароқ кўринар, муз парчаларини эслатиб совуқ чақнарди...

Айвоннинг устунига суяниб бир нафас турдим. Дарахтларни эгиб, гувиллатиб эсаётган шамол юзимга уриб, кўнглимдаги ғул-ғулани тагин ҳам кучайтириб юборди.

Деразадан ойимнинг сояси кўринди: у кўрпаларни жойига йиға бошлаган эди. Секин бориб жойимга, олчалар орасидаги ёғоч каравотга ўзимни ташладим... Шамол ҳамон гувиллар, дарахтлар куздагидек қаттиқ шовиллар эди.

Ойимнинг гапларидан кейин мен унинг ўзича ҳақ эканлигини тушундим, лекин қизиқ, дадамнинг хатлари, сурати, ойимнинг ҳиқояси кўнглимни тинчитиш у ёқда турсин, ўйларимни тўс-тўполон қилиб юборган эди. Бу хатлар эҳтимол ойимни оқлар, лекин мени-чи? Мени оқлармикин?

Бу ўйлардан қутулиш ниятида бошимни кўрпага ўрадим.

Х

Эрталаб кун чиқар-чиқмас уйғондим. Тундаги шамол тинган, осмон кўм-кўк, тиниқ эди. Қуёшнинг илк нурлари ҳовлидаги икки туп мирзатеракнинг учларида жилваланар, ҳамма ёққа қандайдир осойишталик чўккан, ҳовли сув сепгандек жимжит эди.

Тўсатдан уй томондан Салим Каримовичнинг овози эшитилди. Ҳайрон бўлиб муздек олча шоҳларини эгиб мўраладим, чунки Салим Каримовичнинг бунақа эрта турадиган одати йўқ эди. Уйдан ойим билан катта чарм папкасини қўлтиқлаб олган Салим Каримович чиқди. Салим Каримович норози овоз билан секин гапирмоқда эди:

— Мен у одам билан гаплашишни истайман. Аммо эҳтиёт бўлинг. Бир чатоқ чиқса мен ҳам, ўртоқлар ҳам уятга қоламиз.

— Сулаймон ака гапга тушунадиган одам,— деди ойим, ўзим ётиғи билан тушунтириб қўяман.

— Хўп. Ишқилиб уятга қолмайлик. Ҳозирги пайтда бу ниҳоятда нозик масала...

— «Иншо тўғриланибди!» Миямда «ярқ»

этган бу фикр нимагадир дилимни равшан қилолмади. Бирдан Сулаймон Акрамович келадиган вақт яқинлашиб қолганини эслаб, ўрнимдан турдим. Қизиқ, хаёлимга келган биринчи фикр уйдан тезроқ чиқиб кетиш, у билан учрашмаслик, уни кўрмаслик бўлди. Кранга бориб муздек сувга бошимни ювдим. Кийиниб энди чиқаман деб турганимда дарвоза томондан ойим кўринди.

— Иншонг тўғриланибди, табриклайман, ўғлим!— деди у кулимсираб. Лекин кўзлари худди кечагидек маъюс эди.

— Йўқ, йўқ, сен кетмагин,— деди ойим Сулаймон Акрамович билан учрашмаслик ниятида кетмоқчи бўлаётганимни эшитиб.— Сўраб қолса уят бўлади.

Ойимнинг ҳаяжонланаётганини тушундимда, қайтиб жойимга бориб ётдим.

Кўнглим ғаш эди, ҳатто нимадандир қўрқардим, бу қўрқув дилимга озор берар, иззат-нафсимга тегар, лекин ундан қутулишга ожизлик қилардим.

Дарвоза тақиллади. Ойим шошиб, тез-тез юриб ўтиб кетди. Бир оздан кейим Сулаймон Акрамовичнинг ясамага ўхшаган дўриллоқ овози гўё ҳовлини тўлдириб, жаранглатиб юборди:

— Чой-пойга овора бўлманг. Ҳаммаси бўлиб беш минутга келдим, холос. Қани, шу сўрида ўтира қолайлик.

— Уйга қирайлик, ҳали сизга айтадиган анча гапларим бор,— деди ойим.

Сулаймон Акрамович уйга кириш-кирмаслигини билмасдан иккиланди шекилли, бир зум жим қолди.

— Мен сиз билан гаплашаман, деб келсам, ҳали сиз мен билан гаплашиб қўяман денг! Оббо сиз-э... Шарифжон қани? Чақиринг уни!

Юрагим «шув» этиб ўрнимдан туриб кетдим. Лекин шу вақт ойимнинг:

— «Шарифжон шу ерда, олдин ўзимиз бир гаплашиб олайлик, кейин уни ҳам чақирамиз»,— деган сўзлари билан кўнглим бир оз ўрнига тушгандек бўлди.

— Ҳай, майли, гапингиз бўлса эшитайлик,— деди Сулаймон Акрамович,— аммо бошқа нарсага овора бўла кўрманг. Шошиб турибман.

Сулаймон Акрамович катта, оғир этиклар билан ерни гурс-гурс босиб айвонга чиқди, кейин иккиси ҳам уйга кириб кетдилар-у, овозлари эшитилмай қолди.

Ўрнимдан туриб ўтирдим. Юрагим пўкиллаб урар, бир ўйим чопиб бориб суҳбатларини бўлгим, «ўқишни ҳам, ишни ҳам йиғиштириб қўйдим!»— деб бақиргим келарди...

«Беш минут ўтираман», деган Сулаймон Акрамовичнинг уйга кириб кетганига чорак соатдан ошиқроқ вақт ўтди-ю, лекин ундан дарак йўқ эди.

— «Нега буларнинг гапи жуда чўзилиб кетди? Ёки ойим менга кўрсатган хатларини унга ҳам кўрсатяптимикин?»— тоқатим тоқ бўлди. Деразадан кўриниб қолмаслик учун кранни айланиб ўтиб, айвонга яқинлашдим. Ичкаридан Сулаймон Акрамовичнинг овози эшитилиб турарди. Устуннинг ёнига борганимда сўзлари қўлоғимга аниқ-аниқ кира бошлади:

— Хўп, тагин ўзингиз биласиз, лекин қаттиқ янглишаётганингизга шубҳам йўқ!— дерди Сулаймон Акрамович.— Бунга менинг имоним комил, Раҳимахон! Шундай ажойиб ишчи, ажойиб одам бўлиб етишаётган ўсмирни йўлдан урибсиз-а? Бай-бай-бай!

Ойим бир нима деяётган бўлса керак (унинг овози эшитилмас эди), Сулаймон Акрамович бир неча дақиқа сукут қилди, сўнг-ра, илгаригидан кўра асабий ва қаттиқроқ овозда:

— Мен Содиқни сиздан кам билмайман!— деди,— биз бирга ўқиганмиз, фронтда ҳам бирга бўлганмиз! У Шарифнинг инженер бўлишини орзу қиларди. Бу — тўғри! Лекин Содиқ ҳаёт бўлганида сира бу йўлга бошламас эди. Сиз уни бойваччага айлантирмоқчи бўляпсиз! Аммо, гап уни бойвачча инженер қилиб етиштиришда эмас, гап уни одам қилиб етиштиришда!

Тўсатдан миямда исёнкор бир фикр чақнади:

— «Нима демоқчи? Мени одам бўлмайдими демоқчимиди? Йўқ!» Ичкарига кирмоқчи бўлиб интилдим-у, уйдан Сулаймон Акрамовичнинг:

— Хўп, майли, билганингизни қилинг!— деган гапини эшитиб киришга журъат қилолмасдан яна тўхтадим.— Шарифнинг ўқишига қарши эмасман. Ўқисин, инженер бўлсин, фақат бу йўлдан бормасин, деяпман холос!— дерди Сулаймон Акрамович.— Инженер бўладими, олим бўладими, тўғриликча бўлсин деяпман, холос! Хўп, бошқа гапингиз йўқми? Хайр!

Айвон билан олчазорнинг ораси ўн-ўн беш қадам келарди. Унга етиб бориш.. Бу тўғрида ўйлаб улгурмаган эдим ҳамки, эшик очилиб остонада Сулаймон Акрамович кўринди. Унинг юзи ҳаммомдан чиққандай қизарган, қошлари тутшиб, қовоғи солинган, оппоқ қалин сочлари тўзғиған эди. Мен уни кўрдим дегунча юрагимдаги бояги исёнкор туйғулардан асар ҳам қолмади. Аксинча, ўз ихтиёримга қарши унга томон юрдим. Сулаймон Акрамович мени кўриб тўхтади. Лекин кўришмади.

— Ўз фикримни ойингга айтдим!— деди у, афтидан, мени ҳам гаплашмоқчи деб ўйлаб,— энди билганларингни қилинглар. Лекин институтга хат ёзиб, сиримни очади деб қўрқмасаларинг ҳам бўларди...

Сулаймон Акрамович қошларини чимириб, бир зум жим қолди.

— Ниятим бошқа эди... Минг афсус, мақсадимга тушунмабсан!..

У шартта бурилиб, зинадан тез-тез юриб пастга тушди-да, дарвозага қараб жетди...

— «Наҳотки, шу кетишда чиқиб кетса? Наҳотки тўхтамаса?..»

Йўқ, тўхтади. Ҳовлининг ўртасига борганда тўхтади, ўнг қўлидаги гижимланган шапкасини бошига қўндираркан, чақирди:

— Бери кел!

Мен чолиб бордим.

— Мабодо... кейин, турмушда қийналиб қолсанг... аҳмоқлик қилиб юрма, олдимга бор. Тўғри боравер, тушундингми?

— Сулаймон Акрамович?..

— Тушундингми?— юзимга қарамасдан

деди у ва жавобимни ҳам кутмасдан вазмин, оғир қадамлар билан ҳовлидан чиқиб кетди.

Тишимни тишимга босиб, муштимни тугдим.

— «Йўқ, бормайман, ҳеч қачон бормайман!»

У менга бир оғиз илиқ сўз айтмади, нимага шундай қиляпсан, деб бир оғиз сўрамади ҳам, менинг дилимда ҳам ўзимга яраша бир дардим борлигини билишни истамади!..

— «Йўқ, раҳмат, бормайман!»

Бу одамнинг оталарча муомаласига ўрганиб қолганим учунми, билмадим, унинг бу қадар совуқ муомала қилиши шунчалик қаттиқ теккан эдики, алам ва хўрликдан кўз ёшларимни зўрға тийиб турардим.

Бир оздан кейин уйдан ойим чиққанда, биз бир-биримизнинг юзимизга қарай олмадик. У мендан кўзларини олиб қочар эди, мен ундан... лекин иш битган эди! Мен ҳатто чой ҳам ичмасдан уйдан чиқиб кетдим. Институтга бордим, паркларни айланиб кечқурунгача юрдим. Аста-секин кўнглимдаги ғубор тарқаб, унинг ўрнини аллақандай ёруғ, дилни равшан қйладиган ўйлар, орзулар эгаллади: энди институтга киришим, Муқаддас билан бирга бўлишим муқаррар эди!

XI

Шу кундан бошлаб мен учун ҳар соати бир йил туюлган кутиш даври бошланди. Мен икки нарсани кутардим. Бирини институтга қабул қилинганлигимиз тўғрисида чиқадиган буйруқ бўлса, иккинчиси Муқаддас

эди. Ҳар куни эрталаб уйқудан уйғонар-уйғонмас институтга қараб чопардим, юрагимни ҳовучлаб фоедаги эълонлар ёпиштириладиган досканинг олдига борардим, буйруқнинг чиқмаганини кўргач, ҳафсалам пир бўлиб, қайтиб кетардим-у, кун бўйи шаҳарни кезиб, кечқурун яна борардим...

— Шу таҳлитда икки кун ўтди. Унгача Муқаддас ҳам қайтиб келмади. Учинчи куни эрталаб, эндигина уйқудан уйғониб, кўзларимни очгандим, ёнимга ойим келди. Каравотнинг четига омонатгина ўтириб пешонамдан ўпди.

— Табриклайман, ўғлим!— деди у маъюс жилмайиб,— буйруқ чиққан эмиш. Салим Каримович кечаси келиб айтди...

Юрагим бирдан қаттиқ уриб, юзим ловиллаб ўрнимдан сакраб турдим.

Дадам ҳовлида яланг оёқ пижамасининг почаларини тиззасигача шимариб, гулларга сув қуйиб юрарди. У мени кўриб ёнимга келди, ҳўл муздек кафти билан қўлимни сиқди:

— Энди табриклаймиз, ўртоқ студент!

Апил-тапил ювиниб, институтга чопдим.

Уша куни қувончга-қувонч улашиб кетадиган бахтли бир кун экан: яқиндагина ювилган асфальт кўчалар салқин ва ойнадек чарақлар, сув пуркалган дарахтлар қўёш нурларига чўмилиб, гўё байрамда ясанган қизлардек очилиб, яшнаб кетганди. Гавжум кўчалардаги одамлар ҳам ҳар кунгидан яхшироқ кийинган ва нима учундир одатдагидан мулойимроқ ва ёқимлироқ кўринарди. Ҳамма бир-бирига йўл берар, бир-бирини из-

заг қиларди. Трамвайга чиққанымда ўзимдан ёшроқ бир қиз ўрнидан туриб менга жой берди ва «Марҳамат, ўтиринг», деб жилмайиб қўйди, трамвайдан тушиб институтга қараб чопиб кетаётганимда, орқамдан биров «йигитча!» деб чақирди-да, чўнтагимдан авторучкам тушиб қолган экан, бояги қиздек мулойим кулимсираб қўлимга тутқазди.

Институт эшиги олдида, имтиҳон чоғидагидек бўлмаса ҳам ҳар қалай хийла одам тўпланган эди. Назаримда қизларнинг орасида Муқаддас кўрингандек бўлиб юрагим ўйнаб кетди. «Қўрққанга қўша кўринади», деган гап рост экан-да, институтга етиб қолганимда, тўпланган ёшлар орасида бирга имтиҳон топширган таниш қиз-йигитларга кўзим тушиб, тўсатдан юрагим «шув» этди-ю, аъзойи баданимдан совуқ тер чиқиб кетди. Ўзимни кўриб кўрмасликка солиб, жадаллаб ўтдим-да, худди сувга шўнғигандек, фоега уриб кетдим.

Фоеда ҳам одам кўп эди. Бу ерга келувчиларнинг кўпчилиги қабул қилинишига умиди борлар, ҳатто ишонганлар бўлгани учундир, албатта, кўпчиликнинг юзида шодлик аралаш ҳаяжон жилва қилар, кўзлари чақнарди.

Эълонлар осилган катта қора досканинг олдидаги оломоннинг орасига суқилиб кириб, туртиб-турткиланиб олдинга ўтиб олдим. Лекин ҳаяжонланганимдан гўё доска чайқалар, қоғозлардаги ёзувлар бир-бирига чаплашиб кетганга ўхшар, мен қидирган буйруқ ҳеч топилмас эди...

Ҳа, мана бизнинг факультет!.. Кўзларим узун рўйхатга қадалди. Уз исмим ва фамилиямни қидира бошладим. Ана, топдим. Юрагим гупиллаб, рўйхатнинг бошига тикилдим. Аббосов, Акрамова, Алимов, Аҳмедова, Бобожонов... йўқ! Юрагим шув этиб, рўйхатни яна бошидан охиригача ўқиб чиқдим: Муқаддас ростдан ҳам рўйхатда йўқ эди!.. Кўзларимга ишонмасдан рўйхатни қайта бошдан ўқишга киришдим... Наҳотки қабул қилинмаган бўлса?

Унинг рўйхатга кирмай қолганига, демак институтга ҳам қабул қилинмаганига ақлим етиб турарди, лекин бунга ишонгим келмас, ишонишдан қўрқар эдим. Шунинг учун худди бошқа рўйхатларда бўлиши мумкиндек, уларни ҳам бир-бир ўқиб чиқдим, сўнгра яна биринчи рўйхатга қайтдим. Лекин аста-секин орқадан келганлар туртиб-сиқиб, худди тошқин қирғоққа чиқариб ташлаган бир чўпдек, мени четга чиқариб қўйди. Шундан кейингина бир оз ҳушимга келиб, бу ҳодисанинг сабабини қидира бошладим. Лекин ўйлаб-ўйлаб бир қарорга келолмадим. Умуман, бунинг ҳеч қанақа сабаби йўқ, сабаби бўлиши мумкин эмас эди! Афтидан, бир англашилмовчилик юз берганди, эҳтимол рўйхат кўчирилаётганда хато бўлиб, унинг фамилияси тушиб қолган бўлса! Бу хатони тезроқ тузатиш, Муқаддас келмасдан олдин тузатиб қўйиш керак эди!

Қабул комиссиясига борсаммикан, ё деканатгами, деган ўй билан бир нафас иккилашиб турганимдан кейин, деканатга боришга қарор қилдим, чунки буйруқ чиққандан кейин

бунақа масалалар билан деканат ҳам шуғуланишини бултуроқ билиб олган эдим.

Ўнг қўлга бурилиб, тор ёғоч зиналардан учинчи қаватга чиқа бошладим Афтидан, менга ўхшаб хато «қидириб» юрганлар озмунча бўлмаса керак, юқорига чиқиб-тушаётганлар сон-саноқсиз, ҳамма ерда говур-ғувур, тўполон эди. Лекин қатновчиларнинг кўпчилиги иккинчи қаватдаги институт директорининг кабинетига бурилиб кетар, учинчи қаватга чиқувчиларнинг сони хийла оз эди.

Директорнинг кабинетига бурилмасдан, учинчи қаватга кўтарила бошлаганимда кўнглимдан: «Улар мендан: сиз у қизнинг кими бўласиз, деб сўраб қолишса нима дейман»,— деган фикр ўтди.

Бенхтиёр қадамим секинлашиб қолди. Худди шу вақт тепада, учинчи қаватнинг йўлагида, зинага томон бир-бир босиб келаётган Муқаддасни кўриб қолдим... У ҳам мени кўрди-ю, юришдан тўхтаб, чиқиб боришимни кута бошлади.

Худди катта бир бахтсизлик рўй беришини олдиндан билган одамдек, аллақандай мадорсизланиб учинчи қаватга зўрға чиқдим. Биз қўл бериб кўришдик. Муқаддас тўсатдан пирпираб уча бошлаган лабини тишлаб ерга қаради.

— Кирдингизми? Нима дейишди?— деб сўрадим секин.

Муқаддас жавоб бермади, у фақат кўзларини ердан узиб аста юзимга қаради, унинг узун эгилган киприклари орасидан юмалаб чиққан икки томчи кўз ёшини кўрдим. Бу томчилар бир-бирини қувиб, юзидан юмалаб

тушди-да, лабининг четидаги чуқурчага сингиб кетди...

Сўнгра бир-бирини қувган ёш томчилари кўпайиб кетди...

— Қўйинг,— дедим унинг қўлини қўйиб юбормасдан,— бу ерда бир хато ўтганга ўхшайди. Мени қабул қилганда, сизни қабул қилмайдиларми?

Муқаддас ёш тўла кўзлари билан менга «ялт» этиб қаради:

— Сизни қабул қилишдимми? Қандай қилиб?— деди у ва мен эндигина Муқаддас исмимни рўйхатдан қидириб ҳам ўтирмаганини, чунки менинг институтга киришлигимни мутлақо кутмаганини англадим. Айни замонда энди унга ҳақиқатни айтишим ҳам осон эмаслигини, бу гап кеча ва аввалги кунлари ўйлаганимдек, Муқаддас учун хушхабар бўлиши қийин эканлигини тушуниб қўриқиб кетдим. У эса ҳамон менга тикилиб, жавоб кутиб турар, катта очилган маънос қора кўзларида ҳам таажжуб, ҳам савол, ҳам аллақандай бир шубҳа бор эди! Ўша дақиқада мен ҳали унинг киролмаслигига ўзим сабаб бўлганимни билмаган, ҳатто хаёлимга ҳам келтирмаган эдим. Лекин бир нарсани аниқ сезардим: мен ё бу даҳшатли хатони тўғрилашим, ёки бу ажойиб бахтдан, мўлтираб турган бу маъсум кўзлардан, ҳаётимни нурга тўлдириб юборган унинг муҳаббатидан бир умрга жудо бўлишим керак эди!..

— Деканнинг олдига кирдингизми?— дедим кўзларига тикилиб,— нима дейишди? Нега индамайсиз, Муқаддас?..

— Декан банд экан. Барибир фойдасиз

дейишди...— деди Муқаддас ва қаёққадир четга, қоронғи йўлакка қараб қўшимча қилди:

— Сиз... Мен сизнинг кирганингизни билмагандим...

Муқаддас бу сафар «қандай қилиб кирдингиз?» демади, лекин кўнглида ёмон бир шубҳа туғила бошлагани аниқ эди!— «Наҳот менга ишонмаса?!.»

— Балки рўйхат хато кўчирилгандир, юринг, кириб гаплашамиз!— овозим негадир тиграб кетди.— Деканнинг олдига кирамиз, юринг!

Муқаддас кўзларини бир нуқтадан узиб, юзимга бир қараб қўйди-да:

— Майли, юринг,— деди секин.

Ҳа, катта бир хатога йўл қўйганим энди аниқ эди. Мен бунга албатта айбдор эмасман, лекин хато қилганимга шубҳа йўқ! Энди бу хатони ё тузатишим керак, ё Муқаддасдан жудо бўлишим!

Кўнглимдаги ҳаяжонли тараддуд кутилмаганда қатъий журъатга айланди.

Йўлакнинг охирида, деканатнинг эшиги олдида, бир-иккита яхши кийинган аёллар турар, четроқда ҳасса ушлаган бир чол ўтирарди. Биз боришимиз билан бошига шляпа кийган юм-юмалоқ бир хотин қўлида ўйнаб турган ҳашаматли хитой зонтиги билан олдимни тўсди.

— Сиз декангами, яхши йигит? Биз ҳам...

Мен унинг зонтигини жаҳл билан итариб ташладим.

— Биз сизга ўхшаб бу ерга тиламчилик қилиб келганимиз йўқ! Юринг, Муқаддас!

Аёл буни сира кутмаган бўлса керак, шошиб бир қадам орқага чекинди, оғзи очилганича бақрайиб қолди. Мен ичкарига кириб эшикни ёпаётганимда аёллардан бирининг:

— Ҳозирги ёшларимиздан ҳар нарсани кутса бўлади!— деб пўнғиллагани қулоғимга чалинди.

Деканнинг қабулхонасида одам гуж-гуж эди. Икки жойда иккита ёзув машинаси тақирлар, кимдир телефонда қичқириб гапирар, важоҳатларидан домлаларга ўхшаган беш-олтига салобатли кишилар нима тўғрисидадир қизғин баҳслашардилар. Лекин бу одамларнинг ҳеч қайсиси бизга қайрилиб ҳам қарамади, фақат «декан» деб ёзиб қўйилган ва қора чарм билан қопланган салобатли эшикнинг ўнг томонида ўтирган сочлари оппоқ кампир бизга қараб бирдан ўшқириб берди:

— Нимага рухсат сўрамасдан кирдиларинг? Декан банд!

Бир дақиқа ўзимни йўқотиб, довдираб қолдим, лекин кўзим Муқаддасга тушди-ю (у лаблари титраб, ёнимда турарди), дарров сўз топдим:

— Ҳеч ким рухсатсиз киргани йўқ! Ушқиридан олдин сўранг бундоқ! Бизни директор юборди!

— Нимага келганларингни сўрамасданоқ билиб турибман!— деб пўнғиллади кампир.

— Биласизми, йўқми, аммо бизни директорнинг ўзи юборди!— дедим қатъий.

Кампир жаҳл билан столдаги қоғозларни титкилай бошлади.

— Декан йўқ. Муовини қабул қиламан

деса марҳамат! Мен билмайман! Ўзидан сўранглар!

Эшикни куч билан юлқиб очдим. Кўнглимдан: «нима бўлса бўлар!» деган фикр ўтди.

— Мумкинми?

Жавобни эшитмасданоқ ичкарига кириб олдик. Лекин ичкарига кириб, энсизгина узун хонанинг тўрида, қора мовут ёпилган столнинг ёнида ёшгина бир жувон билан кулишиб, гаплашиб турган ўрта бўйли олифта кийинган йигитни кўришим билан юрагимдаги борлик журъат ва қатъият худди сув пуркалган алангадек ўчди-қолди. Бу олифта йигит ўша Муқаддас иккимизни доим кузатиб юрган, бир неча марта Муқаддасга сўз отиб, танишишга ҳаракат қилиб кўрган ёш олим Пўлат Азизов эди!.. У бизга бир қараб қўйди-ю, сочларини калта қилиб қирқтирган ёш жувонга қўлини чўзди.

— Бизларни унутиб юбормасдан келиб туринг, Гулчеҳраҳон!— деди у ва гўё шундай чиройли жувон билан яқин муносабатда эканини бизга кўрсатиб қўймоқчи бўлгандек, жўрттага қўлини қўйиб юбормасдан:

— Демак... шу қарорга келдикми?— деб сўради.

Жувон калта, қуюқ сочларини силкитиб кулди:

— Яхши йигит келиб туринг демайди, вақти-соатини ва учрашадиган жойни аниқроқ айтади.

— Оббў сиз-е!— қизариб деди Пўлат Азизов, лекин жувон «Хўш, боладимми?» де-

ган маънода қўлларини силкитиб қийшанглаб кулди ва эшикка томон юрди.

Ер тагидан Муқаддасга бир қараб олдим. У бошини қуйи солиб, тирноқларига тикилиб турарди. Узун-узун эгилган киприклари гўё титраётгандек пирпираб учар, ловиллаб ёнган узунчоқ юзи, бутун қиёфаси дилидаги пушаймон, уят ва ҳақорат ҳисларини худди кўзгудек акс этдириб турарди. Мен ҳам ичкарига кириб Азизовни кўрган заҳотимоқ, бу ерга келиб яна бир хато қилганимизни тушунган эдим. Лекин энг ёмони шунда эдики, энди чиқиб кетиб бўлмас эди.

Жувон эшикни ёпиши билан Азизов ўзини четлари қирилган катта юмшоқ креслога ташлаб:

— Хўш, эшитаман?— деди ва гўё бизга қарашдан уялгандек, столдаги қоғозларни титкилашга киришди.

Бир неча секундга чўзилган, лекин менга жуда узоқ туюлган жимликдан кейин ўзимни зўрға босиб мақсадимизни тушунтира бошладим. Муқаддаснинг исмини тилга олишим билан Азизов сўзимни бўлди:

— Конкурсдан ўтмаган сизми, ё Муқаддасхонми?

Бирдан юрагимдан зўр бир тўлқин қайнаб чиқди-ю, бутун вужудимни ловиллатиб юборди.

— Муқаддасхон,— дедим секин.

— Ие! Бўлмаса Муқаддасхоннинг ўзлари гапирсинлар-да, сиз нима қилиб бу ишга аралашиб юрибсиз?

Унинг кўзлари бирдан ялтиллаб кетганини кўриб қолдим. Умримда ҳеч қачон ўзимни

бунчалик ожиз ва аянчли ҳис этмаган эдим. У кўз олдимда гўё ўсиб, улғайиб, олижаноб бир одамга айланиб борар, мен эсам, аксинча, аллақандай кичрайиб, ерга кириб борардим. Ҳозир бу одам мени истаганча ҳақорат қилишя мумкин эканини, мен эсам унга жавоб қайтара олмаслигимни сезардим, аъзойи баданимдан совуқ тер чиқа бошлаган эди.

— Хўш, нега индамайсиз, гапиринг!— деди Азизов, кейин кўзларини столдаги қоғозлардан узиб, юзимга тикилди. Нима деб жавоб беришимни ўйлаб улгурмаган ҳам эдимки, Муқаддас тўсатдан, бошини кескин силкитди:

— Юринг, Шариф ака, кетайлик!— деди у секин, лекин, аллақандай титроқ овозда. Ўзи ҳам гўё осмонга парвоз қилишга ҳозирланган чиройли ва мағрур қушга ўхшаб турарди: бошини сал орқага ташлаган, оқ шойи кўйлагини туртиб чиққан чиройли кўкраги тез-тез кўтарилиб тушар, ҳаяжондан гул-гул ёнган юзи, Азизовга қадалган катта-катта чиройли кўзлари қандайдир олижаноб нафратга тўла эди. Муқаддас бир нафас шу вазиятда Азизовга тикилиб турди, сўнгра менга юзланди:

— Юринг, кетайлик!— такрорлади у, бир қадам босди ҳам, лекин худди шу пайт Азизов икки қўлини креслонинг икки томонига шартта қўйиб, кутилмаган бир чаққонлик билан ўрнидан сакраб турди.

— Тўхтаг, Муқаддасхон, ҳар қалай ҳақиқатни билиб кетганингиз маъқул!— деди у паст, қандайдир бўғиқ овоз билан. Сўнгра

столни тез айланиб ўтди-да, худди қулаб кетишидан қўрққандек, қўлларини орқага чўзиб, унинг четларини ушлаб олди. Унинг ҳаракатлари кескин, ўзи ҳам титраб-қақшаб турарди. Бироқ мени унинг гапи, ҳаракатларидан ҳам кўра овозидаги чуқур титроқ сескантириб юборган эди. Бу титроқ қандайдир бир дардга, нидога, аламга тўла эди. Бунини Муқаддас ҳам сездими, ё Азизовнинг ҳаракатларидаги кутилмаган кескинлик таъсир этдими, билмадим, ишқилиб, икки қадам босмасданоқ тўхтади, гўё чақмоқ чақишини кутган одамдек, турган жойида қотиб қолди.

Бу «ҳақиқат» нимадан иборат эканини ҳали аниқ билмасам ҳам, ҳозир даҳшатли бир нарса рўй беришини сеза бошлаганимдан, мен ҳам серрайиб қолдим.

— Сиз неча бал олдингиз?— деди Азизов, Муқаддасга ер остидан тикилиб.

Бир неча секундга чўзилган жимликдан сўнг:

— Ўн саккиз,— деди Муқаддас секин.

— Яхши,— деди Азизов,— лекин сиз ўн саккиз бал билан киролмаган ҳолда бу чиройли йигитча ўн олти бал билан қандай қилиб кирганини бир ўйлаб кўрдингизми,— дели у ва бир зум жавоб кутиб тургач:

— Бу йигитча сизнинг ўрнингизга кирганини биласизми?— деб сўради.— Бу йигитча ишини тўғриламаганда сиз бунақа хафа бўлиб, йиғлаб юрмасдингиз, билдингизми?..

Кўнглимнинг бир четида боядан бери худди шу саволни кутиб турган бўлсам ҳам қатиқ сесканиб кетдим, «ялт» этиб Муқаддасга

қарадим. У ҳам менга қаради. Аллақандай қўрқиб, нимадандир чўчиб қаради. Изтироб чўккан катта қора кўзлари гўё ёрдам сўраётгандек жовдираб, милтираб турар, қошлари аламли чимирилган эди. Бу кўзлар мендан Азизов айтган даҳшатли ҳақиқатни инкор этишимни сўрар, ялиниб-ёлворар эди. Мен эсам... мен эсам жонимдан, ҳаётимдан ҳам ортиқ кўрган севгилимнинг чеҳрасида акс этиб турган бу изтиробига, бу нидосиз саволига нима ҳам дердим? Секин бошимни эгдим...

— Афсуски, мен буни шу бугун, ҳозир билиб қолдим. Буйруқ чиққандан кейин билиб қолдим!— деди Азизов ва яна боягидек унинг овозидаги аламли титроқ этимни жушжитириб юборди.— Суриштириб билсам, бу йигитча иншосини тўғрилатиб олган экан... Сиз хафа бўлманг, Муқаддасхон, мен ҳалиям бўлса ҳаракат қилиб кўраман. Лекин мени бир нарса таажжубга соляпти: бу йигитча ўрнингизга жойлашиб олиб, тағин нимага сизга меҳрибончилик қилиб юрибди?..

Мен унга бир нима дейишим, бир жавоб қилишим керак эди. Буни ўзим ҳам сезардим. Лекин нима дейман? Мен ғаразгўй деб, мансабидан фойдаланиб, Муқаддаснинг бошини айлантирмоқчи бўлаётган бир фирибгар деб юрганим бу одам, аслида менинг ўзимдан яхши, соф ва олижаноб бўлиб чиқса нима ҳам қилардим, нима ҳам дердим? Мен фақат бир нарсани — бошим билан қоронғи, тубсиз жарликка қулаётганимни ҳис этардим, холос.

Қимдир секин инграб юборгандек бўлди.

Зўр куч билан бошимни кўтардим, кўзим Муқаддаснинг жиққа ёшга тўлган катта-катта кўзларига тушди. У афтидан, ҳўнграб йиглаб юбормаслик учун лабларини қаттиқ тишлаб олган, кўз ёшлари эса, худди менинг қарашимни кутиб тургандек, бир-бирини қувиб юмалаб туша бошлади.

Мен эсам унга тикилиб турардим, бутун вужудим билан изтироб чекардим, лекин уни юпатишдан, унга тасалли беришдан ожиз эдим, ажабо: мен унинг кўнглини олишга ҳақим йўқ эди!..

Азизов бир қадам олдинга юрди.

— Йиғламанг, Муқаддасхон, ҳалиям ҳаракат қилиб кўрамиз,— деди у.— Ҳали вақт бор...

Лекин, Муқаддас унинг гапига қулоқ солмасдан тескари бурилди.

— Қўйинг! Кераги йўқ!— деди Муқаддас секин,— кераги йўқ!— у кўзларини қўллари билан қуёшдан тўсгандек тўсиб, эшикка томон юрди.

Мен уни тўхтатмадим, тўхтатишга журъат этмадим, лекин Муқаддас чиқиб кетгач, тўсатдан рўй берган ҳодисанинг бутун даҳшатини тушуниб Азизовга юзландим:

— Инсофсиз!— дедим кўз ёшимни ютиниб. Фақат шу бир сўзни айтиб чиқиб кетмоқчи эдим, бироқ Азизов қўлимни шап ушладида, юлқиб тўхтатди:

— Инсофсиз ким? Сенми ё менми?— деди у кўзларини нафрат билан чақнатиб.— Инсофсиз деб сени айтадилар! Тушундингми?

Нима дейишимни билмай лол бўлиб қол-

дим, чунки у ҳақ эди! Қўлимни унинг қўлидан юлқиб чиқариб олдим-у, ташқарига отилдим...

Муқаддас билан иккимизнинг ўртамизда пайдо бўлган кўприк қулаб тушганига, энди бу кўприкни тиклаб бўлмаслигига ақлим етарди, албатта, бироқ шунга қарамасдан ҳалиям бўлса у билан гаплашишни, бўлган воқеани унга тушунтиришни истардим, афтидан, бўлиб ўтган ишнинг бутун даҳшатини ҳалиям англаб етмаган эдим. Менга бу иш ҳалиям бўлса бир англашилмовчилик бўлиб кўринарди, чунки шуни яхши билардимки, агар Муқаддаснинг ўрнига киришимни сезганимда ҳеч қачон бу ишга розилик бермаган бўлардим!..

Қабулхонада ўтирганларни ҳайратда қолдириб ичкаридан жинниларча югуриб чиққанимда, Муқаддас тор ва ярим қоронғи йўлакнинг охиридаги зинапояга яқинлашиб қолган эди. У оёқ товушларимни эшитиб ўгирилиб қаради-да, қадамларини яна ҳам тезлаштирди.

— Муқаддас!— деб чақирдим, йўлакдагиларнинг таажжуб билан бақрайиб қолганларига эътибор ҳам бермасдан.— Муқаддас, тўхтаганг!

Муқаддас тўхтамади, лекин зинадан пастга тушмасдан нари кетди ва йўлакнинг энг охиридаги катта деразанинг олдига бориб тўхтади. Тез юриб унинг ёнига бордим.

У худди бир нарсадан аразлаган одамдек тескари ўгирилиб, узун қўнғир сочларининг учларини бармоқларига ўраб турарди.

— Муқаддас,— дедим,— Муқаддас, менга бир қаранг, мен...

Муқаддас вазиятни ўзгартирмасдан:

— Домланинг айтганлари ростми?— деб сўради.

— Муқаддас,— дедим ёлвориб,— менга бир қаранг...

— Ростми деяпман?— такрорлади Муқаддас.

Тўсатдан томоғимга бир нарса тиқилгандек бўлиб, бир нафас жим қолдим.

— Рост, Муқаддас, лекин гапимга ишонинг: мен бу нарса сизнинг ўқишга киролмай қолишингизга сабаб бўлади деб сира ўйламаган эдим. Бўлмаса... наҳотки, мен сизни... Ахир мен...

Муқаддас шарт бурилиб юзимга тикилди. Ҳеч қачон унинг чеҳрасида бундай ифодани кўрмаган эдим: қоп-қора кўзлари чақнаб тагин ҳам чиройли кўринар, юзи ловиллаб ёнар, нам лаблари пирпираб учарди.

— Сенинг киролмаслигинга сабаб бўлман, деб ўйламагандим дейсиз, мендан бошқа бир кишининг ўрнига кирганингизда-чи, унда нима бўларди?— деди Муқаддас, деди-ю, кўзлари яна жиққа ёшга тўлди.— Мен аҳмоқ бўлсам... сизга шундай ишонган, шундай ишонган эдимки!

У тескари ўгирилди-да, кафтлари билан юзини босиб секин йиғлай бошлади...

Яна боягидек миямда гўё бир нарса «ялт» этиб ёнди-ю, назаримда зўр бир ҳақиқатни тўсиб турган парданинг чети кўтарилгандек туюлди. Буни жуда аниқ ҳис этдим, лекин... лекин мен масаланинг бу томонини ўйламаганим ҳам рост-ку ахир! Мен катта бир адолатсизлик ва инсофсизлик қилиб қўйганимни бўйнимга оламан, аммо, биринчидан, бунинг

оқибатини яхши ўйламаган бўлсам, иккинчидан, мени бунга мажбур этган нарса... Муқаддас эди-ку, севгимиз эди-ку!

— Муқаддас,— дедим кўзларини учратишга ҳаракат қилиб,— менинг ҳам гапимга бир қулоқ солинг. Мен ёмон, разил иш қилиб қўйганимни бўйнимга оламан. Лекин мен буни билмасдан қилдим. Энди мен ўзим тузатаман, ўзим ҳаракат қиламан...

— Раҳмат,— Муқаддас рўмолчаси билан кўзларини артди.— Раҳмат, мен энди ўқиб бўлдим!

— Муқаддас?..

— Мен энди ўқимайман!— деди Муқаддас,— наҳот сиз мени бу ерга меҳнатдан қочиб келган деб ўйласангиз? Мен ишчининг қизиман! Мен шунчалик сизга... сизни,— у гапининг охирини айтмади, ёш тўла кўзлари билан юзимга яна бир қаради-да, зинапояга томон бурилиб кетди.

— Муқаддас!— дедим уни тўхтатишга ҳаракат қилиб,— Муқаддас...

— Қўйинг, бўлди! Орқамдан юрманг! Шунча берган ёрдамингиз ҳам етади!— деди Муқаддас ва йиғлаганича зинапоядан югуриб тушиб кетди... Иккинчи қаватга буриладиган жойда шамолда учгандек майин тўлганган икки ўрим сочлари тагин бир кўринди-ю, ғойиб бўлди...

— «Қўйинг! Бўлди! Шунча берган ёрдамингиз ҳам етади!»— Унинг йиғлаб айтган бу сўзларида аллақандай бир дард, муҳаббат дарди бор эди, лекин айни маҳалда бу унинг: «умидингни уз» ҳам дегани, «тамом» дегани, «битди» дегани эди...

Назаримда шу топда кимдир менга қон ва жон бериб турган ҳаёт манбасини шартта кесиб ташлагандек эди: хаёлимга ҳеч бир фикр келмас, гўё миям ҳам, қалбим ҳам бўм-бўш эди. Ҳатто ҳозир мен учун нақадар катта фожиа рўй бергани ҳам онгимга бориб етмаган, қаерда ва нима учун турганимни ҳам яхши билмас эдим, фақат юрагимнинг бир чети қатиқ оғрир, худди заҳарли тикан қадалиб турганга ўхшарди.

Тўсатдан турган жойимдан пастда, кўчанинг нариги юзида Муқаддасни кўриб қолдим. У ҳамон рўмолчаси билан кўзларини тез-тез артиб бир-бир қадам ташлаб борар, худди нотаниш шаҳарда адашиб кетиб, қаёққа боришини билмай қолган бир бечорага ўхшарди.

Уни кўришим билан хаёлимга:

— Бу ерда нима қилиб турибман?— деган фикр келди.— Бу даҳшатли хатони тузатиш учун бир ҳаракат қилиб кўришим керакми, ё Муқаддас айтмоқчи ҳеч нарсани билмагандек бўлиб, унинг ўрнига кириб олиб ўқиб кетавераманми?

Йўқ, мен энди ўқимаслигимга, ўқийман десам ҳам ўқий олмаслигимга ақлим етиб турарди. Демак, рўй берган адолатсизликни тўғрилашим керак, тўғрилаб Муқаддасга айтишим керак, кейин у ўқийдими-йўқми, ўзи биллади, аммо адолатни тиклаш менинг вазифам, менинг виждон бурчим!..

Пастга қараб югурдим. Иккинчи қаватда, директорнинг кабинети олдида турган бояги одамлар йўқ, йўлак ҳам бўшаб қолган эди. Катта, қўш деразали ёруғ қабулхонанинг тў-

рида ўтириб, машинка чиқиллатаётган ёш қиз менинг «директор борми?» деган саволимга юзимга ҳам қарамасдан:

— Кўзингизнинг олдида чиқиб кетди-ку, кўрмадингизми?— деб жавоб берди.

Унга бошқа савол бериб турмасдан яна пастга отилдим. Директорни танимас эдим, йўлакда ва биринчи қаватда учраган одамлар мен тасаввур этган директорлик салобати бўлмаганлиги учун, уларга мурожаат ҳам қилиб турмасдан кўчага чиқдим.

Ташқарида, эшикнинг рўпарасида, акациянинг соясида турган «Победа»нинг ёнида, икки киши хайрлашмоқда, иккаласи ҳам яхши кийинган, қорин сола бошлаган салобатли одамлар эди. Эшикдан югуриб чиққанымда уларнинг бири — папка қўлтиқлаб олган, сочларига оқ оралаган, ўрта бўйли, оқ шойи кителли одам «Победа»нинг эшигини оча бошлади. Машинанинг юриб кетишидан қўрқиб чопиб бордим:

— Институт директори сиз бўласизми?— дедим ҳансираб.

Машинанинг эшигига қўл чўзган одам бундай одобсизликни кутмагани учунми, ё мен жудаям ҳовлиқиб кетган эканманми, юзимга таажжуб билан тикилиб:

— Мен бўламан, хўш?— деб сўради.

— Сизга жуда зарур бир гапим бор эди.

— Шунақами? Эртага келсангиз қанақа бўларкин,— деди у кулимсираб.

— Кечирасиз, эртага қолдириб бўладиган иш эмас!— дедим, унинг яна машинага ўтирмақчи бўлаётганини кўриб, беихтиёр қўлимни чўздим.

Директор менга яна диққат билан қараб қўйди, сал қисилган кўзларида яна таажжуб ифодаси жилваланди.

У кескин ҳаракат билан енгини кўтариб қўл соатига тез кўз ташлади ва лабини тишлаб бошини чайқади:

— Кечирасиз, ука. Сира иложим йўқ. Кечикяпман. Бир зарур иш билан чақиришган эди, етиб бормасам бўлмайди!— деди ва юзимга яна бир кўз ташлаб, қўшимча қилди:

— Эртага эртaroқ келинг. Биринчи навбатда қабул қиламан.

Унинг кескин ҳаракат билан «Победа»нинг эшигини очганини кўриб, яна тўхтатмоқчи бўлгандим, директор билан хайрлашиб турган одам «шап» этиб қўлимдан ушлади:

— Менга қаранг, яхши йигит, одобсизлик ҳам эви билан-да! Сиз ким бўласиз ўзи?

Директор машинадан бошини чиқариб менга юзланди:

— Тўғри, тўғри, арзингизни бу кишига айтсангиз ҳам бўлади... мумкин бўлса ёрдам беринг...— деди у ва шоферга қараб имо қилди: «ҳайда!»

— Менга қаранг,— деди директорнинг шериги,— мен сизни бир ерда кўргандек бўлаётиман. Сиз... Салим Каримовичнинг ўғли эмасмисиз?..

Кўчани тўлдирган «Зим» ва «Победа»ларга аралашиб муюлишдан бурилиб кетаётган директорнинг машинаси орқасидан тикилганимча қотиб қолдим, энг сўнгги умидим ҳам пучга чиққани мени оғир ўйга толдирган эди.

Ёнимдаги одам қўлимдан ушлади:

— Сизга нима бўлди, йигитча? Сизнинг масалангиз ҳал бўлувди шекилли. Тағин нима қилиб юрибсиз?

Кескин бурилиб қараган эдим, у кишини танир эканман.

Бу ўша, иншо ёздирган олтин кўзойнакли чиройли мўйсафид домла эди!

— Ҳа, менинг масалам ҳал бўлди!— дедим унинг силлиқ қирилган қип-қизил юмалоқ юзига, олтин кўзойнаги тагида чақнаб турган чағир кўзларига ғазаб билан тикилиб.— Аммо мен масаламни ҳал қилган одамлар билан гаплашмоқчи бўлиб келгандим! Мен уларни фош қилгани келдим! Фош қиламан! Энди тушундингизми мақсадимга?..

Домланинг юмалоқ юзи ғалати чўзилиб, кўзларида: «Бу жинними ўзи» деган ифода жилваланди. У елкасини бир қисиб қўйди-да, худди уни шу топнинг ўзидаёқ фош қиладиган жойга судраб кетишимдан қўрққандек, жадаллаб институтга кириб кетди.

Яна боягидек хийла вақтгача нима қилишимни билмасдан туриб қолдим: хаёлимга тузукроқ бир фикр келмас, ҳушимни йиғиб ололмас эдим. Ниҳоят, анчадан кейин миямга:

— «Директор эртага келасан!— деди-ку, унгача Муқаддас кетиб қолмасин!» деган фикр келди.

Муқаддаснинг кетиб қолишидан қўрқиб муюлишгача шошиб, жадаллаб бордим, лекин муюлишдан ўтиб, кекса қайрағочлар соя ташлаган таниш икки қаватли уйни кўришим билан, қадамим ўз-ўзидан секинлашиб қолди.

...Сўнги бир ой ичида бу кўримсизгина бино мен учун дунёда энг кўркам, энг зийнатли, энг оромбахш бир жойга айланган эди. Мен унинг олдидан юрагимни ҳовучлаб, Муқаддасим, севгилим яшаган иккинчи қаватдаги балконли хонадан, хонанинг деразаларига тутилган ҳарир тўр пардасидан кўзларимни узолмасдан, уни кўрмасам ҳам ҳар сафар қалбим нафис ва тотли туйғуларга тўлиб ўтардим. Мен уни неча марта қувончдан бошим арш-аълога етиб шу уйга узатиб қўйган, неча марта уни кўролмасдан изтироб чеккан эдим, лекин ҳеч қачон унинг олдига ҳозиргидек қўрқиб, юрагимни тўлдирган қоронғи ва оғир ҳислардан кўнглим ғаш бўлиб бораман деб ўйламагандим.

Ҳамиша одам кўп бўладиган ётоқхонанинг олдида бахтга қарши бу сафар ҳеч ким йўқ эди. Бир-икки минут саданинг тагида битта-яримта таниш-билиш чиқиб қолишини кутиб турдим, сўнгра секин эшикка бордим.

Йўлакда, иссиқ сув тўлдирилган катта бакнинг ёнида кўзойнак таққан бир кампир пайпоқ тўқиб ўтирарди.

Муқаддасни чақириб беришини илтимос қилгандим, бошини чайқаб уфлаб олди.

— Сира тинчлик бермадиларинг-бермадиларинг-да!— деди у, ўнг қўли билан белини ушлаганча иккинчи қаватга чиқиб кетди.

Ташқарига қайтиб чиқиб ариқ бўйидаги саданинг соясида кута бошладим. Юрагим тез-тез урар, хаёлимда фақат битта фикр айланарди: «Борми, йўқми, чиқадими, чиқмай-дими?»

Боя ҳеч ким бўлмаган ётоқхонанинг олди-

да, энди гўё мени кутиб тургандек, қиз-йигитлар тўплана бошлади. Назаримда улар ҳадеб менга қараётгандек, нақадар хунук иш қилиб қўйганимни билиб, мендан нафратланишаётгандек туюларди.

Тўсатдан тепамдаги балконнинг эшиги очилгандек бўлди. Мен тез қарадим ва балконда турган Муқаддасни кўрдим.

У бояги шойи кўйлаги ўрнига оддий чит кўйлак кийган, сочларини орқасига турмаклаб олган, афтидан, кетишга аҳд қилгани чин эди. Кўзларимиз бир секундга учрашди. Унинг кўзлари яна жиққа ёшга тўлдими, ё менга шундай туюлдими, билмадим, у бошини қўйи солиб индамасдан яна ичкарига кириб кетди...

Бирпасдан кейин эшикда имтиҳон топшириб юрган кезларимизда бир-икки кўзим тушган ўша юзида қора холи бор қиз кўринди. У секин юриб ёнимга келди-да, гўё мени энди кўраётгандек юзимга қадалиб, тўрт букланган бир парча қоғозни чўзди:

— Муқаддасхон чиқмайман дедилар...— Шундай деди-ю, жавобимни кутмасданоқ ётоқхонага кириб кетди. Мен ҳам соядан чиқиб бошим оққан томонга қараб кетдим.

Муқаддаснинг жавоби тахминан қанақа бўлишини сезсам ҳам, кўнглимнинг бир четидан ҳануз сўнмаган бир умид милтираб турарди. Тўрт букланган қоғозни очдим. «Шариф ака! Менга кўп яхшиликлар қилдингиз. Бу яхшиликларингиз учун раҳмат. Бироқ энди ўзингизни қийнаманг. Ҳозир менинг институтга қабул қилинишим тўғрисида буйруқ олиб келган бўлсангиз ҳам мен қолмас эдим. Га-

пимга ишонинг: энди бир-икки йил ишламасдан сира ўқимайман. Бу бир ой менга катта сабоқ бўлди. Ақлим кирди. Ниҳоят шуни ҳам тушундимки, олдин ишлаб кейин ўқиш фақат меҳнатни ҳурмат қилиш ва чиниқиш учунгина эмас, одам таниш учун ҳам зарур экан. Агар билсангиз... Мен сизга шундай ишонгандим, шундай ишонгандимки!..

Хайр. Муқаддас».

Тамом. Битди. Муқаддасдан айрилганимга, бахт-саодатимдан, баҳоримдан, кутилмаган жойда топиб олган дурдонамдан айрилганимга энди ишонсам бўларди!..

Хат йиғлаб ёзилганлиги кўриниб турарди, лекин йиғлаб бўлса ҳам шафқатсиз ёзилган бу бир парча қоғоз қўлимни, қўлимнигина эмас, юрагимни ўртамоқда эди. Мен бутун қалбимни чангаллаб олган қаттиқ оғриқдан бошқа ҳеч нарсани сезмас эдим. Гоҳо-гоҳо-дагина бир дақиқа хат ҳам, Муқаддасдан айрилганим ҳам эсимдан чиқар, ҳамма нарсани унутиб қўярдим. Шундай пайтларда бир оз бўлса ҳам ором олардим, лекин тўсатдан яна хат эсимга тушиб кетиб, Муқаддасдан айрилганлигим электр токидек бирдан миямга бориб етарди-ю, аччиқ алам бутун вужудимни гўё заҳарга тўлдириб юборарди.

Психология китобларидамкини, эсимда йўқ, киши бир нарсасини йўқотган жойидан кетолмайди, кетса ҳам айланиб қайтиб келаверади, деган фикрни ўқиган эдим. Мен ҳам шунга ўхшаган бир нарсанинг таъсиридами, билмадим, бир маҳал ўзимни паркда, Муқаддасни биринчи марта ўпганим соябон ёнида кўрдим...

Парк аввалги латофатини йўқотган, дарахт япроқларини қуюқ чанг босиб, кул ранг тусга кирган, қум сепилган йўлларда ғижимланиб ташланган қоғозлар, папирос қутилари ётар, соябоннинг ичида ҳам чирмовуқнинг хазонлари уйилиб қолган эди. Лекин, атиги бир-ҳафтадаёқ ташландиқ жойга айланган бу соябон менинг кўзимга жуда иссиқ кўринди, гўё Муқаддаснинг ўзини кўргандек юрагим бирдан ширин сиқилиб, ҳаётимдаги энг қисқа, лекин энг масъуд онлар эсимга тушиб кетди. Мен соябоннинг ичига кириб, ўша таниш, қисқа аммо ширин хотиралар гувоҳи бўлган скамейка олдига келдим. Муқаддаснинг қаршисида ўтириб унинг ёшларини артгандим, унинг қизлик-иффати, иззат-нафсини енгиб айтган «севаман» деган сўзларини эшитгандим, уни биринчи марта ўпгандим. Севги хотираларини ўз бағрига яширган скамейкага суяндим, суяндим-у, ўзимни тутолмасдан бирдан йиғлаб юбордим...

— «Бу қандоқ бўлди? Мен нималар қилиб қўйдим? Қандай қилиб ўзимга ўзим пичоқ урдим? Қандай қилиб ўз бахтимдан ўзим айрилдим?»

Биринчи дақиқада бу саволлар юрагимда тутаб турган изтиробни бирдан ловиллатиб юборди-да, хаёлимда бошқа айбдорларни қидиришга киришдим.

Шу топда бу нарсада ўзимни эмас, ойим билан Салим Қаримовични айблашга, ҳамма гуноҳни ўша иккисига тўнкашга тайёр эдим.

Лекин ажабо: мен уларни айблашга ҳақим борми? Уларга бир нарса дейишга тилим

борадими? Мен ўзим эмасми тунов куни бу ишга розилик берган? Ушанда розилик бермаганимда, иродасизлик қилмаганимда улар мени мажбур қила олишармиди?»

Аччиқ алам билан иқрор бўлдим: йўқ!..

Менинг ҳеч кимни айблашга ҳақим йўқ эди. Ҳаммасига ёлғиз ўзим айбдор эдим. Бу нарсага ўз инсофсизлигим, сабрсизлигим, иродасизлигим сабаб бўлди! Бўлмаса бир йил ишлаб шунча ҳурмат орттирган, ҳунар ўрганган заводни шундай ташлаб кетармидим? У ерда орттирган шунча дўстларимдан шундай осонгина юз ўғирармидим? Мен тенги йигитлар ҳам ишлаб, ҳам ўқиб, қийинчиликлар билан олишиб, улар устидан ғалаба қозониб юрган бир пайтда, мен севгилимнинг жойини тортиб олиб бундай шарманда бўлиб қолармидим?..

Ҳа, энди ақлим кирган, энди ҳамма нарсага тушунган эдим. Муҳаббат — муқаддас туйғу. У софликни талаб этади. Муқаддас менинг ўзимни ҳам, севгимни ҳам тарк этиб, кўзимни очган эди. Халқнинг «Инсофли одам ошини ер, инсофсиз бошини» деган мақолида мужассамланган ҳаётнинг энг улуғ қонунларидан бири менга ўзининг шафқатсиз, лекин адолатли кучини кўрсатган эди...

XII

Чирмовуқ соябон тагида қанча ўтирганимни ўзим ҳам билмайман. Паркни тўлдира бошлаган одамларнинг ғовур-ғовурларидан ўзимга келганимда қуёш ғарбга ёнбошлаган,

боя мен кирганда иссиқдан қақраб ётган хиё-
бонларга дарахтларнинг қуюқ сояси тушган
эди.

Парк жонланмоқда, ҳаёт ўз изига тушмоқ-
да эди. Юрагимдаги ғам-ғусса нақадар оғир
бўлмасин, мен ҳам яшашим, кун кечирим,
ҳаётни давом этдиришим керак эди, ўрним-
дан туриб соябон тагидан чиқдим...

Энди нима қилишимни, бундан кейин қай-
си йўлдан кетишимни ҳали ўзим ҳам яхши та-
саввур этмас эдим. Фақат бир нарсани яхши
билардим — бу йил қайтиб институтга қадам
босмайман!

Паркдан чиққач, қаёққа боришимни ўйлаб
бир зум туриб қолдим. Негадир уйга оёғим
тортмас эди.

Шундай пайтларда ҳаммада ҳам бўлади-
гандек, мен ҳам кўнглимдаги дардимни дўс-
тимга, кўнглим яқин бир одамга айтгим, ҳас-
ратлашгим, ўртоқлашгим келарди.

Лекин кимга бораман? Кимга айтаман?

Йўқ, мен Сулаймон Акрамовични ҳам, Тў-
лаганни ҳам, бир йилда заводда ортдирган
бошқа дўстларимни ҳам унутмаган эдим,
уларнинг ҳаммаси эсимда турарди, ҳатто Су-
лаймон Акрамовичнинг бир ҳафта олдин айт-
ган сўзлари ҳам ёдимда эди, лекин уларнинг
олдига энди қайси юз билан бораман, нима
дейман?

Рост, кўнглимнинг бир четида агар сами-
мий кечирим сўраб борсам улар кўкрагимдан
итармасликларига ишонардим, лекин журъат-
сизликданми, ё йигитлик иззат-нафси йўл қўй-
мадим, ишқилиб, заводга бормасдан, уйга
қараб йўл олдим. Эҳтимол уйда институт би-

лан заводга олиб борадиган иккита йўлдан бошқа учинчи бир йўл топилиб қолар!..

Шу хаёл билан уйга кетдим, лекин ажабо: хаёлим дўстларимда, заводда эди. Мен қандайдир уларни қўмсар эдим. Қани энди шу топда Тўлаган билан одам сийрак кўчаларни кезиб, кўнглимдагиларни унга гапириб берсам, бир ой ичида тўпланган ҳасратларимни тўкиб юрагимни бўшатсам?..

Дарвозадан ҳовлига кирдим-у, ҳайрон бўлиб тўхтадим, рўпарадаги супада сийрак сочларини чангаллаб Салим Қаримович ўтирар, ёнида қўлида бир пиёла сув тутиб ойим турарди.

Мен Салим Қаримовичнинг:

— Шарманда қилди! Шарманда!— деган сўзларини эшитиб қолдим.

Дарвоза очилганини эшитиб, ойим ўгирилиб қаради, Салим Қаримович эса, секин ўрнидан турди. Унинг лаблари титрар, кўриниши жуда аянчли эди.

— Бу қандоқ бўлди?— деди у, қандайдир йиғламсираган, титроқ товуш билан.— Сен кимни фош этмоқчи бўлиб юрибсан? Мен сени ўғлим деб, жигарбандим деб ўртоқларга елиб-югуриб ишингни тўғрилаб берсам-у, сен бунақа қилсанг? Мени ўртоқларим олдида қай аҳволга солиб қўйганингни биласанми ўзинг? Шарманда қилдинг, шарманда!

Шу топда менинг ҳам дардим ўзимга етарли бўлиб тургани учунми, билмадим, қаттиқ бир нарса дейишга оғиз жуфтладим-у, лекин унинг йиғлашдан бери бўлиб турганини кўриб ҳушимга келдим: унга қаттиқ гапиришга нима ҳақим бор? Ахир айб унда эмас, ўзимда-ку!

Бу иродасиз, шўрлик одам ойимнинг қистовлари билан шу ишга мажбур бўлганини кўрабила туриб индамаган эдим-ку! Дадамни айблаш ҳам виждонсизлик бўлади-ку!

— Кечирасиз, болалик қилибман. Директорга кираман деб жаҳл устида айтгандим. Кўнглингиз тўқ бўлсин... Ҳеч қачон кирмайман!— дедим ва уйга бурилдим. Тўсатдан хаёлимдан: «Агар ўз дадам тирик бўлганда эҳтимол бу ишлар бўлмас эди, эҳтимол мен бу аҳволга тушмас эдим!»— деган фикр ўтди-ю, кўзимга ёш келди..

Уйга киришим билан орқамдан ойим ҳам кирди. У тўппа-тўғри олдимга келди, иккала қўли билан бошимни ушлаб, кўзларимга тикилди:

— Сенга нима бўлди, болам? Кўнглингдаги дардингни онангдан нега яширасан? Нега бундай қиласан?..

Йўқ, сочларига оқ оралаган, пешонасига чуқур ажинлар тушган бу она ўз фарзандининг дардини тушунмайдиган оналардан эмас эди! Мен бир ой ичида бошимдан ўтган ҳодисаларни ундан яширмасам ҳам бўларди!..

Бошимни унинг қўллари орасидан секин чиқариб ерга қарадим. Айни маҳалда уйга келаётганимда йўлда ўйлаганим учинчи йўлнинг йўқлигига ҳам амин бўлдим.

— Мен бу йил ўқимайман,— дедим,— яхшиси заводга қайтиб бораман.

— Нега?— секин сўради ойим, унинг овози жуда мулойим эди.— Сир эмасми?

— Йўқ, сир эмас, бироқ бу тўғрида ҳозир айтолмайман. Мен сизга фақат шуни айтишим

мумкинки, тунов куни шу ишга розилик бериб жуда катта хато қилибман, чунки бир одамга... бир қизга жуда жавр бўлди... Йўқ демасангиз, Сулаймон Акрамовичнинг олдига бо-
раман.

Ойим узоқ вақт жим қолди.

— Майли, болам, ўзинг биласан,— деди ниҳоят у ва яна бошимдан ушлаб, пешонамдан ўпди. Унинг кўзлари нам эди:

— Йўқ, болам, сен эмас, мен янглишдим. Уқи деб зўрлаб сени қийнаб қўйганга ўхшайман. Бора қол болам, майли, бора қол.

У яна пешонамдан ўпди. Уйдан чиқиб Сулаймон Акрамовичнинг олдига кетдим.

Хатони тузатиш учун, ҳаётни қайтадан бошлаш керак эди.

* * *

Йигит ҳикоясини тугатганда, қуёш жийдазор орқасига ёнбошлаган, ҳаво эрталабки файзини йўқотиб, совуқ шамол кўтарилган эди. Лекин, бу совуқни сезмас эдим. Қўлларимни бошимнинг орқасига қўйиб чалқанча ётардим, баланд тубсиз осмонда у ёқдан-бу ёққа санқиб юрган қора булутларнинг бир-бирига қўшилиб, каттайиб боришини томоша қилиб хаёл сурардим.

Мен йигитнинг қалбини ўзи билан олиб кетган ажойиб қиз ҳақида, турмушнинг мураккаблиги ва йигитнинг эндиги тақдири тўғрисида ўйлардим.

— Муқаддас нима қилибди? Хабарингиз бўлмадими?— ниҳоят сўрадим ундан.

— Эшитишимча заводда лаборант бўлиб ишлаётган эмиш,— деди йигит.

— Хат-пат ёздингизми?

— Нима дейман?— деди йигит, кейин қандайдир ўзгарган овозда қўшимча қилди:

— Йўқ, ака, энди хат ёзишнинг фойдаси йўқ. У мени кечирмайди. Кейин... тўғриси айтсам, мен унга муносиб эмасман...

Йигит бирдан ўрнидан туриб кетди, баланд жарликнинг ёқасига бориб, Бўзсувга тикилди, ўйга чўмди.

— Кулоянц айтмоқчи меҳнатдан қўрқадиган бойвачча шу ишни қилганда-ку, тушуниш мумкин эди,— деди йигит, анчадан кейин. Унинг ўйчан овози ифода этиш қийин бўлган ички бир дардга тўла эди.— Ахир мен меҳнатнинг қадрини била бошлаган эдим-ку! Яна бир йил ишлаб соф виждон билан ўқишга кира олишимни, ҳеч бир институтнинг эшиги мен учун ёпиқ бўлмаслигини яхши билардим-ку!.. Бунинг ҳаммаси нотўғри тарбиянинг натижаси, ака!— деди йигит ва яна хаёлга берилди.

— «У мени кечирмайди»...— Мен бу сўзлар устида жуда кўп ўйландим.

Муқаддас кўп жиҳатдан ҳақ, албатта, лекин у йигитнинг тарихини, оиласидаги чигал муносабатларни биладими, унинг кейинчалик ўз ҳаётида шундай кескин бурилиш ясаганидан хабари борми?

Мен олдин унга бир хат ёзмоқчи бўлдим, ҳатто ўзим бориб бир гаплашиб келсаммикин, деган фикрларга ҳам бордим. Лекин борганда ёш бир қизга мен нима ҳам дейман?

Ўйлаб-ўйлаб мен бу воқеани китоб қилиб ёзишга қарор қилдим. Эҳтимол бу қисса икки

ажойиб ёшнинг қайта топишига бир восита бўлади, «севмоқ ва севилмоқ» бахтига муяссар бўлган бошқа ёшларга ҳам бир ибрат бўлар. Ҳарқалай, мен бу китобни ҳаммадан олдин Муқаддаснинг ўқиб чиқишини истардим. Шариф қанчалик айбдор бўлмасин, Муқаддас уни кечиришини хоҳлардим.

ТИЛЛА УЗУК

Поезд манзилга эрталаб соат бешлар чамасида етиб келди. Воҳид уйқули кўзларини арта-арта перронга чиққанида, тонг нафаси сезилиб қолган, лекин рўпарадаги чорбоғнинг ичи ҳалиям қоронги, у ер-бу ерда лампочкалар чарақлаб турарди.

Ҳаво салқин эди. Димоққа атиргул ҳиди урар, гўё рўпарадаги боғда мевали дарахтлар гулламоқда эди.

Воҳид зинапоядан тушаётиб бир зум тўхтади, тоғдан эсаётган енгил шабадага юзини бериб бир нафас турди ва беихтиёр жилмайди: борлиқни тўлдирган гул ҳиди, пастдаги боғдан эмас, қаердандир олисдан, афтидан, тоғ этагидаги ўзининг қишлоғидан келарди. Ҳар йили шу маҳалда у ерда чиллаки ўрик ва бодом гулларди.

Вокзалнинг ўнг қанотидаги такси тўхтайдиган жойда битта ҳам енгил машина кўринмас, поезддан тушган йўловчилар билан автобус одамга тўлган эди.

Воҳид такси келгунча боғ теварагида айланиб юрмоқчи бўлиб пастга туша бошладу-ю, тўсатдан, совуқдан эти жунжиб, вужу-

дини титроқ босаётганини сезиб, тўхтади. Кеча уйдан чиқиш олдида Машҳура: «Иссиқроқ кийиниб олинг», деб бир неча марта эслатса ҳам қулоқ солмаган, ҳатто қайта айтганида жеркиб ташлаган эди. Нега?

Буни эслаши билан кўз олдига перрондаги симёғочга суянганча йиғлаб қолган Машҳура келди... Кеча Воҳид бунга эътибор бермаган ва хотинларнинг одатдаги кўз ёши деб ўйлаган эди. Поездга чиққандан кейин эса бу нарса ёдидан ҳам чиқиб кетганди. Лекин ҳозир кетаётганида уни юпатмагани, хаёли онасидан келган ваҳимали телеграммада бўлиб, Машҳура билан совуққина хайрлашиб жўнаб қолгани эсига тушиб, кўнгли негадир хижил тортди. Қизиқ, унинг шунақа ғалати одати бор: Машҳура билан совуқ муомала қилганини, бир сабаб билан кўнглига озор берганларини доим мана шунақа пайтларда, уйдан узоқда биринчи билан бошқа шаҳарларга кетган вақтларида эслайди, баъзан пушаймон бўлади, ҳатто: «Энди бундай қилмайман», деган маънода ўзига-ўзи сўз ҳам беради, лекин қайтганидан кейин бунинг ҳаммаси яна эсидан чиқиб кетади. Лекин бу сафар, уни узатиб қоларкан, Машҳура негадир одатдагидан ҳам ғамгин эди. Воҳид поездга чиқаётганида озгинлигидан бўлса керак, жуда катта кўринган маъюс кўзлари жиққа ёшга тўлиб:

— Кўп турманг, тезроқ қайтинг!— деди-ю, тўсатдан унинг бўйнидан қучоқлаб йиғлаб юборди. Воҳиднинг у билан совуққина хайрлашишига ҳам худди шу кўз ёши сабаб бўлди, чунки ҳомиладор бўлгандан бери Машҳура жуда инжиқлашиб кетган, сал нарсагаёқ кўз

ёши тўкаверадиган бўлиб қолганди. Бунинг ҳаммаси сўнгги пайтларда Воҳиднинг гашига тега бошлаган эди. Лекин ҳозир бу тўғрида ўйларкан, Воҳиднинг хаёлидан: «Ҳар қалай илгари бунчалик эмас эди-ю, нега бундай қилди?» — деган фикр ўтди.

— «Нега бундай қилди? — ўйлади Воҳид ва тўсатдан хаёлига келган фикрдан беихтиёр кулимсиради:

— Ҳа-а... Эски дард! Рашк қилган! Розияга рашк қилган!»

Воҳид ўзича яна бир жилмайиб қўйди-да, баттар совқотганини ҳис этиб, вокзалга бурилди.

У Машҳуранинг Розияга рашк қилишини яхши биларди, лекин бу сафар унинг хайрлашаётгандаги кўз ёшларига қарамасдан бу нарса хаёлига ҳам кириб чиқмаган, чунки Розия уни қаттиқ ҳақорат қилганидан бери ўтган бир ярим йил ичида, Воҳид уни аллақачон кўнглидан чиқариб ташлаганди.

Залда одам сийрак эди. Гир айлана қўйилган скамейкаларда беш-ўнта йўловчилар бошларига қопларини қўйиб ухламоқда, тўрдаги бурчакда сочлари тўзғиган лўли хотин уйқу аралаш бола эмизмоқда эди. Газета-журнал сотиладиган киоска берк, ҳамма ёқ сув қуйгандек жимжит, фақат эшигига «дежур» деб ёзиб қўйилган хонадан эркак кишининг телефонда қаттиқ-қаттиқ гаплашаётган бўғиқ овози эшитилиб турарли.

Залнинг тўридаги қатор эшикларнинг бирига қиғир-қийшиқ ҳарфлар билан «буфет» деб ёзиб қўйилганди. Буфет ҳам берк эди, лекин унга кўзи тушиши билан Воҳид яна Розияни

эслади. Бундан бир ярим йил олдин Розия билан алоқани узиб келган куни, тўртинчи январь кечаси, Воҳид шу буфетга кириб, поездга чиқишдан олдин икки стакан лим-лим ароқни бирин-кетин ичиб юборганди. Лекин, ажабо, ўшанда икки стакан ароқ ҳам унга таъсир этмаган, кечаси мижжа қоқмасдан вагоннинг тамбурида папирос чекиб тонг отдирган эди! Эсида бор: бир неча марта тамбурнинг қоронғи, мудҳиш ўпқонига тикилиб: «Энди бу ҳаёт нимага керак?» деган фикрни кўнглидан кечирганди...

Ҳозир бунинг ҳаммаси жудаям ғалати, бемъани аҳмоқона бир нарса бўлиб кўринади, лекин ўша пайтларда турмуш, келажак кўзига қоронғи бўлиб кўрингани, ажабо, ҳақиқат эди!..

Ҳатто Машҳурага тўсатдан уйланиб олишига ҳам ўша алам, ўша дард сабаб бўлган эди. Рост, улар бирга ўқиб, институтни бирга битирган эдилар. Лекин Воҳид Розия воқеаси содир бўлгунча унга эътибор бермаган, тўғриси, яхши танимас эди. Розия билан алоқани узиб борган кунлари улар бир жойда учрашиб, гаплашиб қолдилар. Машҳура унга жуда мулойим қиз бўлиб кўринди. Эҳтимол, ўша чоғларда Воҳид илиқ, дўстона муомалага муҳтож бўлиб юргани учун бўлса керак, шартта уйланиб қўяқолди.

Ёшлик ғалати бўлар экан. Ушанда, мана шу буфетнинг ўртасида типпа-тик туриб, бирин-кетин икки стакан ароқни шимирган пайтларида, Воҳид кўнглида Розия қолдирган алам ҳеч қачон сўнмас, деб ўйлаганди. Мана, икки йил ўтмасданоқ ҳаммаси эсдан чиқиб

кетди! Энди фарзанд кўриш, ота бўлиш арафасида турибди. Агар онасидан телеграмма бориб, бу ерга келишга мажбур бўлмаганида, эҳтимол бунинг ҳаммасини эслаб ҳам ўтирмасди!..

Воҳид аъзойи баданида кучли чарчоқ ҳис этиб, четроқдаги скамейкага ўтирди. Ҳа... телеграмма сабаб бўлмаганда у келмас ҳам эди, албатта. Лекин... «Тез етиб кел, келманг чатоқ бўлади!» — деган бундай ваҳимали телеграммага нима сабаб бўлдийкин? Кампининг тоби қочиб қолдимикин деса, телеграмма унинг номидан ёзилганди. Бошқа нима сабаб бўлиши мумкин? Ҳа, айтмоқчи, Розия воқеаси рўй берганда ҳам Воҳид онасидан худди мана шундай ваҳимали телеграмма олганди! Тагин қандай фалокат юз бердийкин? Ё акасининг оиласида кўнгилсиз бир воқеа содир бўлди-микин? Ишқилиб тинчлик бўлсин-да!

Воҳид ўрнидан туриб кетди...

Тонг отган, чироқлар ўчган, ўчмаганлари нурсиз хира нуқталарга айланган, лекин атрофни аллақандай енгил оқиш туман чулғаб олган, боғлар, уйлар гўё ҳарир тўр парда орасида қолганга ўхшарди. Олисдаги тоғларнинг тепасига, худди биров бўёқ чаплагандек, нафис пушти ранг чизиқлар билан қопланганди.

Такси тўхтайдиган жойда энди автобус ҳам кўринмас, оғиз-бурчини рўмол билан ўраб олган бир хотин ҳамма ёқни чангга белаб, кўча супурмоқда эди.

Воҳид орқага қайтиш-қайтмаслигини билмасдан ҳайрон бўлиб турганида, қанотлари майишиб қолган пачоқ бир победа пастдаги

боғ орқасидан «ғиз» этиб чиқди-да, рўпарасига келиб тўхтади. Қирқ беш-эллик ёшлар чама-сидаги олифтанома, ингичка мўйлов қўйган шофер «Шакар булоқ» сўзини эшитганида олдин бошини чайқаб «боролмайман, машина йўлда қолиб кетади» деди-ю, бир оз ўйланиб тургандан сўнг:

— Ҳай, майли, юз сўлкавой берасиз, олиб бориб қўямиз, акажон!— деб кулимсиради.

— Йигирма чақирим жойга-я!— деди Воҳид.

— Йигирма эмас, қирқ чақирим денг, у ёқдан қуруқ аравани шалдиратгандай қилиб бўш қайтамиз-у, акаси айлансин!— деди шофер гўё: «Шу савлатинг билан беш-ўн сўмнинг юзига бориб ўтирибсанми?» деган маънода Воҳидга бошдан-оёқ разм солиб, яна кулимсиради.

Воҳид қўлини силтади:

— Майли, кетдик бўлмаса!

Машина эдигина уйқудан уйғонаётган шаҳарчани оралаб, борлиқни қуюқ тўзонга кўмиб, учиб кетди.

Шофер сергап одам экан, бир лаҳзада анча янгиликларни — шаҳар ўсиб, обод бўлиб бо-раётганини, лекин машина ҳам кўпайиб кетганидан, таксичиларнинг аҳволи офир эканини ва яна хийла нарсаларни гапириб ташлади. У Воҳидни ҳам гапга солишга уриниб кўрди, лекин Воҳид суҳбатга тоби йўқ, чарчаган эди. Зотан Воҳид бундай олис йўлга чиққанида, айниқса машинада сафар қилганида, жим ўтириб хаёл суришни яхши кўрарди. Узоқ йўл, бир-бирини тез алмаштириб турадиган янги манзаралар ҳамиша унинг руҳини эркалар,

хаёлида ғамгинлик аралаш ёруғ ўйлар, ширин орзулар уйғотарди.

Чорак соат ўтар-ўтмас, шаҳарча орқада қолди. Олдинда, то олисдаги тоғларга қадар ям-яшил барра майса билан тўшалган текис дашт чексиз-чегарасиз ёстаниб ётарди. Йўлнинг ўнг томони узоқдаги тепаликларгача бўм-бўш, на уй, на бир дарахт кўринар, чап томонда эса, хийла олдинда, таниш қишлоқлар кўзга чалинар, кўм-кўк толзорлар, оппоқ гуллаган боғлар бир-бирига тутшиб кетарди.

Ҳар сафар ёзги дам олиш пайтларида қишлоққа келаётиб, болалигидан таниш бу даштни, йўл бўйидаги тўп-тўп боғларни кўрганида, Воҳиднинг кўнгли ажойиб бир нурга, бошқача бир шодликка тўлиб, яйраб-ёзилиб кетарди. Бу сафар эса, бу қувончли ҳисларга қандайдир маъюслик, сабаби ҳали ўзига ҳам маълум бўлмаган бир ғамгинлик қўшилганди. Гўё кўз олдида ёстаниб ётган бу даштда ҳеч нарса ўзгармаган, ҳамма нарса жой-жойида қолган, айти маҳалда нимадир ўзгарган эди! Нимадир умр ўтиб бораётганидан, беғам, беташвиш болалик чоғлари, бахтиёр ёшлик даври энди ҳеч қачон қайтиб келмаслигини тинимсиз ёдига туширмоқда, нимадир буни узлуксиз эслатмоқда эди...

Машина боя хийла узоқ кўринган боғларга етиб, гўё оппоқ гулдаста орасига шўнғиди. Урик шохлари силкиниб, бир зум, уйлар, кўчалар, узоқдаги тоғлар — ҳаммаси гўё кўркем оқ ва пушти ранг ёғдуга чўмилгандай туюлди Воҳидга. Машина кўча бўйидаги пахса деворлардан осилиб тушган шохларга тегиб, ўрик гулларини дув тўкиб ўтди. Воҳид буни завқ

билан томоша қиларкан, Розия билан биринчи марта ўз боғларида олма тераётиб танишгани эсига тушиб кетди... «Яна Розия! Менга бир нима бўлдимми ўзи?»

Воҳид ўзини машинанинг суянчиғига ташлаб кўзини юмди. У эндигина боядан бери кўнглида дам сўниб, дам қайта уйғонаётган ғамгинлик ҳам Розияга боғлиқ эканини тушунди. Бу эсдаликлардан қутулиш ниятида бошқа нарсалар тўғрисида ўйлашга тиришиб ҳам кўрди, лекин хаёли яна Розияга қараб учганини ўзи ҳам пайқамай қолди.

* * *

Розия қўшнининг қизи эди. Уларнинг боғи билан Воҳидларнинг боғи бир-бирига туташиб кетар, Розиянинг акаси Собир билан Воҳид ёнғоқ ўйнаб катта бўлганди. Воҳид Собирдан уч-тўрт ёш улкан эди. Розия эса олти-етти ёш фарқ қилса керак, чунки Воҳиднинг синглиси Зарифадан кўп бўлса икки ёш катта эди.

Воҳид ўрта мактабни битириб армияга хизматга кетганида, Розия бешинчи ё олтинчи синфда ўқиб юрадиган, қорачадан келган озғингина бир қиз эди. Шундан кейин у Розияни армия хизматидан қайтиб келган йили кўрди. Унинг бўйи хийла чўзилиб қолган, бироқ жуда нозик, ҳатто нимжон кўринар, фақат доим кулиб турадиган қоп-қора юмалоқ кўзлари эсида қолганди. Ҳатто ўшандан икки йил кейин, институтнинг иккинчи курсини тамомлаб келганида ҳам Розия унинг диққат-эътиборини ўзига тортмаган эди. Учинчи курсни тамомлаган йили Воҳид бошқа ёқларга практикага

кетиб, қишлоққа келолмаганди. Тўртинчи курсни тугатиб, дам олишга келганида эса тўсатдан Розияни кўриб лол бўлиб қолганди. Икки йил ичида Розия бўйига етиб, тўлишиб, шундай очилиб кетган эдики, гўё тўсатдан тупроқ орасидан топилган тилла узукдек, Воҳиднинг кўзини қамаштириб юборганди!

Айни олма пишган пайт эди. Воҳидларнинг қишлоғида бошқа ерларда жуда кам учрайдиган ҳалим ва ширин олма бор. Халқ уни нимагадир «Қози дастор», деб атайди. Қози дастор олманинг бозори ҳам жуда чаққон бўларди.

Воҳид борган куни Рузвон хола ҳам олмаларни тердириб, дўконга топширмақчи бўлиб турган экан. Воҳид келиши муносабати билан бу иш эртасига қолдирилди. Воҳиднинг олма териш нияти йўқ эди, лекин эрталаб уни Зарифа уйғотиб юборди:

— Туринг, олма, терамиз!— деди у ва кўзини муғомбирона қисиб кулди:

— Тезроқ бўлинг, Розия опам кутиб турибдилар!

Кун энди чиққан, икки боғ ўртасидаги осмон билан ўпишган теракларнинг шохларига гўё зар ёғилган, лекин бўйи паст олча ва шафтолилар, бутун боғ ҳали қуюқ сояда эди.

Воҳид ўрнидан туриб, айвондаги бир челақ совуқ сувни бошига қуйди-да, ҳўл сочларини тарай-тарай боққа шўнғиди.

Кечаси шудринг тушмаган бўлса ҳам, оёқ остидаги майсалар, дарахт япроқлари нам ва муздек эди.

Зарифа қаёққадир кетган, олмазорда ҳеч ким кўринмас, фақат қушларнинг чуғур-чуғур-

ри эшитилар, қаердадир яқинда тинмай булбул сайрарди. Воҳид ҳар бири пиёладек, оппоқ олмаларнинг оғирлигидан ерга тегиб қолган дарахт шохларини эҳтиёткорлик билан четга сура-сура боғнинг ичкарасига қараб кетди.

Тўсатдан дарахтлардан бири қаттиқ силкинди, ёмғирдек дув тўкилган олмалар Воҳиднинг бошига, елкасига тушди. Сўнгра нимадир «чарс» этиб сингандек бўлди, кимдир қулагандек туюлди ва бошини қўллари орасига олиб, букилиб қолган Воҳиднинг олдида оқ кўйлакли, нозиккина, узун бўйли бир қиз пайдо бўлди.

Қизнинг юзи, бўйи, енглари билакларигача шимарилган яланғоч қўллари қуёшда куйиб, жигар ранг тусга кирганди. У катта бир олмани карсиллатиб тишлаб, кулимсираб турар, сал қисилган катта қора кўзларида: «Танидингизми, йўқми?»—деган бир ифода жилва қиларди.

— Кечирасиз, пайқамай қолдим,— деди қиз, лекин кўзларидаги табассумдан у атайин шундай қилгани кўриниб турарди.

— Розиямисан?— деди Воҳид, кўзларига ишонмасдан.

— Ухшайманми ўзи?

— Сираям!

— Нега?— деди Розия ва яна кулди.

— Чунки... жудаям очилиб кетибсан!

Розия ярим ўпкалаб, ярим эркаланиб бир қаради-ю, ўзини дарахтлар орасига уриб ғойиб бўлди. Бир зумдан кейин боғнинг бошиқа бир бурчидан унинг қувноқ шўхлик аралаш ички шодликка тўла овози жаранглаб эшитилди:

— Қаёқда қолдинг, Зарифа?

— Ҳа, мен бу ёқдаман, бу ёққа келинг!
Зарифанинг овози мутлақо бошқа томондан эшитилди.

Тушгача икки қоп, бир сандиқ олма тердилар. Тушдан кейин Розияларнинг боғига ўтиб, кечқурунгача ҳар бирига уч-тўрт пуд олма кетадиган беш қутини тўлдирдилар.

У маҳалда Собир армияда бўлгани учун уй-рўзғор ишлари Розиянинг зиммасида экан. Шунинг учунми ё бошқа бир сабаби бормиди, ишқилиб, Розиянинг онаси Гулсин хола ҳашарчиларни жуда самимий кутиб олди, кечқурун яхшилаб меҳмон қилди. Розиянинг ўзи эса эрталабгидан ҳам очилиб-сочилиб кетганди. У гоҳ ошхонага югуриб овқат устига овқат ташир, гоҳ ҳашарчи акани (ўша куни Воҳидни негадир шундай деб чақирганди) овқат емагани учун койир, унинг устидан ойисига арз-ҳол қиларди.

У бир минут ҳам бир жойда тинч ўлтиролмас, гўё аллақандай жўшқин бир куч, юрагида мавж урган бир қувонч ичига сиғмасдан тошиб бораётганга ўхшар, гапирганда ҳам ҳадеб садафдек ялтираган тишларини кўрсатиб кулар, икки ўрим йўғон сочларини дам бошига чамбарак қилиб ўрар, дам ечиб елкасига ташларди. Баъзан Зарифа иккиси нима тўғрисидадир қизгин шивирлашиб қолишар, сўнгра баравар қаҳқаҳа уриб кулишардилар. Воҳид гапларини эшитмагани учун кулгининг сабабига тушунмас, лекин унга оид бир гап бўлаётганини кўнглининг бир четида сезиб турар, бу унга ёқар, умуман Розия билан ўз синглиси ўртасидаги яқинлик уни фавқулодда қувонтирар, ҳаяжонга соларди.

Ўша куни улар ярим кечагача суҳбатлашиб ўтирдилар. Воҳид сўнгги икки йил давомида бўлиб ўтган воқеанинг ҳаммасини билиб олди: Розия саккизинчи синфни тугатгандан кейин, мактабни ташлаб, шаҳардаги фельдшерлик билим юртига ўқишга кирган экан. Воҳид келишидан сал олдин билим юртини тугатиб, қишлоқ касалхонасига ҳамшира бўлиб тайинланган экан.

Ярим кечага яқин Воҳид билан Зарифа хайрлашиб кетаётганларида, Розия тўсатдан:

— Театрни яхши кўрасизми, Воҳид ака?— деб сўраб қолди.

— Йўқ,— деди Воҳид,— нима эди?

— Ўзим...

Зарифа секин акасининг қўлидан тортиб шивирлади:

— Шаҳарга Тошкентдан артистлар келишган эмиш. Ўшанга... Бориб келайлик; ака-жон!

Воҳид кейинчалик эслаганида ўзига ҳам эриш туюлган бир шошқалоқлик билан:

— Ҳа, ҳа,— деди дудуқланиб,— борамиз! Ҳар қалай мен ҳам жуда қизиқаман.

Розия бирдан шўх овозда қийқириб кулди.

— Бўпти! Ўзингиз олиб тушадиган бўлдингиз!

— Бўпти!

Алланимага севиниб кетган Воҳид, эртасига тушга яқин катта йўлга чиқиб, машина топиб келди. Зарифа билан Розия ҳам кутиб ўтирган эканлар, дарҳол йўлга чиқдилар.

Шаҳарга жуда барвақт етиб бордилар. Кечқурунгача кирмаган жойлари қолмади. Паркларни, сайил қиладиган жойларнинг

ҳаммасини айланиб чиққанларидан кейин, Розия Воҳид билан Зарифапи ўзи ўқиган билим юртига бошлаб борди. Ремонт қилинаётган бўш хоналардан айлангириб, имтиҳон пайтларида бўлган қизиқ-қизиқ воқеаларни, шпаргалка ишлатиб қўлга тушиб қолаётганларини кула-кула гапириб берди. Кейин торгина клубга бошлаб кирди ва кўзлари чарақлаб Жамила родини ижро этганларини эслаб кетди.

Бу гап Воҳидга нимагадир ёқмади.

— Ҳали артистка ҳам бўлганман денг?— деди у, кулгига олишга тиришиб.

— Бўлганда қандоқ!— деди Розия,— бизни ўйинимизга бутун шаҳар бир соат типпачик туриб, қарсак чалган-а!

Кечқурун спектакль жуда чўзилди. Оқибат шу бўлдики, Воҳид тўсатдан учраб қолган таксичига ялиниб-ёлвориб, ярим кечада қишлоққа зўрға етиб боришди.

Зарифа машина тўхташи билан сакраб тушиб кетди. Воҳид билан Розия йўл ҳақини ким тўлаши устида таллашиб бир оз кечикиб қолишганида, Зарифа машинадан тушиб боққа кириб кетганди. Розия ҳам кетмоқчи бўлиб: «Хайр бўлмаса, раҳмат...»— деб оғиз очган эди Воҳид:

— Розия!— деди ялиниб,— нега мунча шошасиз!

— Тун яримдан ошди-ю!— Розия кулди ва секин:— Бир гапингиз борми?— деб сўради.

— Розия!— деди Воҳид,— Розия, қандай яхши қиз бўлибсиз!

— Ростданми?

— Розия!— Воҳид қоронғиликда унинг қўлини ушлаб секин сиқди,— Розия!..

Қиз, худди бир нарсадан сескангандек, қўлини шартта тортиб олди.

— Агар... иккинчи марта бунақа қиладиган бўлсангиз...

Воҳид шошиб қолди.

— Кечирасиз,— деди у дудуқланиб.

— Билиб қўйинг!— деди Розия ва шип-шип юриб дарвозагача борди, кейин бир зум тўхтаб:

— Яхши тушлар кўринг!— деди-ю, ғойиб бўлди.

Кечаси Воҳид алламаҳалгача ухлай олмади. Кўзи юмилган заҳоти хаёлида Розия гавдаланар, дам нозик қомати, дам бурун катакларини кериб, оппоқ тишларини ялтиратиб кулишлари эсига тушиб, бутун вужуди ловиллаб кетарди... Унга хуш келмаган фақат битта нарса бор, у ҳам бўлса қиз жудаям шўх эди! Лекин айти маҳалла Воҳид қизнинг бу шўхлигида ҳам ажойиб бир самимийлик, поклик, беғуборлик борлигини, бу шўхлик ҳаёг кучи, ишонч, муҳаббат ва бахт истагига тўла эканини ҳис этарди.

Ушандан кейин Воҳид яна уч-тўрт марта Розияларникига ҳашарга чиқди. Ниҳоят олма хазон ченак бўлди, лекин олма сабаб бўлиб бошланган бу муносабат, олма хазон ченак бўлгандан кейин ҳам узилиб қолмади. Гоҳ Воҳид бир баҳона топиб, кўпинча китоб сўраб Розияларникига чиқар, гоҳ Розия китоб тўғрисида унинг фикрини билиш учун кирарди. Лекин, энг қизиғи шунда эдики, одатда бундай пайтларда бошқаларнинг қизларини

гап-сўз қиладиган Рузвон хола билан Гулсин хола бу сафар ҳеч нарса бўлмагандек, ўзларини кўриб-кўрмаганликка олар, гўё оқибати нима бўлишини кутар, тўғрироғи, иккисининг муносабатларига жимгина хайрихоҳлик билдирардилар.

Бир кун Воҳид яна бир баҳона топиб Розияларникига чиқмоқчи бўлиб турганида, уйга катта акаси кириб келди ва уни тўхтатиб, меҳмонхонага таклиф қилди. Кетма-кет Рузвон хола ҳам кириб келди.

Улар гапни узоқдан, ҳар бир инсон учун ўз жуфтини топиб оила қуриш, фарзанд кўриш ҳам фарз, ҳам қарз эканлигидан бошладилар ва охири Розияга келиб етдилар. Оила қуриш масаласи осон эмаслигини, токи «Эрни эр қиладиган ҳам, ер қиладиган ҳам хотин» эканлигини обдан уқтирдилар. Ниҳоят, шу жиҳатдан қараганда Розия ёмон қиз эмаслигини, негаки онаси Гулсин хола жуда мўмин аёл эканини, халқда эса: «Онасини кўриб қизини ол», деган ҳикматли сўз борлигини гапириб кетдилар.

Воҳид онаси ҳадеб уни мақтаб, Розияга келганда қайта-қайта: «Ҳар қалай ёмон қиз эмас»— деб бир поғона пастга олаверганидан кейин, ўнғайсизланиб: «Ҳадеб мени мақтаб, уни ерга ураверманг, ҳали у рози бўладими-йўқми? Буни қаёқдан биласиз?»— деди-ю, онасидан балога қолди:

— Мен уни келин қилмоқчи бўлибман-у, унинг тегмагани қолибди!— деди Рузвон хола овозини кўтариб,— худога шукур, қишлоқда ўзимга яраша обрўйим бор! Бу келгинди тугул, бундан бадавлат, бундан яхши хонадонлар

ҳам оғзимга тикилиб ўтирибди, болам. Бунақа ўз қадрингни ўзинг ерга урмасдан билиб гапиргин, ҳа!

Воҳиднинг эсида бор: онасининг бу сўзлари бир вақтнинг ўзида унга ҳам ғалати туюлган, ҳам кўнглига ёқиб тушганди. Лекин онасининг гапларига қарамасдан, у, ўртага одам қўйишдан олдин, Розия билан ўзи бир оғиз гаплашишга хоҳиш билдирди.

— Гаплашсанг, гаплашавер,— деди Рузвон хола,— «маслаҳатли иш бузилмас», деган эскилар. Бироқ, ўз қадрингни билиб гаплашгин, болам. Мен келин қилмоқчи бўлман-у, у тегмай бўпти. Онаси жон-жон деб ўтирган-да қизи қаёққа борарди!

Акаси эса: «Кампир зўр, кампир маладес!» деган маънода мийиғида кулиб қўйди.

Рузвон холанинг бундай баланддан туриб гапириши бежиз эмас эди. Воҳидларнинг оиласи бурундан қишлоқдаги бадавлат обрўли оилалардан ҳисобланиб келарди. Унинг катта акаси ҳам, ўртанча акаси ҳам тузук жойларда ишлашар, Рузвон холанинг ўзи эса, ҳеч жойда ишламаса ҳам, қишлоқ хотинлари ўртасида бурундан гапини ўтказиб келарди. Айни маҳалда ишбилармон, удабурон хотин деб юритилар, усиз тўй ўтмас, маърака тарқамас эди. Воҳид буни яхши билар ва онасидан фахрланиб юрарди.

Афтидан, Рузвон хола Воҳидга айтган гапларни Гулсин хола ҳам ўз қизига айтган бўлса керак, ўша кун Розия аҳдлашган жойларига ранги ўзгариб келди. Воҳид буни дарров пайқади. Воҳид унинг тўсатдан ўзгариб қолганидан, одатдаги шўхлигидан асар ҳам

қолмаганидан, сабабсиз қизариши ва кўзларини олиб қочишларидан, Розияга ҳамма нарса аён эканини тушунди-ю, бирдан бутун вужуди жимирлаб қўлидан ушлади.

— Эшитдингми? Розимисан?

Розия қўлини тортиб олмади, лекин жавоб ҳам бермасдан бошини пастроқ эгди.

— Нега индамайсан, бир нима дегин, Розия!— Воҳиднинг овози титраб кетди.

...Розиянинг майин, жингалак сочларидан гул ва райҳон ҳиди келар, титроқ лабларида асал тами бор, ёшли кўзларида бахтиёр табассум жилваланади.

Хайрлашаётганларида Розия Воҳиддан бир нарсани сўради:

— Унаштириш деган гаплар бўлмасин.

Институтни битириб келгунингизча кутаман. Биратўла тўй қиламиз!..

Лекин Рузвон хола бу гапни эшитгисиям келмади.

— Яхшими, ёмонми, ота-боболаримиздан қолган урф-одатимиз бор. Лоақал уч-тўртта хотинни йиғиб, унаштириб қўяман. Хоҳласа— шу, хоҳламаса бошқага келин бўлақолсин!

Воҳид олдин эътироз билдиришга уриниб кўрди-ю, кейин онасини кўндира олишига кўзи етмагач, қўл силтаб кулиб қўяқолди. У шунинг учун ҳам кулиб қўяқолдики, кўнглининг бир четида онанинг гапи унга ёқар, чунки унаштириб қўйилса, Розия унга яна ҳам яқинроқ, муҳаббатлари тагин ҳам мустаҳкамроқ бўлиб қоладигандек туюларди назарида.

Рузвон хола ахир ўз айтганини қилдирди, эртасигаёқ ўзига яқин хотинларни тўплаб қудасиникига савлат тўкиб чиқди, лекин шун-

да ҳам келинидан кўнгли тўлмайдирди, чунки Розия хотинларнинг йиғилишига қаршилиқ билдирмаса ҳам бошқа маросимларни қилдирмабди.

Кечаси Рузвон хола Воҳидни олдига чақириб олиб, узоқ насиҳат қилди.

— Мен бошда билмай қолган эканман, келини тушмагур жуда эркатой бўлиб кетган экан!— деди у, астойдил ранжиб,— энди бу ёғи ўзингга боғлиқ, ўғлим... Нега жилмаясан? Тўғрисиам шу — болани ёшидан, хотинни бошдан деган бурунчилар. Унгаям мана шунақа тиржаявермасдан ўзингни босиб муомала қил! Йигит деган бунақа бўлмайдирди, болам!

Ҳамма гапини айтиб тамом қилгандан кейин, Рузвон хола киссасидан рўмолчага туртилган битта узук олиб Воҳидга узатди.

— Парни заргарга атайин буюртирувдим, тоза тилладан ясалган,— деди у ва негадир кўзига ёш олди,— ўз қўлинг билан бармоғига солиб қўй... Илоҳим ўзига инсоф берсин!

Воҳид онасининг бу топшириғини ўқишга кетишидан бир кун олдин, хайрлашув кечаси бажо келтирди.

Улар боғнинг хилват бурчагида учрашдилар. Яқинлашаётган кузнинг илк нафаси сезилиб турган салқин, сокин бир оқшом эди.

Икки боғ чегарасидаги теракларнинг учлида илиниб қолган кўкитир ярим ой бутун дарахтзорни, узоқдаги қирларни қандайдир ғалати яшилнамо нурга чулғаган, борлиқ кишига тасалли берувчи оромбахш сукутга чўмган эди.

Розия ўзига жуда ярашадиган, чеҳрасини очиб юборадиган оқ шоҳи кўйлагини кийиб олган эди.

Воҳид қўлидаги газетани ариқ бўйидаги майсаларга ёзиб Розияни ўтқазди. Сўнгра ўзи ҳам унинг ёнига тиз чўкиб:

— Сенга кичкинагина совғам бор!— деди.

— Қани!— Розия узукни бармоғига солишга қўймади, Воҳиднинг қўлидан юлиб олиб, ўрнидан туриб кетди.

Узук унга жуда ёққан эди.

— Қандай нозик, қандай чиройли!— дерди узукни ойга солиб.

Воҳид ойдинда бурунгидан ҳам нозик ва қандайдир афсонавий гўзал кўринган бу қиздан кўзини узолмас, юрагини тўлдирган бахт туйғусидан боши айланарди. Розия ёнига келиб ўтириши билан, уни бағрига босиб кулган лабларидан, кўзларидан ўпмоқчи бўлди, лекин Розия юзига бир шапати урди-да, қучоғидан чиқиб кетди.

— Сиз жудаям ҳаддингиздан ошиб кетяпсиз!— деди у секин кулиб,— ҳаддингиздан ошманг! Боринг, бўлди, институтингизга жўнанг!

Уша кеча, қалбида мавж урган шодликдан уйқуси келмай, бор орқасидаги қирга ошиб, саҳаргача юлдузларга тикилиб ётганида, бу бахт атиги бир неча ой давом этишини тасаввур қилганмиди? Уша кечада шундай пок ва маъсум кўринган бу қиз бунчалик беҳаё бўлиб чиқишини, унинг энг азиз туйғуларини шунчалик ҳақорат қилишини ўйлаганмиди?

Кўнглини нурга тўлдириб юборган у кечада, бахт чексиз-чегарасиз, муҳаббат абадий кўринмаганмиди, Воҳидга? Эҳтимол, шунинг учун ҳам орадан уч-тўрт ой ўтмасданоқ рўй берган воқеа ўша кезларда умрбод эсдан чиқмайдиган бир фожиа, унутилмайдиган бир ҳақорат бўлиб туюлгандир унга!..

Ҳали-ҳали эсида бор: Рузвон ҳоланинг «тез етиб кел!»— деган телеграммаси иккинчи январь куни кечаси қўлига бориб текканди. У эртасигаёқ йўлга чиққан ва кечқурун қош қорайиб қолганда қишлоққа етиб келганди.

Совуқ шамол қумга ўхшаш майда қорни кишининг юзига минг тикан қилиб санчган бўронли, ёқимсиз бир оқшом эди.

Воҳид телеграммани олганда акаларидан бирими, Зарифами ё кампирнинг ўзими, ишқилиб, биров бетоб бўлиб қолдимикин, деган хаёлга борган эди. Йўлда фақат шу тўғрида ўйлаб, кўнгли ғаш бўлиб келганди. Лекин у ҳеч қачон Розиянинг шундай қилишини, тўрт ойдан бери ширин бир туш каби дилни эркалаб келаётган илк севгиси, ҳамма орзу-умидлари поймол бўлишини тасаввур этмаган эди!

У маҳалда Воҳид жуда содда ва оқ кўнгил эканки, Розияга шунчалик ишонибди. Аслида эса унга шундай пок ва беғубор кўринган бу қиз, Воҳид кетиши биланоқ қилиқ чиқара бошлаган — томоша қўйиш баҳонасида, амбулаториянинг бош врачн Тошқора билан юришни одат қилиб олган экан! Сўнгра, янги йил кечасида, спектакль баҳонаси билан, юзларча одамларнинг кўз олдида у билан

қучоқлашиб ўпишганлари-чи? Бу ҳам етмагандай, ўйиндан кейин Тошқоранинг уйидаги ўтиришда бўлиб, саҳар пайтида уйига маст ҳолда Тошқоранинг қучоғида қайтиб келганлари-чи? Бунинг ҳаммасини ўз кўзлари билан кўрган акасининг катта ўғли билан келин ойиси унинг жиловидан тортиб қўймоқчи бўлганларида, уларнинг ўзларини жеркиб ташлаганлари-чи! Лекин энг даҳшатлиси, Воҳид қишлоққа келган кечаси, дежурлик қилаётган Розияни амбулаториянинг боғига чақириб олиб, бевафолигининг сабабини сўраганида афсусланиш ва кечирим сўраш ўрнига, титраб-қақшаб туриб: «Ҳа, рост, Тоштемир ака билан юрганларим ҳам, ўпишганларим ҳам — ҳаммаси рост! Чунки... чунки у сиздан минг марта яхши», деб унинг ўзига чанг солган эди. Воҳидга ҳаммасидан ҳам Розиянинг мана шу охириги сўзлари қаттиқ текканди!

Воҳид Тошқорани яхши биларди. Аслида унинг исми Тошқора эмас, Тоштемир эди. Лекин ёшлигидаёқ унга негадир, эҳтимол, мўридан чиққандай қоп-қора ва бақувват барзангидай бир йигит бўлгани учундир — Тошқора лақабини тақишган, шу-шу, кўплар уни Тошқора демагунча танимас эдилар. У Воҳиддан бир-икки синф паст ўқирди, лекин армияга бормагани учун, институтни ундан олдин битириб, қишлоқ амбулаториясига бош врач бўлиб келганди. Воҳид Розияни севиб қолган йили ҳам уни бир неча марта кўрган — у бурунгидан ҳам қорайиб, паҳлавон жусса бир одам бўлганди. Эҳтимол шунинг учундир ҳар сафар Воҳид Розиянинг бевафолигини эслаганда, кўз олдига негадир Тош-

қоранинг қадди-қомати келар ва хаёлида уйғонган ёмон, даҳшатли ўйлардан эти жи-мирлаб кетарди... Мана ҳозир ҳам худди шундай бўлди: Розиянинг гапини эслаши билан бутун вужуди худди тикан қадалгандай ачи-шиб кетди...

У худди ёмон туш кўриб босинқирагандек, кўзларини очиб чуқур нафас олди. Хаёлидан яна боягидай:

— Менга нима бўлди?— деган фикр ўтди. Лабларининг четида пичоқ теккандай чуқур ажин тушган жойда, маъюс табассум жилваланди.— Ё Машҳуранинг кўз ёшлари бежиз эмасмикин?— деди у, лекин шу заҳотиёқ хаёлида яна ўзини-ўзи койиб берди:

— Муҳаббатнинг қадрига етмаган бундай қизнинг падарига минг лаънат! Унга ўша Тошқорадай зўри керак эди! Бир-бирига жу-да мос тушгандир!..

Воҳид бу фикрни кўнглидан бир неча мар-та ўтказди, лекин ажабо: машина қишлоққа яқинлашган сайин юрак уриши тезлашиб борар, кўнглининг бир четида ётган ёруғ ва маъюс эсдаликлар беихтиёр қайта уйғонмоқ-да эди.

Қишлоқ, унутилмас болалик чоғлари ўт-ган, илк муҳаббатининг гувоҳи, ҳаётидаги энг масъуд дамларнинг шоҳиди бўлган меҳ-рибон қишлоқ минут сайин яқинлашмоқда эди... Ана, худди денгиз устини қоплаб олган нафис пушти ранг ва оппоқ булутларни эсла-тиб, қийғос гуллаган биринчи боғлар кўрин-ди, узоқда икки қир ўртасидаги тепаликда қад кўтарган клуб устида, гулхандай тов-ланган қизил байроқ кўзга чалинди...

Воҳиднинг юраги гурс-гурс урар, гўё бу қишлоқда уни севгилиси кутаётгандай ҳаяжонланар, нафаси бўғилар эди.

Нега? Яхлит бир боққа ўхшаган бу кўркам қишлоқда уни нима кутиши мумкин?

— Ишқилиб тинчлик бўлсин-да!— деди у, телеграммани эслаб, сўнгра яна ўзини машинанинг суюнчиғига ташлади-да, кўзини юмди...

* * *

Воҳидларнинг боғи қишлоқнинг энг чеккасида, қирнинг этагида эди.

Машина тўхташи биланоқ қаёқдандир бир зумда ёпирилиб келган яланг оёқ, яланг бош болалар Воҳидни шовқин-сурон билан қуршаб олдилар. Бу — маҳалланинг, қариндош-уруғларнинг болалари эди. Улардан бир қанчаси дарҳол орқага қайтган машинани қувиб кетди, қолганлари Воҳидга қўшилиб, қий-чув билан ҳовлига ёпирилиб кирди.

Дарвозадан кирган ерда, ота-боболардан қолган кекса кавак тутнинг тагида, Воҳидни Рузвон хола қарши олди.

Кампир ҳар маҳалдагидай яхши кийиниб олган — эғнида кўкимтир гулдор штапель кўйлак, бошида оҳори тўкилмаган оппоқ шоҳи рўмол, оёғида чиройли амиркон кавуш эди. Лекин бунга қарамасдан кампир сўнгги бир-икки йил ичида ўзини хийла оздириб қўйгани сезилиб турар, кўзларининг, ингичка уч бурчак нягининг икки четидаги ажинлари қуюқлашиб, ўзи ҳам қандайдир чўкиб қолган эди. У, Воҳидни бўйнидан қучоқлаб ўпаркан, тўсатдан негадир йиғлаб юборди, сўнгра чет-

роқда, айвоннинг устунига суяниб, кўкрагига тушиб турган бир ўрим йўғон сочларининг учини ўйнаб турган Зарифага ўгирилди:

— Сен нега безрайиб қолдинг, ҳой юзсиз, аканг билан кўришмайсанми?

Ажабо: кампирнинг овози бурунгидай йўғон, қатъий, ўктам эди.

Воҳид синглисига кулимсираб қараб қўйди. Унинг олдида илгариги шўх, қувноқ эрка Зарифа эмас, бўйи етиб, қадди-қомати тўлишган, оппоқ юмалоқ юзи уятдан ловиллаб ёнган чиройли бир қиз турарди!

Онанинг гапига у «ялт» этиб қаради. Лекин Воҳидга шундай туюлдики, синглисининг чақнаб турган катта қора кўзларида шодлик эмас, аллақандай қўрқув аралаш бир ғазаб ифодаси бор эди. Умуман, унинг бутун қиёфасида худди тасодифан қафасга тушган бўри боласида бўладиган бир ҳадиксираш, тараддуд ва ётсирашлик бор эди.

Воҳид кулиб юборди:

— Сенга нима бўлди, Зарифа, нега бунақа ҳурпайиб турибсан?

— Бунга гапирма, бу ўзи шунақа ҳеч кимни танимайдиган бир бевош бўлган!— деди Рузвон хола ва рўмолининг учи билан кўз ёшларини артди.

Зарифа онасига ҳам ёқтирмаган кўз билан «ялт» этиб бир қараб қўйди, сўнгра бир-бир босиб Воҳиднинг олдига келди.

— Салом!— деди секин, деди-ю, нимагадир қулоқларигача қизариб чопганича уйнинг орқасига ўтиб кетди.

Воҳид ҳайрон бўлиб онасига қаради.

— Нима гап? Тинчликми ўзи?

— Тинчлик, болам, худога шукур.

— Телеграммангизни олиб жуда шошиб қолдим-у! Бир гап борми?

— Буни мендан сўрама, болам, аканг келсин, келин ойинг келсин, ўшалар гапириб берар!— кампирнинг овози титраб кетди,— қариган чоғимда адойи тамом бўлдим!— деди у ва йиғламсираганича айвонга кўрпача ёза бошлади.

Воҳид айланасига райҳон ўтқазилган сўрига омонатгина ўтирди.

Ҳовлидаги олча ниҳоллари, рўпарадаги Воҳидларникига нисбатан баландроқ бўлган Розияларнинг боғидаги қийғос гуллаган олмалар, ажиб бир гулдаста кашф этган, дарахт шохларини силаб-сийпаб эсаётган майин тоғ шабадаси шундай салқин ва муаттар гул ҳидига тўла эдики, гўё бол тотийётгандай туюларди кишига. Воҳид худди бошқа бир жойга келиб қолгандай сезарди ўзини.

Розияларнинг боғида, ерга теккан олма шохларининг орасида, кенг яғринли, новча, қоп-қора сочларининг қуюқлигидан бошига ағдарма телпак кийиб олганга ўхшаган бир йигит бир зум кўринди-ю, ғойиб бўлди.

«Ким экан бу йигит, наҳотки Собиржон бўлса? Жуда ўзгариб кетибди-ку!»

Воҳиднинг кўнглида яна боя йўлда, шаҳардан чиқиб биринчи боғларни кўрганда уйғонган маъюс, аллақандайдир ёруғ ҳислар уйғонди. Бу ерда ҳам гўё ҳеч нарса ўзгармаган, айти маҳалда нимадир ўзгарган эди, нимадир умр ўтиб кетаётганини, бахтиёр ёшлик йиллари энди ҳеч қачон қайтиб келмаслигини эсга солиб турарди.

Рузвон ўғлининг олдига бир коса қаймоқ қўйиб келиннинг ҳол-аҳволини сўраб улгурмаган эди ҳамки, катта акаси билан келин ойиси кириб келди. Воҳиднинг кўзига улар ҳам сўнгги бир-икки йил ичида жуда ўзгариб кетганга ўхшаб кўринди. Акасининг калта, тўрт бурчак соқолидаги оқ туклар кўпайиб, ялтираб кўзга ташланиб турар, лаб-лунжлари пуфлаб шиширилганга ўхшар, қип-қизил юзи ажинсиз бўлса ҳам, ўзи ҳорғин эди, энтикиб нафас олар, афтидан, касалманд эди. Келин ойиси эса бурунгидай қошларини туташтириб, йўғон қилиб ўсма қўйган, киприкларини сурма билан қорайтириб олганди. Лекин у ҳам ёшлигидагидай чиройли кўринмас, қарилик ўзига зеб беришни яхши кўрган бу сатангамо хотинни ҳам енга бошлаган эди. Келин ойиси фақат бир жиҳатдан ўзгармаган — бурунгидай сўзамол ва билағон эди. У лаби лабига тегмасдан дам Машҳурахоннинг ҳол-аҳволини суриштирар, дам ўз ҳаётидан нолиб кетар, дам келин пошшани олиб келмагани учун Воҳиддан гина қиларди. Телеграммага сабаб бўлган воқеани ҳам келин ойиси бошлаб берди. Лекин боя «мени кўй, бу ёғини аканг билан келин ойинг айтиб берсин!» деган Рузвон хола, келин ойиси гап очиши билан ўзини тутиб туролмади, рўмонининг учи билан кўз ёшларини арта-арта, ўзи сўзлаб кетди.

Воҳид Зарифанинг бояги қилиқларига, худди қопқонга тушиб қолган бўри боласидек, ҳурпайиб туришларига, ҳадиксираб қарашлари ва кўзларидаги нафрат алангасига эндигина тушунди.

У Собирни яхши кўриб қолганмиш!

Демак, Собирнинг олма шохлари орасидан мўралаб юриши ҳам бежиз эмас экан!

Воҳид кеча телеграммани олганда қанчалик ташвишга тушмасин, бунчалик бемаъни ва аҳмоқона бир муаммога дуч келишини тасаввур этмаган эди!

Рузвон хола қўллари билан тиззасини муштлаб куюниб гапирарди:

— Ахир, юзимга оёқ қўйиб, элу юрт олдида шундай беҳурмат қилган бу хонадон билан қанақа қилиб қудачилик қиламан? Қандоқ қилиб остонасига қадам босаман!

Воҳид ўрнидан туриб кетди. Боя, келин ойиси гапнинг учини чиқарган пайтда, фақат бемаъни бир нарса бўлиб туюлган бу янгилик, Рузвон холанинг ноласидан кейин бошқа бир маъно кашф этиб, дилига озор бера бошлади. Гапнинг тагида кишининг иззат-нафсига тегадиган, кишини ҳақорат қиладиган бир нарса бор эди. Наҳотки Зарифа, Воҳид шундай яхши кўрган, қўлида кўтариб катта қилган, синглим, деб эркалаб юрган Зарифа, бунчалик беандишаликка борса? Розия уни, Воҳидни қанчалик ҳақорат қилганини, унинг энг азиз ҳисларини поймол этганини кўра туриб, унинг укасига муҳаббат қўйса? Собирни деб ўз оиласидан юз ўгирса?.. Севги қанчалик нозик туйғу бўлмасин, наҳотки унинг синглиси шунчаликка борса? Наҳотки Воҳиднинг ҳис-туйғулари билан мутлақо ҳисоблашгиси келмаса?.. Эҳтимол, Рузвон холанинг гап-сўзларида эскиликнинг, юз йиллар давомида қонига сингиб кетган урф одатларнинг таъсири бордир, эҳти-

мол, лекин чуқурроқ ўйлаб қараган ҳар бир киши шу тобда онанинг «қорнига эмас, қадрига йиғлаётганини тушуниш қийин эмас-ку!» Ахир унинг, Воҳиднинг ҳам ўзига яраша обрўси, йигитлик ғурури, иззат-нафси бор-ку! Наҳотки Зарифа буни тушунмаса?

— Билмадим, бу сурбет лўливачча қизимнинг бошини қандай айлантириб қўйдийкин?— дерди Рузвон хола бўғилиб. Тағин тузукроқ бўлса ҳам майли эди, шунча йил армияда юриб ортдириб келган ҳунари шопирлик бўпти!

— Қайсинглимни йўлдан урган Собиржон дейсизми, ойижон ўша шаллақи эгачиси!— деди келин ойиси.— ўзи шопирга тегиб олгандан кейин катайса қилиш ёқиб қолгандир-да!

Гап Розия устида борарди. Воҳид юришдан тўхтади.

— «Қайси шофер?— хаёлидан ўтди унинг.— Нега шоферга тегади? Тошқора қаёқда қолди?»

Воҳид сўрамоқчи эди, бироқ шу маҳал боядан бери индамасдан қаймоққа нон тўғраб ўтирган акаси бирдан ўшқириб берди:

— Бас! Бўлди! Бу қишлоқда ё у турсин, ё биз! Халқ ўртасида бошимизни кўтариб юролмайдиган бўлдик. Чақир ўзини!

У гапини айтиб тамом қилмаган эди ҳамки, тўсатдан ўнг томондаги олчалар шитирлаб, оппоқ гуллари «дув» тўкилди-ю, Зарифанинг ўзи чиқиб келди.

Унинг кўзлари йиғидан қизариб кетган, бурун катаклари пирпираб учар, лекин ловиллаб ёнган юмалоқ юзида, қисилган лаб-

ларида, бутун важоҳатида ажойиб бир қатъийлик, журъат, ҳеч нарсадан қайтмасликка қарор қилган одамларда бўладиган бошқача бир жасорат жилваланиб турарди.

— Мана, мен келдим!— деди у Воҳиднинг олдида тўхтаб ва нафаси етмагандек, энтикди.— Менга нима дейсизлар? Менинг гуноҳим нима ўзи?

— Вой тавба! Шарми ҳаё қолмади деганлари мана шу-да! Вой тавба!

У хина қўйилган калта йўғон бармоқлари билан кўйлагининг ёқасини маҳкам тутамлаб олган, лекин сурма қўйилган кўзларида истехзо аралаш шодлик ифодаси бор, у гўё: «Мана, мақтанган авлодларинг қанақа бўлиб чиқди! Кўриб қўйинглар!» — деяётгандай эди.

— Сизга қолса ўзингиздан бошқа ҳамма беҳаё!— деди Зарифа ва яна энтикди.— Мана шунақа гаплар билан у бечоранинг бошига етувдиларинг! Энди... Энди менинг ҳам...— Зарифа гапира олмасдан юзини четга бурди.

— Ҳой, менга қаранг, Зарифахон?— деди келин ойиси,— биз кимнинг бошига етибмиз? Нималар деяпсиз ўзингиз?

Зарифа йиғидан тўхтаб, шартта ўгирилиб қаради.

— Бошига етганларинг ёлғонми? Қани унинг Тошқорага теккани?— деди Зарифа ва тагин боягидай тескари бурилди-да, юзини қафти билан босиб йиғлаб юборди.

«Розияни айтяпти!»—хаёлидан ўтди Воҳиднинг. Тўсатдан Рузвон хола ҳам Зарифага қўшилиб йиғлаб юборди.

— Сен бевош кимга ўхшадингки, бунчалик безбет маҳмадона бўлдинг!— деди у йиғи аралаш.— Сен ҳали шошмай тур! У шаллақига Тошқора чўтми? У ҳали ўнтасига тегиб чиқди! Худога минг карра шукурки, ўғлимни у юзсиздан соқит қилди! Худога шукурки, ундан юз марта ақлли, юз марта кўҳлик келиним бор, Биз эмас, ўзи аҳмоқ бўлиб қолди!

Воҳид гаранг бўлиб қолди. Бу жанжал, бу гапларда кишини ҳақорат қиладиган қандайдир бир нарса бор эди. Воҳид буни бутун вужуди билан ҳис этар, жанжалга барҳам бериш кераклигини тушунар, лекин негадир журъат этмас, нимадир уни тўхтатиб турарди. Зарифа эса, худди кўнглидаги бор гапни айтиб бўлгандек индамас, жимгина йиғлар эди.

— Бас, бўлди!— деди ниҳоят акаси ва катта, гўштор мушти билан хонтахтани бир урди.— Бўлди деяпман сенга! Бу қишлоқда ё сен тургин, ё биз!

У оғир қўзғалиб ўрнидан турди ва айвоннинг устунини қучоқлаб, гурс этиб пастга тушди. Шунда Воҳид ҳам бирдан ўзига келди:

— Қўйинг, ака, кераги йўқ!— деди у секин. Сўнгра, акаси унинг гапига эътибор бермасдан Зарифага томон юрганини кўриб олдини тўсди:

— Кераги йўқ деяпман сизга!

Зарифа йиғидан тўхтаб «ялт» этиб Воҳидга қаради. Унинг ёш билан ювилган юмалоқ юзида олдин таажжуб ифодаси кўринди, сўнгра кўзлари пирпираб, умид аралаш қувонч билан алмашди.

— Бор, ўзимиз гаплашамиз!— деди Воҳид.

— Акажон!— деди, Зарифа секин титроқ овозда. У Воҳидга қараб интилди ҳам, лекин унинг ерга қараганини кўриб, ўзини олчазорга урди. Олча гуллари, худди супра қоқилгандай, ҳавони тўзғитиб юборди.

Акаси ҳовлининг ўртасида ҳайрон бўлиб тўхтаб қолган, келин ойисининг юзида ҳақорат ва ғурур ифодаси бор, онаси ҳамон ер чизиб йиғлаб ўтирарди.

— Хўш нима қилмоқчисан? Рухсат бермоқчимисан?— деди ниҳоят акаси.

Воҳид ҳануз олчазорга тикилиб турарди.

— Билмасам,— деди у, хиёл ўйланиб,— агар кўндира олсаларинг... Умуман... Бу ишга мени аралаштирманглар. Мен унга бир нима деёлмайман. Билганини қилсин!

Воҳид бир-бир босиб олмазорга қараб кетди. Гулларни тўкиб юбормаслик учун олма шохларини секин четга суриб боққа шўнғиркан, орқадан акасининг:

— Қаёққа йўқолди? Бор, топиб кел уни! Ўзим гаплашаман!— деган овозини эшитиб беихтиёр тўхтади.

— Бошида сизга айтувдим, эҳтиёт бўлинг девдим!— дерди акаси, афтидан, Рузвон холага мурожаат қилиб.

— Ойимда гуноҳ йўқ,— деди келин ойиси,— ҳаммасига ўша шаллақи сабабчи. Қиз бечоранинг бошини айлантириб қўйган. Унингчидан ўқиб юрган чоғларидаёқ иккиси оғиз-бурун ўпишиб юрарди!

Воҳид бир зум орқасига қайтгиси келиб иккиланиб турди, кейин қўлини бир силтадида, илгарилаб кетди.

Ҳозирги жанжал Воҳиднинг дилида жуда оғир таассурот қолдирган эди. У Зарифа ҳақ эканини тан олаётган бўлса ҳам, ҳатто ҳозир унинг ёнини олгани учун ўзидан мамнун бўлса ҳам, синглицининг гаплари, ўзини бу даража кескин тутиши қалбида қандайдир ёқимсиз асорат қолдирган эди. Кечагина мактабни битирган ёш қиз на унинг, на онаси ва на қариндош-уруғларининг истак-орзулари билан ҳисоблашмаса, бу қилиғи унга, Воҳидга қанчалик озор беришини тушунмаса... Бунда ўчи борми?! Лекин шу топда унинг хаёлидан чиқмасдан кўнглига озор бераётган нарса бу ҳам эмас, унинг кўнглини ғаш қилаётган нарса Розиянинг Тошқорага тегмасдан, бошқа бир «шопир болага» текканлиги тўғрисидаги янгилик эди!

Воҳид ўшанда, Розия билан алоқани узиб кетган пайтларида онасига ҳам, синглицига ҳам хат-хабарларида унинг исмини тилга олишларини ман қилиб қўйган. Чунки у маҳалда Розиянинг исмини эшитишнинг ўзи оғир эди. Шунинг учун ҳам бу хабар Воҳидни айнақса таажжубда қолдирган эди.

«Нега Тошқорага тегмадийкин? Ўзи тегмадимикин ё Тошқора аблаҳлик қилиб, алдаб кетдимикин?» ўйларди Воҳид. Бу ўйлардан қутулиш ниятида атрофига аланглар, хаёлини бошқа ёққа буриб юборгиси келар, лекин бу ўйларга яна қайтганини ўзи ҳам сезмай қоларди. Бу муаммо, агар масаланинг тагига етмаса, фақат ҳозиргина эмас, балки бутун умр унга азоб беришига имони комил эди.

Мана, танаси ковак таниш олма!.. Розия

унинг тепасида туриб, Воҳиднинг бошига олма ёғдирган, сўнгра сакраб тушиб, бутун гўзаллигини намойиш қилган гўё тўсатдан топилган тилла узукдек кўзларини қамаштириб юборган жой худди мана шу эди! Афсуски, бу узук тилла эмас, мис чиқди!

Воҳид қадамини жадаллатиб, олмазордан чиқиб олди. Богнинг охиридан бошланган ва майин бўлиқ майсалар билан қопланган қир, худди баланд, ям-яшил ғарамни эслатарди...

Чап томонда, қирнинг этагида чигит экишга ҳозирланиб қўйилган катта майдон қорайиб ётар, узоқда, даланинг этагида ўрмалаб юрган тракторлар дўмбайиб кўринар, берироқда кетмон чопаётган қизлар саф тортган эди.

Унг қўлда, қирнинг ён бағрида, яккам-дукам боғлар худди ерга қўнаётган оқ парашютларга ўхшаб кетар, боғларга олиб чиқадиган илонизи йўлдан бир йигит билан бир қиз Воҳидларникига томон тушиб келарди. Қизнинг эгнидаги хонатлас кўйлаги қуёш нурларида минг тусга кириб товланарди...

— Ясан-тусан жойида-ку, ким бўлдикин?— деди Воҳид. У бир озгача кўзини узмай тикилиб турди, сўнгра бирдан юраги беҳосдан қафасга тушган қушдек питирлаб қолди!

Атлас кўйлакли қиз... Розия эди!..

Воҳид кутилмаганда ғалати бир шошқалоқлик билан ўзини олмаларнинг панасига олди. Юраги ҳамон гупиллаб урар, ўпкаси қисилган, худди ҳаво етишмай қолгандай. Ҳансираб нафас оларди.

Қир билан боғ ўртасидан катта ариқ ўтар, пахтазор томонда омонатгина бир кўприк бўларди. Гулсин холанинг боғига ўша кўприкдан ўтиларди. Улар, афтидан, шу кўприкка қараб келардилар.

Воҳиднинг назарида ҳар бир минут бир соатга чўзилаётгандай эди. Ниҳоят, шип-шип этган оёқ товушлари, кулган овозлар эшитилди. Эри ўрта бўйли, узунчоқ юзли, ўспиринга ўхшаган ёшгина йигитча эди. У ўнг қўлидаги калтагина тол чивиқ билан Розиянинг бўйини, юзини қитиқлар, Розия хипчинни юлиб олишга ҳаракат қилар, лекин тутиб ололмасдан гоҳ жаҳли чиқар, гоҳ эрига қўшилиб кулар эди.

У боя Воҳидга кўзи тушганми, йўқми, ишқилиб, рўпарага келганда, бир озгача боққа тикилиб борди... Ажабо: у ҳеч ўзгармаган эди! Юзи, бўйни; қўллари ўша унутилмас ёз кунларидагидай қуёшда қорайган, соғлом, кулганда оқ тишлари бурунгидай ялтирайди, билинар-билинемас қирғий бурнининг четларида, ёноқларида, ёқимтой табассум жилваланади... Қадди-қомати ҳам бурун қандай бўлса шундай нозик новдани эслатади, фақат кўзлари... кўзлари бир оз маъюс кўринади!..

Разия ўтиб кетиши билан Воҳид бирдан ҳолсизлангандай бўлиб, ариқ бўйига ёнбошлади.

Йўқ, эрталабдан бери ўйлаган ўйларининг ҳаммаси бекор эди! У Розияни ҳеч қачон унутган эмас, зотан унутиши мумкин ҳам эмас эди. У эндигина Машҳуранинг кўз ёшлари бежиз эмаслигини, бу севги энди бутун умр унинг

дилида оғир бир дард, давосиз бир жароҳат бўлиб қолишини тушунган эди!..

Воҳид шу аҳволда узоқ ўтирди. У қанча вақт ўтганини билмас, афтидан, бир-икки соат ўтган бўлса керак, чунки қаёқдандир эшитилган оёқ шарпаси қулоғига чалиниб бошини кўтарганида, қуёш терак бўйи баландлаб қолган эди.

Унинг ёнбошида, ариқнинг нариги юзида, сал қисилган қўй кўзлари билан Воҳидга синовчан тикилиб, бўлажак куёви Собир турарди!

Эгнида ҳарбий гимнастёрка, оёғида ойнадай ялтираган хром этик, қўлида қалин гуллаган олма шохчаси.

— Салом, Воҳид ака!— деди у ва бир сакрашда ариқдан ўтиб қўлини чўзди,— кечирасиз, сиз билан бир гаплашмоқчи эдим!

Овози кутилмаганда йўғон, дўриллоқ эди.

— Хўш?— деди Воҳид.

У кулимсираб турган бу чиройли йигитга нисбатан бир вақтнинг ўзида қалбида ҳам дўстона бир туйғу, ҳам аллақандай душманлик ҳис этарди. Воҳидга айниқса, унинг кулимсираши ёқмас, бу табассумда қандайдир куч, ирода, ғолиблик сезилиб турарди.

— Шу дейман, ўзингиз тушунадиган, ўқиган одамсиз... Мана шу майда-чуйда, бемаъни гапларнинг нима кераги бор?— деди Собир.

— Қайси гапларни айтасиз?— деди Воҳид ва тушуниб туриб шундай деганидан ғижиниб қўйди.

— Мен ҳайронман,— деди Собир,— тўғриси айтсам... қанчалик қаршилик қилманг-

лар... Мен барибир Зарифага уйланаман! Шундоқ бўлгандан кейин бу машмашанинг нима кераги бор?

У яна кулимсиради. Бу кулгидан, худди бошига биров тўсатдан бир челак совуқ сув қуйиб юборгандек, Воҳиднинг аъзойи баданини жимирлатиб юборди.

«Розиянинг шунча ҳақорат қилгани етмагандек, бу сурбет нима демоқчи яна?»

— Барибир ўйланар экансиз, мен билан гаплашиб нима қиласиз?— деди у ва нафаси тикилиб энтикди.— Уйланаверинг!..

Собир ҳануз унинг юзига тикилиб, жилмайиб турарди.

— Энди... бир томондан қўшничилик, иккинчи томондан... Мен сизни... ҳар ҳолда... тушунадиган йигитлардан, деб ўйловдим.

— Йўқ, мен тушунмайдиган йигитларданман!

— Шунақами?— деди Собир,— майли, энди... ўзингиз биласиз аммо...

— Боринг, ишингизни қилинг!— деди Воҳид ва унинг кулиб турган чиройли кўзларини, мўйловчасининг четидаги истеҳзоли табассумини кўрмаслик учун шартта бурилиб, олмазорга кириб кетди. Бир-икки қадам юргандан кейин орқасидан Собирнинг:

— Қойилман!— деган овозини эшитиб қолди.

«Уят-андиша деганни билмаган сурбет!»— деди Воҳид хаёлида. У титрар эди.

Ғазаб ва ҳақорат туйғуси шунчалик кучли эдики, қаёққа кетаётганини билмас, юзига олма шохлари урилиб қаттиқ оғритаётганини сезмас эди. Тўсатдан қаердандир ён томони-

дан, оёқларининг остига четига тўрт бурчак қоғоз боғланган бир тош келиб тушди.

Воҳид олдин сесканиб кетди, сўнгра тошни қўлига олиб, ипини ечди.

«Сизга икки оғиз гапим бор. Мумкин бўлса кечқурун, пода қайтгандан кейин боғнинг охиридаги мирза теракнинг ёнига келсангиз... жуда миннатдор бўлардим. Розия!»

Воҳид шошиб ён-верига қаради. Узоқда, олма шохлари орасида Зарифанинг кўйлаги милт этгандек бўлди. Воҳиднинг юраги гуп-гуп урарди...

* * *

«Бир оғиз зарур гапим бор!.. Қанақа гап! Нима демоқчи! Турмушга чиққан ёшгина бир жувоннинг бир маҳаллари уни севган ёш йигитга нима гапи бўлиши, мумкин?»

Воҳиднинг боши қотиб қолди.

Тушга яқин унинг қишлоққа келганини эшитиб. ёр-дўстлари, мактабдошлари йўқлаб келишди. Уларнинг кўпчилиги ўзи битирган ўрта мактабда ўқитувчилик қилишар, баъзилари колхоз бухгалтериясида ишлашар эди.

Эхтимол, Розия бундай қилмаганида Воҳид ҳам ўз қишлоғига келиб ишлаган бўларди, чунки молия институтини битириши олдидан колхоз раиси унга экономистлик лавозимини ваъда қилган эди. Воҳид бунга розилик ҳам берганди, лекин кейин ҳамма нарса алғов-далғов бўлиб кетди-ю, Воҳид Фарғонадаги йирик колхозларнинг бирига кетиб қолганди... У ҳатто ўқишни битирганидан кейин келмаган ҳам эди, ҳолбуки, дўстларининг айтишича ик-

ки йил ичида қишлоқ жуда бошқача бўлиб кетганмиш... Воҳид уларга қўшилиб, қишлоқни бир айланиб келди. У йўқ вақтида рўй берган бу ўзгаришларни томоша қилди. Қишлоқ ўртасидаги катта тепалик текисланиб, кўркам паркка айлантирилган, эски уйларни емириб, ўқдай тўғри кўча тушганди. Воҳид бунинг ҳаммасини қизиқиб томоша қиларди-ю, бироқ қаерга бормасин, кимлар билан гаплашмасин хаёлидан Розиянинг хати кетмас, ҳар сафар уни эслаганда, юраги ўйнаб, аъзойи бадани жимирлаб кетарди. Унинг хаёлини аллақандай нотинч ўйлар банд этар, дам бутун вужудини иссиқ бир ҳаяжон чулғаб оларди. Кўнглининг бир четида Воҳид бу учрашувда гап Зарифа билан Собир тўғрисида боришини сезиб турар, лекин Розиянинг у билан хилват жойда, эридан яширин учрашмоқчи бўлиши... Уни бир ҳаяжонлантирар, бир юрагига ғулғула соларди. Бунинг ҳаммаси қўшилиб, миясида яна ўша нотинч саволни туғдирарди: «Менга қанақа гапи бўлиши мумкин? Нима дейиши мумкин?»

Кечқурун, учрашув вақти яқинлашиб қолганда, акаси билан келин ойиси яна келишди. Боя кундуз Зарифани қидириб топа олмаганлари учун ҳал қилувчи суҳбат кечқурунга қолдирилган эди. Лекин Воҳид «кепгашнинг очилиши»ни кутиб ўтиролмади, вақт яқинлашган сайин юраги ўйнаб, теракзорга қараб кетди.

Қуёш ботган, бироқ атрофидаги боғлар, сарви қомат тераклар, узоқда оқариб турган тоғ чўққилари ҳамон майин нур пардаси билан ўралган, гўё қуёш бутун борлиқни нафис бўёқлар билан бўяган-у, бу бўёқ ҳали қурима-

ган эди... Теварак-атрофдаги боғлардан қўй-қўзиларнинг маъраши, бола-чақанинг қий-чуви эшитилиб турарди. Бу ғалати овозлар кишига узоқ болалик йилларини эслатар, ҳазин мусиқадай таскин берар, осойишталикка ундарди.

Аста-секин осмонга чапланган нафис пушти ранг бўёқлар сўниб, кул ранг тусга кирди, терак япроқларини шитирлатиб тоғ шабадаси елиб ўтди... Воҳид Розиянинг йўлига қанчалик тикилмасин, хаёлга толиб, қаёқдан келганини пайқамай қолди.

У оёқ шарпасидан сесканиб кетганида Розия ундан уч қадам нарида, олдини тўсган олма шохини эгиб, узун нозик бармоқлари билан гул япроқларини силаб турарди. Унинг бошида юпқа оқ доқа рўмол, эгнида оқ шойи кўйлак, оёғида оқ босоножка эди. Бу оқ кийим уни қандайдир ёш келинга ўхшатиб юборган, ҳаяжонланганидан бўлса керак, олма гуллари билан силаб, қошларини чимириб, уялинқираб туришида ҳам ёш келинларда бўладиган бошқача бир назокат бор эди.

Воҳид ўгирилиб қараши билан Розия, худди бирдан ҳушига келгандай, олма шохини четга суриб, кескин ҳаракат билан олдинга ўтди ва унга бир-икки қадам етмасдан тўхтади.

— Салом, Воҳид ака!

Қошлари боягидан ҳам кескин чимирилган, бурун катаклари сал керилган, кўзларида, юриш-туришида аллақандай бир кескинлик бор, фақат овози сал бўғиқ, ўзини қанчалик дадил тутишга ҳаракат қилмасин, ҳаяжонланган сезилиб турибди.

Воҳид ундан кўзини узолмас эди.

Икки йилдан бери дилига озор бериб келган алам ва ҳақорат ҳислари негадир бирдан сўниб, маъюс ва мулойим бир туйғу билан алмашган эди.

— Салом, Розия!— деди у ва қўлини чўзди.

Розия тортиниброқ кўришди. Бир нафас, бир дақиқа бир-бирига тикилиб қолдилар гўё дилларида жўш ураётган тўс-тўполон ҳисларни бир-бирларининг кўзларидан уқиб олишга уриниб кўрдилар. Сўнгра иккиси ҳам баравар кўзларини четга олиб қочдилар. Розия кўкрагидан пастга тушган рўмолининг учларини бармоғига ўраб ўйнай бошлади.

Воҳид нима қилишини билмас эди. Зотан ҳаётидаги бахтиёр дақиқаларга, жуда оғир, даҳшатли дамларга сабаб бўлган бу қизга нима дейиши мумкин? Айтгани фойдаси нима? Фақат... уни бу ерга келишга нима мажбур этдийкин? Нима демоқчи? Ҳақиқатан ҳам укаси билан Зарифа тўғрисида гаплашмоқчимиз? Ёки шу баҳона билан уни, Воҳидни тарк этиб, қанчалик бахтли турмуш кечираётганини кўрсатиб қўймоқчимизкин? Ёки, аксинча, ўз турмушидан унга нолимоқчимизкин?

— Овора қилганим учун кечирасиз...— деди Розия энтикиб,— мен сиз билан икки ёш тўғрисида бир оғиз гаплашсам девдим... Энди... Буларнинг тақдири қандоқ бўларкин? Нима қилмоқчисизлар ўзи?

Воҳид хийлагача нима дейишини билмай туриб қолди.

— Сизнингча, нима қилсак бўлади,— ниҳоят деди у,— нима қилсак тўғри бўлади?

Розия кўзини ердан узиб, секин қаради. Воҳид унинг юзидан қони қочиб, бурун катакларини пирпираб учабошлаганини кўриб турарди.

— Кечирасиз, мен сизга қандоқ қилсангиз тўғри бўлишини тушунтириб қўйгани келганим йўқ бу ерга!— деди у. Овози тўсатдан ўзгарган, бояги ҳаяжон йўқолиб, қандайдир ғазаб аралаш бир кескинлик пайдо бўлганди.

— Мен сизга ақл ўргатишга ожизлик қиламан,— деди у ва хиёл жим қолди.— Сиз олий маълумотли, оқу қорани биздан яхшироқ таниган бир интеллигентсиз! Лекин... қачонгача бу... ярамас эски урф-одатлар ҳаётимизни заҳарлайди? Қачонгача бахтимизга ғов бўлади? Қачонгача энг яхши ҳисларимизни ҳақорат қилади? Наҳотки энди шу эски урф-одатни, деб, бу иккисини ҳам бахтсиз қилсак?— Розия яна боягидай, нафаси сиқилиб энтикди.— Мен ҳайронман,— деди у бирдан овози ўзгариб,— буни ҳамма ўйламаганда ҳам сиз ўйлашингиз керак эди-ку? Наҳотки сиз ҳам ўйламангиз?

Воҳид эндигина Розиянинг гап-сўзларида, хатти-ҳаракатларида, ўзини туттишида худди Собирнинг хатти-ҳаракатлари, гап-сўзларида бўлгандай бир ҳурматсизлик, кишини ҳақорат қилувчи, иззат-нафсига тегувчи бир андишасизлик, ўзига ишонч, кибр борлигини пайқаб қолди. У ўз гуноҳини мутлақо инкор этиши, ҳамма айбни аллақачон унга, Воҳидга, қолаверса эски урф-одатларга, тўнкаб қўйгани кўриниб турарди. Афтидан, у Воҳидни қанчалик ҳақорат қилганини тасаввур ҳам этмас, Рузвон холанинг Зарифа билан Собирнинг қўшилиши-

га қарши чиқишини ҳам фақат эскилик таъсири деб билар, бу қаршилиқни туғдирган асл сабабларни нақадар чигал эканини тушунмас, зотан тушунишдан ожиз эди!..

Воҳид бутун вужудини майда, асабий титроқ босиб бораётганини сезиб турарди. Титроқ кучайиб борарди.

— Ҳамма айбни эскиликка ағдаришдан осони йўқ,— ниҳоят деди Воҳид. Унинг овози асабий, бўғиқ эди,— умуман... Нега энди бу тўғрида ҳамма ўйламаганда ҳам мен ўйлашим керак экан? Нима демоқчисиз? Очигроқ айтинг!

Розия олма гулларини силашдан тўхтаб, катта, ўйчан кўзлари билан Воҳидга бир қараб қўйди, сўнгра гулларни битта-битта юлабошлади.

— Кечирасиз!— деди у, анчадан кейин секин, титроқ овозда,— мен ўша маҳалдаги... ҳамма сўзларингизга, севгингизга, тақдим этган тилла узукларингизга, ҳаммасига ишонган эдим!

— Ишонган эдим!— деди Воҳид,— ишонмасликка қанақа далилларингиз бор?

Розия худди бир нарсадан чўчиб тушгандай, бошини кескин кўтариб қаради. Унинг кўзларидаги бояги маъносифода ўзгариб, унинг ўрнини ҳайрат эгаллаганди.

— Агар бу сўзингиз чин бўлса... агар ўша маҳалда айтган гапларингиз рост бўлса,— деди у лаблари титраб,— мен нимага Тошқорага турмушга чиқмасдан... бошқа бировга турмушга чиққанганимни бир ўйладингизми? Бунинг сабабини бир суриштириб кўрдингизми?..— деди Розия ва нафаси етмагандай

сўзида тўхтади.— Унинг чақнаб турган катта кўзлари тўсатдан жиққа ёшга тўлди.— Ё бўлмаса... келин ойингиз айтгандек мен ҳали ўнта эрга тегиб чиқадиган бир... шаллақи эканимга ишонасизми?

Воҳид ёнидаги олмага суянди ва четга қаради. Ажабо: бир неча йилдан бери дилида тўпланган алам ва изтироблар акс этиб «ишонасизми?» деб порлаб турган бу мусаффо кўзларга тўғри қараш, сўз топиб жавоб бериш осонми?

— Албатта, ишонсангиз керак!— деди ниҳоят Розия ва юзини рўмолча билан ўраб бирдан ҳўнграб йиғлаб юборди. У худди бировдан дакки еган ёш боладай куюниб, елкалари титраб йиғлар, бояги ғурур, ишонч, Воҳидга манманлик бўлиб туюлган хатти-ҳаракатлардан нишона ҳам қолмаган эди. Унинг йиғиси фақат чинакам бахтсизлик рўй берганда бўладиган бўлакча бир изтиробга, чуқур нидога тўла эди!

Воҳид эрталаб, Розия Тошқорага турмушга чиқмасдан, бошқага текканини биринчи марта эшитганидаёқ ҳайрон бўлган эди, лекин аччиқ ҳақиқатга қанчалик тайёрланаётган бўлмасин, бунчалик бўлишини хаёлига келтирмаган, Розиянинг бу гаплари унга бунчалик таъсир этишини, бутун хаёлини ост-уст қилиб юборишини кутмаган эди!.. У Розиянинг йиғиси юрагига игнадай санчилиб, бутун вужудини тимдалаб юбораётганини ҳис этар, лекин гапирай деса тилига сўз келмас, гапиришга ожиз эди! У фақат бир нарсани — энди ҳеч қачон ўрнига келмайдиган бир хатога йўл қўйганини, эҳтимол умрбод эсидан чиқмас, лекин тузатиб бўл-

майдиган даҳшатли бир воқеа рўй берганини биларди, холос!.. Бироқ бунга ишониш, буни тан олиш оғир, ҳатто мумкин ҳам эмас эди!

— Шундоқ экан.. Нега бошда тузукроқ тушунтирмадингиз? Нега яхшироқ гаплашишни ҳам хоҳламадингиз?— алам билан деди Воҳид ва секин, қандайдир қўрқинқираб, Розиянинг билагидан ушлади,— эсингиздами?..

Розия қўлини унинг қўлидан секин чиқариб олди.

— Сиз-чи? Сиз ўшанда қай аҳволда борганингиз, нималар деганингиз эсингиздами?

Ҳа, қандай боргани эсида бор. Уйда эшитган гаплардан аламига чидай олмасдан, ичиб борганди! Розияни кўрганда журъатини йўқотиб қўймаслик учун бор гапни бир йўла айтиб, ҳақорат қилиб бўлса ҳамки, аламини олиш учун маст бўлиб борганди!.. Бунинг ҳаммаси тўғри, лекин...

— Сиз уларнинг ярамас, ифлос гапларига ишониб турганингизда мен нима ҳам дердим? Наҳотки, сиз ёш бир қиз учун севимли йигитига ўзининг бегуноҳ эканини исбот қилиб гапириб, бировлар билан ўйнашмаганлигини далиллаб бериш.. нақадар оғир эканини тушунмасангиз!— деди Розия энтикиб.— Сиз ўшанда нималар бўлганини одамлардан бир сўраб кўринг-чи: келин ойингиз билан акангизнинг ўғли босган ҳар бир қадамимни ўлчаганларидан хабарингиз борми? Спектаклга бормаёсан, деб неча марта тўполон кўтарганларини, ҳатто кинога бормаёсан деб орқамдан пойлаб юрганларини биласизми? Ахийри янги йил кечаси Тоштемир ака уйга узатиб қўяман, деб бирга келаётганларида катта йўлда олдимиз-

ми тўсиб қандай ҳақорат қилганларини бир суриштириб кўрдингизми?

Йўқ, Воҳид бун суриштириб кўрган эмас, чунки ўз севгисига вафодор қиз бундай қилишга, янги йил кечасида ўлтиришларга боришга, бошқа бир эркакнинг кузатиб қўйишига розилик беришига ҳақи йўқ деб биларди, чунки фақат бевафо ва беҳаё қизларгина шундай қилади деб ўйларди, чунки акасининг ўғли, опаси ва қариндош-уруғларининг Розия тўғрисидаги ҳар бир сўзига ишонган эди!.. Шунинг учун ҳам ўша кеча амбулаторияга фақат битта мақсадда, Розияни ҳақорат қилиш мақсадида борганди!

Ҳа, бунинг ҳаммаси эсида бор, ҳаммаси худди Розия айтгандай бўлганди... Лекин... Ахир, Воҳид бунчалигини билмаган эди-ку! Бунчаликка борган экан, нега Розия эртасига унинг олдига келмади? Нега бу гапларини ўшанда айтмади!

— Нега?— деди Розия, овози титраб,— чунки, мен севгимизга ишонган эдим! Сизни бунақа қилади деб, ҳали тўй бўлмасдан туриб севган қизидан шубҳа қилади, деб сира ўйламаган эдим. Эсингиздами, ўша йили ёзда биринчи марта учрашганимизда, мен сизни бутунлай... бутунлай бошқача тасаввур этгандим! Розия гапиролмасдан яна йиғлаб юборди...

— Бутунлай бошқача тасаввур этгандим!..» Бу... Бу қандоқ бўлди?

Алам ва афсусланиш ҳисси шунчалик кучли эдики, Воҳид оғриққа чидай олмаган одамдай секин инграб юборди.

— Кечиринг!

Розия худди ёмон бир хаёлдан қутулмоқчи бўлган одамдай бошини силкитди ва тўсатдан қандайдир ўзгарган босиқ овозда:

— Майли энди, бу гапларни бир четга йиштириб қўяйлик,— деди секин,— мен бу ерга ҳамма айбни сизга тўнкаб, ўзимнинг бегуноҳ эканимни исбот қилгани келганим йўқ. Сизга фақат битта илтимосим бор... Бу икки ёшнинг тақдирини нима қилмоқчисизлар? Булар ҳам менга ўхшаб бегуноҳ-беёзиқ эски урф-одатларнинг дастидан қурбон бўладиларми ё ўзингиз бир иложини қиласизми?— Розия бир нафас жавоб кутиб жим қолди, сўнгра секин қўшимча қилди:

— Мен сизга ишонаман, жабр қилмаслигингизга, ёрдам беришингизга ишонаман.

«Сизга ишонаман!» Ажабо, боя йўлда келаётиб Розия тўғрисида алам аралаш ғазаб билан ўйлаган пайтларида, Воҳид секин айтилган бу икки сўздан титраб кетишини тасаввур этганмиди? Ҳамон кўз ёши аралаш маъюс тикилиб турган бу маъсум ва гўзал жувон ҳалиям бўлса унинг кўнглини нурга тўлдириб, ғамгин ва ёруғ ҳислар уйғотишга қодир эканини билганмиди? Бу нарсани хаёлига келтирганмиди?

— Хайр, менга рухсат, вақтингизни олганим учун кечирасиз,— деди Розия, мен сизга ишонаман.

— Тўхтанг, Розия,— деди Воҳид ва унинг қўлидан ушлади, бир минутга тўхтанг!

— Йўқ, қўйинг, хўжайин кутиб ўтирибди,— Розия қўлини секин унинг қўлидан чиқариб олди, лекин бир-икки қадам юриб яна тўхтади.

— Ҳа, эсимдан чиқибди,— деди у ва кўрагидан бир нарса чиқариб, Воҳидга чўзди. омонатингизни олиб қўйинг... Олдинги сафар эсимдан чиқиб, қолиб кетган экан...

Унинг кичкина узунчоқ кафтида бир нарса «ярқ» этиб чақнади. Бу — ўша масъуд кунларда, худди шу ерда, ойдин кечада, Воҳид унга тақдим этган... тилла узук эди!

Воҳиднинг томоғини бир нима ғип бўққандай, боши айланаётгандай бўлиб, яна Розиянинг қўлидан ушлади.

— Розия, қаёққа? Наҳотки...

— Қўйиб юборинг,— деди Розия, босиқ, секин овозда,— қўйиб юборинг!..

Сўнгра аллақандай титроқ овозда қўшимча қилди:

— Қўйиб юборинг деяпман сизга! Қўйиб юборинг, ё... «Наҳотки тўхтамаса? Наҳотки орқасига қайтмаса? Наҳотки у бу ерга фақат аччиқ ҳақиқатни айтгалигина келган бўлса? Наҳотки унинг кўзини очиб, кўнглида бутун умр сўнмайдиган бир дард, бир алам қолдириб кетиш учун келган бўлса бу ерга?»

Розиянинг оқ кўйлакли нозик қомати олма гулларига сингиб кетгандай бўлди...

Воҳид олмага суянганича қотиб қолди.

— Розия!— деди у секин,— тўхтанг, Розия!

Ҳеч ким жавоб бермади. Қаердадир узоқда нимадир «чирс» этиб синди.

* * *

Зарифа ёстиқни қучоқлаб товушсиз йиғлар, акаси калта мош-гуруч соқолини тутамлаганича хаёлга толган. келин ойиси худди

Зарифага гапирш тугул қарашдан ҳам ҳазар қилаётгандек, оғзини оқ дока рўмолининг учи билан ўраб, тескари қараб олган, Рузвон хола ҳам ерга тикилганича жим ўтирарди.

Афтидан, айтиладиган гапнинг ҳаммаси айтилиб бўлган, насиҳат, дўқ, таҳдид — ҳеч нарса кор қилмаган, ҳаммаси чарчаган, нима қилишни, нима дейишни ҳеч ким билмаган бир вазият ҳукм сурарди.

Воҳид олманинг панасида бир неча дақиқа уларга қараб турди. Тўртонининг бу ўтиришида қайси бир классик пьесадаги вазиятни эсалтадиган аллақандай бир нарса бор эди, ҳатто айвоннинг ўзи, ундаги буюмлар ҳам сахнани эслатарди кишига. Фарқи фақат шунда бўлиши мумкин эдики, Зарифани ўртага олган бу учовининг кўзлаган ёмон бир нияти йўқ, уларнинг ҳар бири шу тобда Зарифага яхшилик қилаётганларига, оила номуси учун, Воҳиднинг обрўси учун жон куйдириб, ҳасрат чекаётганларига амин эдилар. Афтидан, улар ўшанда ҳам, Розиянинг ҳар бир қадамини ўлчаб, унинг «уят-андишани билмаган бир беҳаё» экаилогини фош этиш учун жонбозлик қилган пайтларида ҳам Воҳидга яхшилик қилганларига, унинг обрўси, йигитлик шаънига доғ туширмаслик учун курашганларига имонлари комил эди. Лекин энг даҳшатлиси шунда эдики, агар бугунги учрашув бўлмаганда, Розия билан гаплаша олмаганда, Воҳиднинг ўзи ҳам бунга шубҳа қилмаган бўларди!..

Воҳид худди заҳарланган одамдай тўлғаниб, олманинг панасидан чиқди. Уни кўриши

билан Рузвон хола овозини чиқариб йиғлаб юборди:

— Бизни ҳурмат қилмасанг, ақалли акангни ҳурматини қилсанг бўлмасмиди, ер юткур!— деди у куюниб,— бу лўливаччага тегиб олиб, эрта-инди акангга қайси юз билан қарайсан, нима дейсан, тирмизак?

Зарифа вазиятини ўзгартмади, фақат ёстиқни қучоқлаб олган қўллари қаттиқроқ титрай бошлади, бошқалар эса Воҳиднинг бир нима дейишини кутиб унга тикилиб қолдилар.

Воҳиднинг кўнглидан:

«Бу жанжал, бу ғавғо кимга керак?— деган фикр ўтди.— Айниқса қариган чоғингизда сиз нима қиласиз шу сохта обрў, манманлик учун курашиб, ойижон?» деди у хаёлида, лекин бу гапни айтиш ўрнига:

— Мен жўнамоқчиман,— деди Воҳид секин.

У аъзойи баданини зўр бир титроқ эгалаб олаётганини, ҳозир зўр бир портлаш рўй беришини сезар ва ўзини қўлга олишга уринарди.

Рузвон хола шошиб ўрнидан турди.

— Ярим кечада қаёққа борасан? Сенга нима бўлди, болагинам?

Акаси ҳам ўрнида бир қўзғалиб қўйди.

— Кетадиган бўлсанг, бу ишни бир ёқлама қилиб кет!— деди у.— Ё биз билан бўлсин, ё ўша лўливачча билан!

Воҳид унинг бирдан туртиб чиққан бўйин томирларига, қон қуйилган семиз юмалоқ юзига қараб, тўсатдан ўшанда, Розия устида бўлган оилавий мажлис пайтида ҳам акаси

худди мана шундай кўзларига қон қуйилиб, титраб гапирганлари, муштини тугиб писанда қилганлари эсига тушиб кетди. Лекин қизиқ, ўша пайтда, ҳатто бугун эрталаб ҳам Воҳид буни сезмаган эди!

Юрагининг тагида нимадир гўё ўт олабошлаган алангадан ловиллаб, бутун вужудини куйдириб юбораётгандай бўлиб энтикди.

— Буни тинч қўйинглар,— деди у паст бўғиқ товушда,— уни ўз ихтиёрига қўяйлик!

Воҳид ортиқча гапирмоқчи эмас эди, шу икки оғиз сўзни айтиб уйга кириб кетмоқчи эди, лекин бутун вужудини эгаллаб олаётган титроқ енгди-ю, ўзини тутолмай қолди.

— Бас! Бўлди!— деди у бўғилиб,— буни зўрламанглар! Умуман... бу гапларнинг нима кераги бор? Беш-ўнта эси паст ва нодонлар сўз қилади, деб буни бахтсиз қилмоқчимисизлар! Зотан... бу сохта обрў, манманликни йиғиштириб қўядиган пайт келмадимикин?

У титраб, нафаси сиқилганидан гапиролмай дудуқланиб қолди.

— Мен... биз сен учун, сенинг обрўйинг учун деб жон куйдирыпмиз!— деди акаси.— Қорнимизга эмас, қадримизга йиғлаяпмиз.

— Раҳмат!— деди Воҳид,— раҳмат! Менга жон куйдираман деб бир бечорага шунча тухмат ёғдирганларинг ҳам етади! Менга жон куйдираман деб, ундан, Розиядан жудо қилганларинг ҳам етади!

Бир зум фавқулодда чуқур жимлик чўкди, гўё ҳамма Воҳиднинг гапларининг мағзини чақолмай лол бўлиб қолганди. Биринчи бўлиб, келин ойиси ҳушига келди, у худди чаён чаққан одамдай, сапчиб тушди.

— Вой, вой, нималар деяпсиз, Воҳиджон?— деди у ўрнидан қўзғалиб,— оғзингизга қараб гапиринг!

— Мен эмас, сиз оғзингизга қараб гапиринг! Сиз ҳам мени ўз тарозингиз билан ўлчаманг! Тушундингизми?! Тушундингизми деяпман сизга?

Қаердандир узоқдан, қир томондан, Воҳиднинг овозининг акс садоси эшитилди:

— «Тушундингизми деяпман сизга?»

Воҳид бирдан ўзига келиб, кўзларини юмди:

«Менга нима бўлди?»— хаёлидан ўтди унинг,— нима бўлди менга?»

Тўрда ўтирган акаси қўлтиғидаги ёстиқларини четга суриб, ўрнидан тура бошлади, лекин шу вақт келин ойиси унга қараб ўшқириб берди:

— Қўйинг, билганларини қилсин! Сизга нима!— деди у ва ўрнидан туриб кетди,— яхшиликка ёмонлик деб мана буни айтадилар. Ҳа, билиб қўйинг: бир нарса бўлса булар ҳали ҳамма айбни сизга тўнкашдан ҳам тоймайди! Тушундингизми?

Воҳид яна бир дақиқа турса катта бир жанжал, кутилмаган бир портлаш рўй беришини сезиб қолди. Буни бирдан пайқаб қолди ва зўр куч билан ўзини босиб, шартта бурилиб уйга кириб кетди.

Келин ойиси ҳамон гапирмоқда эди. Унинг қандайдир заҳарга тўла товуши яна бир неча минут эшитилиб турди. Сўнгра ҳамма овозлар пасайиб, жимлик чўкди.

Воҳид қайтиб чиққанида акаси билан келин ойиси кетиб қолишган, Зарифа ҳам кў-

ринмас, ёлғиз Рузвон хола бир нуқтага тикилиб, боягидай ғамгин ўйга чўмиб ўтирарди. У ўрнидан туриб, ўғлининг бўйнидан қучоқлади:

— Ярим тунда қаёққа борасан, сенга нима бўлди, болам?

— Хафа бўлманг, ёзда яна келаман!— деди Воҳид ва негадир қўшимча қилди:

— Машҳура билан бирга келамиз.

У нега шундай деганига ўзи ҳам тушунмади, лекин бу сўзни айтиши билан кўзига ёш келди.

— Келинимдан ўргилай. Неварамга майда-чуйдалар тикиб қўювдим. Олиб кетсанг бўларди!— деди Рузвон хола, шундай деди-ю, у ҳам йиғлаб юборди.

Ажабо: шундай содда, меҳрибон онани айблаб бўлармиди? Унинг самимийлигидан шубҳаланиш, унга бир нарсга дейиш мумкинмиди?

Йўқ, онанинг самимийлигига шубҳа қилиб бўлмас эди. Лекин бутун даҳшат, бутун фожиа шунда эдики, у ўғлига яхшилик қиламан деб, энг катта бахтидан жудо қилиб қўйганини ўзи ҳам билмас эди!

Воҳид уни секин қучоқлади.

— Сиздан фақат битта илтимос... Зарифани қийнаманг. Чупки... бояги гапларим рост, ойи, ҳаммаси рост...

— Нималар деяпсан болам?— деди Рузвон хола.

— Зарифани ўз ихтиёрига қўйиб беринг, ойи!— Воҳид бошқа гапиролмади.

Кеча ойсиз, ҳамма ёқ зим-зиё, ҳатто ат-

рофдаги оппоқ гуллаган олмалар ҳам негадир қоп-қора бўлиб кўринарди.

Воҳид боғдан чиқиб, эндигина катта кўчага буриламан деб турганида, ариқ бўйидаги толларнинг орасида икки кишининг сояси кўринди.

Воҳид тўхташи билан уларнинг бири юмшоқ тупроқни шип-шип босиб югуриб келди:

— Акажон!

Зарифа ўзини Воҳиднинг қучоғига ташлади, бўйнидан қучоқлаб олди:

— Акажон! Кечиринг мени! Кечиринг!

Воҳиднинг томоғини бир нима гип бўғиб, кўзига ёш олди.

— У ким? Собирми?— деди, у синглисининг бошини силаб.

Собир бир нарсадан тортингандай, секин яқинлашиб келарди.

— Кечирасиз, Воҳид ака, боя бир оз... аҳмоқона гап қилибман...

Воҳид синглисини четга суриб, унинг катта, дағал қўлини сиқди.

— Сенга бахт тилайман, Собир! Икковларингга ҳам бахт тилайман.

— Раҳмат сизга!— деди Собир.

Зарифа яна уни қучоқлади. У секин, товушсиз йиғларди. Воҳид унинг бошини кўтариб, пешонасидан ўпди:

— Йиғлама, синглим! Бахтли бўлгайсан!

Унинг дилидаги бояги дард, алам, оғриқ,— ҳаммаси қаёққадир йўқолган, унинг ўрнини аллақандай мулойим, илиқ ҳислар эгаллаб олганди. Фақат хаёлининг бир четида: «Қандай қилиб мен ўз бахтимни ўзим бой

Бериб қўйдим?» деган бир фикр қайта-қайта такрорланарди.

— Нега шошдингиз? Ўзим олиб бориб қўярдим!— деди Собир.

— Раҳмат. Ўзим... бир пиёда юргим келди...

Хайрлашиб, катта йўлга чиққанида, лабида аллақандай шўр там сезиб, тўхтади: Бу — кўз ёши эди!

Воҳид, худди унинг йиғлаётганини биров кўраётгандай, шошқалоқлик билан кўзини артиб, йўлга тушди.

Узоқда, юлдузларга тегиб турган уфқда, қатор чироқлар ипга терилган маржондай ялтираб кўринарди. Бу — шаҳар эди.

МУНДАРИЖА

Муқалдас	: : 3
Тилла узук	: : 136

На узбекском языке

Адыл Якубов

МУКАДДАС

ЗОЛОТОЕ КОЛЬЦО

Две повести

Второе издание

Гослитиздат УзССР—Ташкент—1963

Редактор К. Тожиева

Рисом Д. Файзираҳмонов

Рисмлар редактори Г. Бедарев

Техн. редактор В. Шуклинова

Корректор М. Абдушукурова

Босмахонага топширилди 13/XII-62 й. Босиш-
га рухсат этилди 12/I-1963. Формати 70×90^{1/32}
Босма лист 6. Шартли босма листи 7,02. На-
шр. листи 6,9. Индекс б/а. Тиражи 45000 (1-за-
вод 25000) ЎзССР Давлат бадий адабиёт наш-
риёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартно-
ма № 200—62

ЎзССР Маданият министрлиги ўзглавизда-
тивниг Ихтисослаштирилган ҳарф терув фаб-
рикаси тайёрлаган матрицадан. 1-босмахонаси-
да босилди. Тошкент, Ҳамза кўчаси, 21. 1963.

Заказ № 853. Баҳоси 31 т.